

บทที่ 3

บทชาติพันธุ์วรรณนาชุมชนมอญพลัดถิ่นวังกะ

ผู้วิจัยได้เริ่มลงสนามวิจัยเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2546 ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ เพื่อสำรวจข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชนชาวมอญพลัดถิ่นวังกะ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี หลังจากนั้นจึงได้เดินทางเข้า-ออกหมู่บ้านวังกะอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอดนับแต่นั้นเป็นต้นมา ทั้งนี้ช่วงเวลาที่ได้ใช้ชีวิตอยู่ที่ชุมชนมอญอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลาประมาณเจ็ดเดือน คือระหว่างเดือนพฤษภาคม 2548 ถึงเดือนพฤศจิกายน 2548 หลังจากนั้นผู้วิจัยติดภารกิจทางด้านการเรียนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพมหานคร จึงใช้วิธีเดินทางไปมาระหว่างกรุงเทพมหานคร-กาญจนบุรี-สังขละบุรี เมื่อมีงานเทศกาลและกิจกรรมสำคัญของชุมชนหลายต่อหลายครั้งจนกระทั่งรู้สึกว่าคุณเองได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนแห่งนี้

ในบทที่ 3 นี้ เป็นบทที่ว่าด้วยชาติพันธุ์วรรณนาของชุมชนมอญพลัดถิ่นวังกะโดยกล่าวถึงภาพรวมของชุมชนในประเด็นต่อไปนี้ คือ ประเด็นแรก ความเป็นมาของอำเภอสังขละบุรีและสภาพทั่วไปของอำเภอ ประเด็นที่สอง ชุมชนมอญพลัดถิ่นวังกะในส่วนที่ว่าด้วยที่ตั้งของชุมชน ข้อมูลประชากร สภาพทั่วไปและประวัติการตั้งถิ่นฐาน ประเด็นที่สาม หลวงพ่ออุตตมะกับชาวมอญพลัดถิ่น ประเด็นที่สี่ โครงสร้างทางสังคมและระบบความเชื่อ ประเด็นที่ห้า โรงเรียนวัดวังกวีเวการาม ประเด็นที่หก ระบบเศรษฐกิจและอาชีพ ประเด็นที่เจ็ด การเมืองในชุมชน ประเด็นที่แปด ภาษามอญในชีวิตประจำวัน ประเด็นที่เก้า การธำรงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์มอญของชุมชนวังกะ ประเด็นที่สิบเอ็ด ประเพณีที่เกี่ยวกับชีวิต และประเด็นสุดท้าย ประเพณีและเทศกาล

ความเป็นมาและสภาพทั่วไปของอำเภอสังขละบุรี

เมืองสังขละบุรีในอดีตหรืออำเภอสังขละบุรีในปัจจุบัน เป็นอำเภอหนึ่งใน 13 อำเภอของจังหวัดกาญจนบุรี ได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอสังขละบุรี เมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม 2508 ตั้งอยู่ทางเหนือด้านตะวันตกของจังหวัด มีเนื้อที่ทั้งหมด 3,349,383 ตารางกิโลเมตร(บรรยายสรุปของเทศบาลตำบลหนองลู อำเภอสังขละบุรี, 2549) มีพื้นที่ป่าและภูเขา 2,500 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ได้นำน้ำเขื่อนเขาแหลม(เฉพาะในเขตอำเภอสังขละบุรี) 335 ตารางกิโลเมตร

ที่ตั้งและลักษณะทางกายภาพ

ทิศเหนือติดกับอำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก ทิศใต้และทิศตะวันออกติดกับอำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี ทิศตะวันตกติดกับสหภาพพม่า ซึ่งชายแดนด้านนี้มีความยาวประมาณ 170 กิโลเมตร (ภาพที่ 2: แผนที่จังหวัดกาญจนบุรี)

ลักษณะภูมิประเทศเป็นป่าและภูเขาสูง พื้นที่ต่างระดับสูงบ้าง ต่ำบ้าง ไม่ค่อยราบเรียบดินส่วนใหญ่เป็นดินชุดที่ 62 คือ เป็นดินลูกรัง มีอ่างเก็บน้ำขนาด 335 ตารางกิโลเมตร มีแม่น้ำ 3 สาย คือ ป่าสัก รันตี ของกาเลีย ไหลมารวมกันเป็นแม่น้ำแควน้อย

การปกครองและประชากร

อำเภอสังขละบุรีแบ่งการปกครองออกเป็น 3 ตำบล 20 หมู่บ้าน เทศบาลตำบลวังกะ 1 แห่ง องค์การบริหารส่วนตำบลหนองลู องค์การบริหารส่วนตำบลปรังเผล องค์การบริหารส่วนตำบลไล่โว่ 3 แห่ง

ประชากรปี พ.ศ. 2548 รวม 37,050 คน เป็นชาย 19,843 คน และเป็นหญิง 17,207 คน กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ไม่ใช่คนสัญชาติไทย อาศัยอยู่ในอำเภอสังขละบุรีแบ่งออกตามบัตรสีได้ 4 ประเภท ได้แก่

1. ผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่า (บัตรสีชมพู) จำนวน 4,189 คน
2. ผู้หลบหนีเข้าเมืองสัญชาติพม่า (บัตรสีส้ม) จำนวนประมาณ 9,654 คน
3. บุคคลบนพื้นที่สูง (บัตรสีฟ้า) จำนวนประมาณ 5,680 คน
4. บุคคลชุมชนบนพื้นที่สูง (บัตรสีเขียวขอบแดง) จำนวนประมาณ 6,734 คน

ประชากรของผู้หนีภัยจากการสู้รบในพื้นที่พักพิงชั่วคราวบ้านต้นยางซึ่งเป็นชาวกะเหรี่ยง จากสถิติที่ว่าอำเภอสังขละบุรีรวบรวมไว้เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2549 มีจำนวนรวม 743 ครอบครัว จำนวนรวมทั้งสิ้น 3,468 คน เป็นชาย 827 คน หญิง 1,037 คน เด็กชาย 825 คน และเด็กหญิง 779 คน

นอกจากนี้ ยังมีประชากรในความห่วงใย (People of Concern/POC) ภายในพื้นที่พักพิงชั่วคราวบ้านต้นยาง เท่าที่ทางอำเภอทำการสำรวจเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2549 จำนวน 94 ครอบครัว จำนวนรวมทั้งสิ้น 220 คน เป็นชาย 99 คน หญิง 76 คน เด็กชาย 28 คน และเด็กหญิง 17 คน

กลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ในสังขละบุรี ได้แก่ กะเหรี่ยง ทวาย และพม่า รวมทั้งมีชุมชนชาวบังคลาเทศที่นับถือศาสนาอิสลามอยู่รอบ ๆ ตลาดและสุเหร่าที่ตั้งอยู่ที่ฝั่งอำเภออีกด้วย

ภาพที่ 1
แผนที่จังหวัดกาญจนบุรี

ที่มา: <http://www.thaitambon.com/Provinces/Kanchanaburi/KanMap.htm>

เส้นทางคมนาคม

เส้นทางคมนาคมจากตัวจังหวัดถึงอำเภอสังขละบุรี เป็นถนนลาดยางผ่าน อำเภอทองผาภูมิ อำเภอไทรโยค อำเภอด่านมะขามเตี้ย อำเภอเมือง และผ่านอีกหลายอำเภอ หลายจังหวัดเข้าสู่กรุงเทพมหานคร ระยะทางประมาณไม่ต่ำกว่า 350 กิโลเมตร ลักษณะของเส้นทางที่จะไปยังอำเภอสังขละบุรีนั้น จะลัดเลาะไปตามไหล่เขาลาดชันจนถึงตัวอำเภอ แต่ในปัจจุบันนี้มีการขยายไหล่ทางให้กว้างกว่าเดิมเพื่อความปลอดภัยเมื่อมีการวิ่งรถสวนกัน ความยาวของถนนสายนี้ประมาณ 210 กิโลเมตร ส่วนเส้นทางคมนาคมในเขตอำเภอนั้นส่วนใหญ่จะเป็นถนนลาดยางเกือบทุกหมู่บ้าน ยกเว้นในเขตตำบลไล่โว่ทั้งตำบล มีเพียงเส้นทางธรรมชาติเป็นทางเดินผ่านไหล่เขา ผ่านลำห้วย บางหมู่บ้านเมื่อเข้าสู่ฤดูฝนเส้นทางจะถูกตัดขาดจากถนนที่เข้าสู่ตัวอำเภอ

สภาพภูมิอากาศ

จากสภาพทางภูมิศาสตร์ของอำเภอสังขละบุรีทำให้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้จากทะเลอันดามัน จึงมีฝนตกชุกหนาแน่นและมีฤดูฝนที่ยาวนานกว่าที่อื่น ๆ ฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ระยะเวลาประมาณ 4 เดือน ฤดูร้อนเริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม ระยะเวลาประมาณ 4 เดือน และฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนมิถุนายนถึงเดือนตุลาคม ระยะเวลาประมาณ 4 เดือน

อาชีพของประชากร

การเกษตรกรรม

อำเภอสังขละบุรีมีพื้นที่สำหรับการเกษตรกรรม 40,919 ไร่ มีครัวเรือนของเกษตรกรจำนวน 1,181 ครัวเรือน พืชที่ปลูก ได้แก่ ข้าวทั้งแบบนาปีและนาไร่ มันสำปะหลัง ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ พริก ยางพารา ถั่วลิสง ข้าว หน่อไม้ฝรั่ง มะม่วง ส้มโอ และอื่น ๆ นอกจากนี้ ยังมีการนำเอาพืชและไม้ดอกเมืองหนาวเข้ามาปลูกในสังขละบุรี โดยอยู่ในระหว่างการทดลองของหน่วยงานเกษตรที่ราบสูง และได้รับผลเป็นที่น่าพอใจ

การเลี้ยงสัตว์

สัตว์ที่เลี้ยงส่วนใหญ่ได้แก่ เป็ด ไก่ โค กระบือ ปลา ซึ่งทางการได้ให้เงินทุนสนับสนุนการเลี้ยงปลาในกระชัง การดำเนินงานอยู่ในรูปของกลุ่มหรือสมาชิกผู้เลี้ยงปลาซึ่งมีจำนวน 135 ราย มีผู้ประกอบการอาชีพจับสัตว์น้ำจำนวน 213 ราย และปริมาณของสัตว์น้ำที่ออกสู่ตลาดเฉลี่ยวันละประมาณ 2,000 กิโลกรัมหรือคิดเป็นมูลค่าซื้อขายเฉลี่ยปีละ 1,000,000 บาท

การอุตสาหกรรม

ผู้ประกอบการโรงงานอุตสาหกรรมในสังขละบุรีส่วนใหญ่มักจะเป็นชาวกรุงเทพมหานคร ซึ่งมาลงทุนในอำเภอนี้ เนื่องจากมีแรงงานต่างด้าวที่หาได้ง่ายและค่าจ้างถูกกว่าสถานที่อื่น ๆ ผลผลิตที่ได้ทั้งหมดส่งไปขายที่ตลาดในกรุงเทพมหานคร และบางประเภทจะเป็นสินค้าส่งออก เช่น เพอร์นิเจอร์ที่ทำจากกระเจก โรงงานที่ตั้งอยู่ในอำเภอสังขละบุรีประกอบด้วยโรงงานเย็บผ้าโหล จำนวน 1 แห่ง และโรงงานทำเพอร์นิเจอร์กระเจก จำนวน 1 แห่ง

การท่องเที่ยว

อำเภอสังขละบุรีมีแหล่งท่องเที่ยวซึ่งมีทัศนียภาพสวยงามและเป็นธรรมชาติเหมาะสำหรับเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศ ซึ่งจากสถิติที่รวบรวมไว้ นักท่องเที่ยวเดินทางมาพักผ่อนโดยเฉลี่ยแล้วสัปดาห์ละ 1,000 คน และในช่วงเทศกาลวันหยุดเฉลี่ยวันละประมาณ 2,000 คน การที่มีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามายังอำเภอสังขละบุรี เป็นจำนวนมากทำให้มีการลงทุนสร้างที่พักสำหรับนักท่องเที่ยวประเภทรีสอร์ท โรงแรม จำนวน 11 แห่ง และแพที่พักอีกจำนวน 6 ราย สถานที่ท่องเที่ยวสำคัญของอำเภอสังขละบุรี ได้แก่

1. ด่านเจดีย์สามองค์ เป็นสถานที่สำคัญในประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา และปัจจุบันก็ยังมีความสำคัญในแง่ความมั่นคงชายแดน เนื่องจากเป็นจุดผ่อนปรนทางการค้าตั้งแต่ พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา ทำให้ชาวไทยและชาวพม่าสามารถเดินทางมาซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันได้

2. วัดวังกวีเวการาม เป็นวัดที่พระราชอุทุมมมงคลสร้างขึ้นแทนวัดเดิมที่ถูกน้ำท่วมจากการก่อสร้างเขื่อนเขาแหลม ภายในวัดมีสิ่งที่น่าสนใจมากมาย ได้แก่ เจดีย์พุทธคยาจำลอง ตลาดขายของที่ระลึก ประเภทธัญมณี สินค้าหัตถกรรมที่ทำจากไม้ เสื้อผ้าแพรพรรณ สินค้าส่วนใหญ่มาจากประเทศพม่า นักท่องเที่ยวจะได้เห็นวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของชาวมอญอพยพซึ่งหนีภัยจากการสู้รบมาอาศัยอยู่ในประเทศไทย รวมทั้งยังมีโอกาสไปนมัสการและบูชาวัตถุมงคลของพระราชอุทุมมมงคล (หลวงพ่อดุตตะมะ) พระเกจิอาจารย์ผู้เป็นที่ร่ำลือทางด้านเมตตามหานิยมเพื่อความเป็นสิริมงคลของผู้ที่ได้เข้าไปนมัสการหรือรับวัตถุมงคล

3. สะพานไม้อุตตมานุสรณ์ เป็นสะพานไม้แห่งเดียวที่ถือว่ายาวที่สุดในประเทศไทย เกิดจากความร่วมมือร่วมใจของประชาชนในอำเภอสังขละบุรี ทั้งที่เป็นชาวไทยและชาวมอญเชื้อสายไทยและชาวมอญอพยพซึ่งมีความเชื่อถือและศรัทธาในหลวงพ่อดุดมมะ

4. ทะเลสาบ/อ่างเก็บน้ำเขื่อนเขาแหลมหรือปัจจุบัน คือ เขื่อนวชิราลงกรณ์ มีธรรมชาติสวยงาม มีภูเขาเป็นเกาะกลางน้ำ รวมทั้งมีแม่น้ำอีก 3 สาย ไหลมาบรรจบกันในจุดที่เรียกว่าสามสบหรือสามประสบ มีแก่งหินสวยงาม สองฝั่งแม่น้ำเต็มไปด้วย ภูเขา ต้นไม้ อย่างอุดมสมบูรณ์ เหมาะสำหรับการมาพักผ่อน หรือผู้ที่ชอบกีฬาตกปลาได้ชมธรรมชาติอันสวยงาม และเพลิดเพลินสนุกสนานกับกีฬาประเภทนี้

5. น้ำตกตะเคียนทอง อยู่ทางซ้ายมือของทางหลวงแผ่นดินสายสังขละบุรี-ด่านเจดีย์สามองค์ มีทางลูกรังสภาพดีเป็นทางแยกเข้าไปประมาณ 9 กิโลเมตร รถยนต์สามารถเข้าไปได้ทุกประเภท ความโดดเด่นของน้ำตกแห่งนี้ คือ มีน้ำไหลตลอดทั้งปี บริเวณรอบ ๆ น้ำตกเป็นป่าดิบที่อุดมสมบูรณ์และมีความงามตามธรรมชาติ

6. น้ำตกเกริงกะเวีย ตั้งอยู่ที่บ้านจางอ้ว หมู่ที่ 4 ตำบลปรางเผด อยู่ติดทางหลวงสายทองผาภูมิ-สังขละบุรี บริเวณหลักกิโลเมตรที่ 45 เป็นน้ำตกที่มีความสวยงามและมีน้ำไหลตลอดทั้งปี

7. น้ำตกไถช่องถ้อง ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ 4 ตำบลปรางเผด ริมทางหลวงแผ่นดินสายทองผาภูมิ-สังขละบุรี บริเวณหลักกิโลเมตรที่ 46 แยกเข้าไปทางซ้ายมืออีกประมาณ 1 กิโลเมตร

ในจำนวนสถานที่ท่องเที่ยวดังกล่าวข้างต้นมีสถานที่ท่องเที่ยวถึงสามแห่งด้วยกันที่ตั้งอยู่ในหมู่ 2 ของเทศบาลตำบลวังกะ คือ วัดวังกวิเวการาม สะพานไม้อุตตมานุสรณ์ และทะเลสาบ/อ่างเก็บน้ำเขื่อนวชิราลงกรณ์

การค้าชายแดน

จากข้อตกลงระดับท้องถิ่นไทย-พม่ามีการเปิดจุดผ่านแดนในลักษณะที่เรียกว่าจุดผ่อนปรนทางการค้าไทย-พม่า ที่บริเวณด่านเจดีย์สามองค์ ตำบลหนองลู มีด่านศุลกากรประจำจุดผ่อนปรนดังกล่าวทำให้มีการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าระหว่างกันในรัศมี 1 กิโลเมตรจากชายแดน สินค้าที่ฝ่ายไทยนำเข้าได้แก่ โค กระบือ เพอร์นิเจอร์ไม้ หวาย ถ่าน ไม้ไผ่ พืชต่าง ๆ กุ้งแห้ง ปลาแห้ง เครื่องสำอางพื้นบ้าน สุรา บุหรี่ และสินค้าอุปโภคบริโภคจากสาธารณรัฐประชาชนจีน คิดเป็นมูลค่าการค้าชายแดนเฉลี่ยเดือนละประมาณ 8-10 ล้านบาท ส่วนสินค้าส่งออกได้แก่ วัสดุก่อสร้าง น้ำมันเชื้อเพลิง และสินค้าอุปโภคบริโภคทั่วไป ซึ่งเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับสินค้านำเข้าแล้วนับว่าไทยยังเสียเปรียบการค้าอยู่มาก

ศาสนา

ประชากรของอำเภอสังขละบุรีร้อยละ 95 นับถือศาสนาพุทธ มีวัดอยู่ 13 แห่ง ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาจำนวน 3 วัด มีสำนักสงฆ์ 13 แห่ง ร้อยละ 3 นับถือศาสนาคริสต์ มีโบสถ์ 2 แห่ง และนับถือศาสนาอิสลามร้อยละ 2 มีมัสยิด 1 แห่ง (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, ปกัสนธิ์เรียปัญญา และคณะ, 2547, น. 316)

ในเขตเทศบาลวังกะมีวัดในพุทธศาสนา จำนวน 3 วัด มัสยิด 1 แห่ง โบสถ์คริสต์ 1 แห่ง ประชาชนส่วนใหญ่ นับถือศาสนาพุทธ

การศึกษา

การจัดการศึกษาในอำเภอสังขละบุรี สามารถแบ่งประเภทของสถานศึกษาได้ดังนี้:

1. ระดับก่อนประถมศึกษา จำนวน 24 แห่ง
2. ระดับประถมศึกษา จำนวน 14 แห่ง และ
3. ระดับมัธยมศึกษา จำนวน 5 แห่ง
4. ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียน จำนวน 1 แห่ง
5. ห้องสมุดประชาชน จำนวน 1 แห่ง และ
6. การศึกษาอื่น ๆ ได้แก่ การจัดการศึกษาพัฒนาอาชีพและแก้ไขปัญหาความยากจน การฝึกวิชาชีพพระยะสัน การส่งเสริมการเรียนรู้หนังสือ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด และศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก

ในเขตเทศบาลตำบลวังกะมีการจัดการศึกษาตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) กระทรวงศึกษาธิการ ได้แก่ โรงเรียนที่เปิดสอนในระดับอนุบาลศึกษาถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 มีอยู่ 1 โรง คือ โรงเรียนอนุบาลสังขละบุรี (บ้านวังกะ) โรงเรียนอุดมสิทธิศึกษา ซึ่งเปิดสอนในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ถึง ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 และโรงเรียนที่เปิดสอนตั้งแต่ระดับอนุบาลศึกษา ประถมศึกษาไปจนกระทั่งชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นมีอยู่ 1 โรง คือโรงเรียนวัดวังแก้ววิเวการาม สังกัดกรมพัฒนาชุมชนมี 1 ศูนย์ คือ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านไหล่น้ำ (ปัจจุบันอยู่ในสังกัดเทศบาลตำบลวังกะ) สังกัดเทศบาลตำบลวังกะมี 1 ศูนย์ คือ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์วัดวังแก้ววิเวการาม และสังกัดการศึกษานอกโรงเรียน มีจำนวน 1 แห่ง (เทศบาลตำบลวังกะ, 2546, น.

ชุมชนมอญพลัดถิ่นวังกะ

ที่ตั้งของชุมชน

ชุมชนมอญพลัดถิ่นวังกะ ปัจจุบันอยู่ในเขตท้องที่ หมู่ที่ 2 ตำบลหนองลู หรืออยู่ในเขตเทศบาลตำบลวังกะ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของอ่างเก็บน้ำเขื่อนวชิราลงกรณ์ (เขาแหลม) ครอบคลุมพื้นที่ 11.11 ตารางกิโลเมตร อยู่ห่างจากจังหวัดกาญจนบุรีประมาณ 220 กิโลเมตร อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานครประมาณ 320 กิโลเมตร สภาพภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นป่าไม้และภูเขาสูง มีที่ราบเป็นบางส่วน นอกจากนั้นเป็นพื้นที่ของอ่างเก็บน้ำของเขื่อนวชิราลงกรณ์ (เขาแหลม) มีแม่น้ำสำคัญ 3 สายไหลมาบรรจบกัน คือ แม่น้ำของกาเลีย แม่น้ำรันตีและแม่น้ำบีคลี่ เส้นทางคมนาคมหลักในการติดต่อกับจังหวัด คือ ทางหลวงหมายเลข 323 (ภาพที่ 2 : แผนที่ตำบลหนองลู)

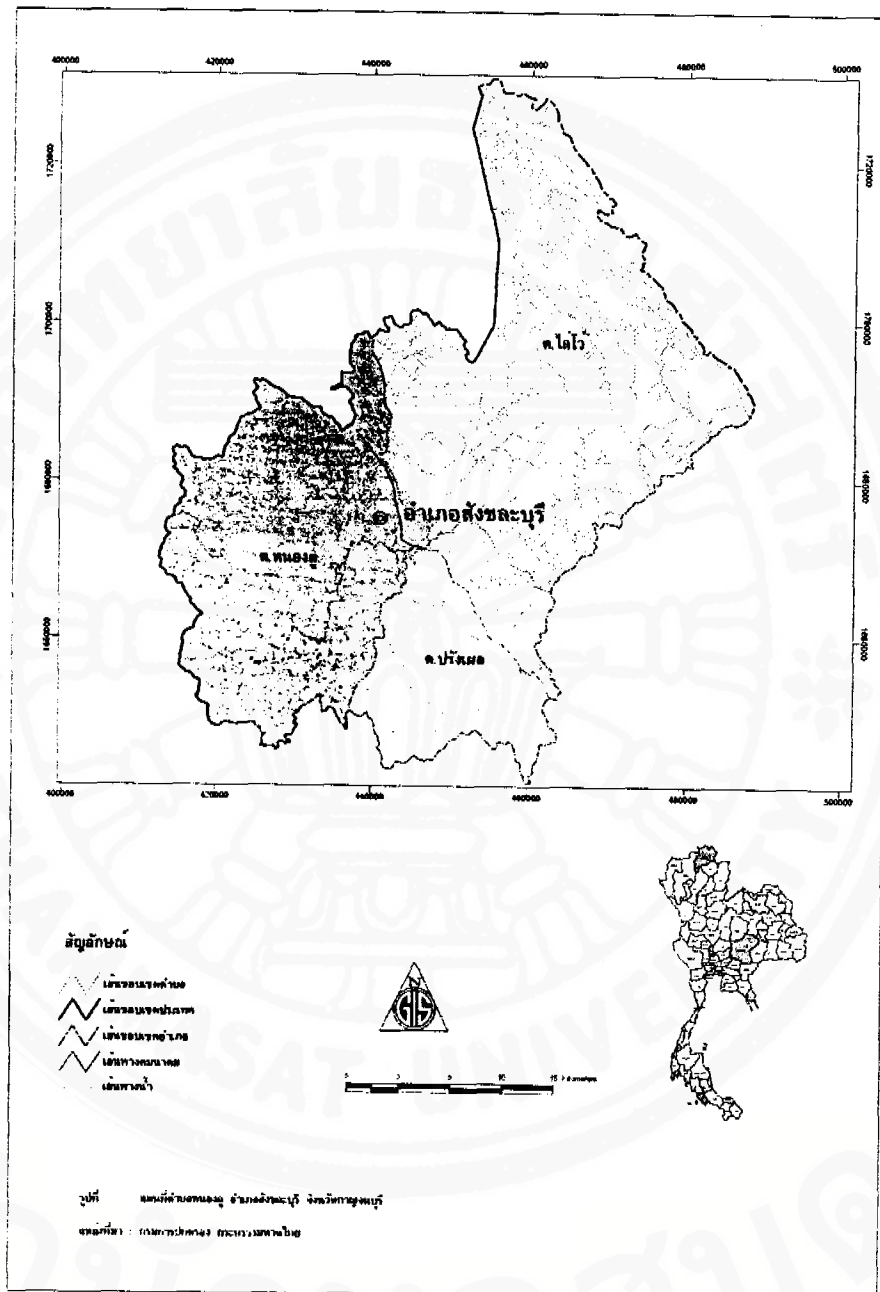
ชุมชนบ้านวังกะเป็นชุมชนของชาวมอญอพยพผู้ไม่มีสัญชาติไทยที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่วัดวังกวิเวการาม ประชากรส่วนใหญ่ประกอบด้วยคนมอญที่มีสัญชาติไทยซึ่งมีอยู่เพียงประมาณ 30 คน และขณะนี้ชาวมอญที่เกิดในประเทศไทยในชุมชนนี้ที่กำลังจะได้รับสัญชาติไทยมีจำนวนประมาณกว่า 2,000 คน จากประชากรชาวมอญพลัดถิ่นทั้งหมดประมาณ 20,000 คน หรือกว่า 1,000 หลังคาเรือน (Marthias Jenny, Personal Interview) ซึ่งแวดล้อมด้วยชุมชนมอญอื่น ๆ และชุมชนของคนกะเหรี่ยง

ข้อมูลประชากร

เทศบาลตำบลวังกะ มีประชากรทั้งสิ้น 2,882 คน เป็นชาย 1,572 คน หญิง 1,310 คน มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 1,176 ครัวเรือน อัตราความหนาแน่นของประชากรโดยเฉลี่ย 260.45 คน/ตารางกิโลเมตร (เทศบาลตำบลวังกะ, 2546, น. 4)

ในจำนวนประชากรข้างต้นไม่ได้รวมประชากรที่ไม่มีสัญชาติไทย ซึ่งอาศัยอยู่ในหมู่ 2 ตำบลหนองลู อำเภอสังขละบุรี อันประกอบด้วยผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่าและผู้หลบหนีเข้าเมืองโดยผิดกฎหมาย ซึ่งใช้ที่ดินบริเวณวัดวังกวิเวการามเป็นที่พักพิงเข้าได้ด้วย จากข้อมูลเมื่อเดือนพฤษภาคม 2547 ของฝ่ายทะเบียนราษฎร สังเกตที่ว่าการอำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี สามารถแยกผู้อพยพออกตามประเภทของบัตรประจำตัวที่เป็นบัตรสีต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ (ดูรายละเอียด ตารางที่ 1) (ภัทรารัตน์ สอนมี, สัมภาษณ์)

ภาพที่ 2
แผนที่ตำบลหนองลู

ที่มา: กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, 2548

ตารางที่ 1

ผู้อพยพแบ่งประเภทตามบัตรสีต่าง ๆ

ประเภทของบัตรสี	ชาย	หญิง	เด็กชาย	เด็กหญิง	รวม
บัตรสีเขียวขอบแดง	450	533	214	213	1,410
บัตรสีชมพู	1,512	1,513	545	547	4,117
บัตรสีฟ้า	50	44	14	10	118
บัตรสีส้ม	2,216	1,383	428	370	4,397
รวม	4,228	3,473	1,201	1,140	10,042

ที่มา: ข้อมูลจากฝ่ายทะเบียนราษฎร อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี พฤษภาคม 2547

หมายเหตุ: 1. รายละเอียดเกี่ยวกับประเภทของบัตรสีปรากฏอยู่ในบทที่ 5

2. เด็กหญิงหรือเด็กชายหมายถึงผู้ที่มีอายุระหว่าง 0-12 ปี ผู้ชายหมายถึงชายผู้มีอายุตั้งแต่ 13 ปีบริบูรณ์ขึ้นไป ส่วนผู้หญิงหมายถึงหญิงผู้มีอายุตั้งแต่ 13 ปีบริบูรณ์ขึ้นไป

สภาพทั่วไปของชุมชนอาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือของชุมชนมอญวังกะ มีอาณาเขตติดต่อกับเทศบาลตำบลวังกะ อำเภอสังขละบุรี ทิศใต้มีอาณาเขตติดต่อกับอ่างเก็บน้ำเขื่อนวชิราลงกรณ์(เขื่อนเขาแหลม) ทิศตะวันออกมีอาณาเขตติดต่อกับบ้านนิเถะ ตำบลหนองลู อำเภอสังขละบุรี และทิศตะวันตก มีอาณาเขตติดต่อกับบ้านมอญสะเทอ บ้านห้วยกบ บ้านใหม่พัฒนา ตำบลหนองลู อำเภอสังขละบุรี

แผนผังชุมชน

เส้นทางที่จะเข้าไปยังชุมชนมอญวังกะมีอยู่ 2 เส้นทาง คือ เส้นทางแรกตั้งต้นที่ฝั่งอำเภอหรือฝั่งไทย ณ ริมสระของเอกชนแห่งหนึ่งแล้วเดินข้ามสะพานไม้ทอดตามาจรดถนนที่ทอดข้ามแม่น้ำของกาเลียที่กั้นอยู่ระหว่าง "ฝั่งไทย" และ "ฝั่งมอญ" มายังชุมชนมอญพลัดถิ่นวังกะ ผ่านถนนสะพานไม้ที่ตัดจากปลายสะพานไปบรรจบกับถนนสายหลักที่กลางชุมชน ซึ่งเป็นที่ตั้งของ

ตลาดวัดวังก้และไปสิ้นสุดที่วัดวังกวิเวการาม สิ่งปลูกสร้างบนถนนสายนี้ที่น่าสนใจนอกจากสะพานไม้แล้ว ก็ยังมีโรงภาพยนตร์รูปทรงแปลกตา ซึ่งสร้างขึ้นด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น มอญ-พม่า และขณะนี้ได้เลิกกิจการไปแล้ว

เส้นทางต่อมาตั้งต้นจากสถานีรถโดยสารในตลาดสังขละบุรีฝั่งอำเภอ ไปตามถนนราดยางสภาพดีของทางจราจรกว้างขวาง ผ่านสถานที่ต่าง ๆ ได้แก่ กองร้อยตำรวจตระเวนชายแดนที่ 134 รีสอร์ทของเอกชนสองถึงสามแห่ง ศาลาชมทิวทัศน์บนเนินเขาจนถึงสะพานคอนกรีตทอดข้ามลำน้ำสายย่อยที่แยกจากอ่างเก็บน้ำเขื่อนวชิราลงกรณ์จนกระทั่งถึงป้อมตำรวจจะมี ถนนแยกไปห้วยมาลัย เลี้ยวซ้ายเพื่อเข้าสู่ชุมชนจะเห็นป้ายชื่อ “หมู่บ้านวัฒนธรรมไทย-รามัญ” ทางเข้าจะเป็นชุมประตูทางเข้าวัดวังกวิเวการามนั่นเอง ถนนสายนี้จะตรงเข้าไปในชุมชนและบรรจบกับถนนสายแรกจากสะพานไม้เป็นมุมฉากที่กลางชุมชน

เมื่อเข้าไปในเขตชุมชนที่มีบ้านเรือนค้ำคั่งทั้งสองฟากถนน มีการแบ่งฝั่งของชุมชนออกเป็นซอยต่าง ๆ ซอยที่อยู่ทางซ้ายมือประกอบด้วย ซอยอุตตมานุสรณ์ 5 หรือซอยสะพานไม้, ซอยอุตตมานุสรณ์ 6, ซอยอุตตมานุสรณ์ 7, ซอยอุตตมานุสรณ์ 8, และซอยอุตตมานุสรณ์ 9 นอกจากนี้ ซอยอุตตมานุสรณ์ 8 ยังแบ่งซอยย่อยออกเป็นริมน้ำซอย 1 ไปจนกระทั่งถึงริมน้ำซอย 4 เป็นต้น ส่วนซอยที่อยู่ทางขวามือบนถนนสายหลักประกอบด้วยซอยอุตตมานุสรณ์ 1, 2, 3 และ 4 ตามลำดับ (ภาพที่ 3: แผนที่ชุมชนมอญวังกะ)

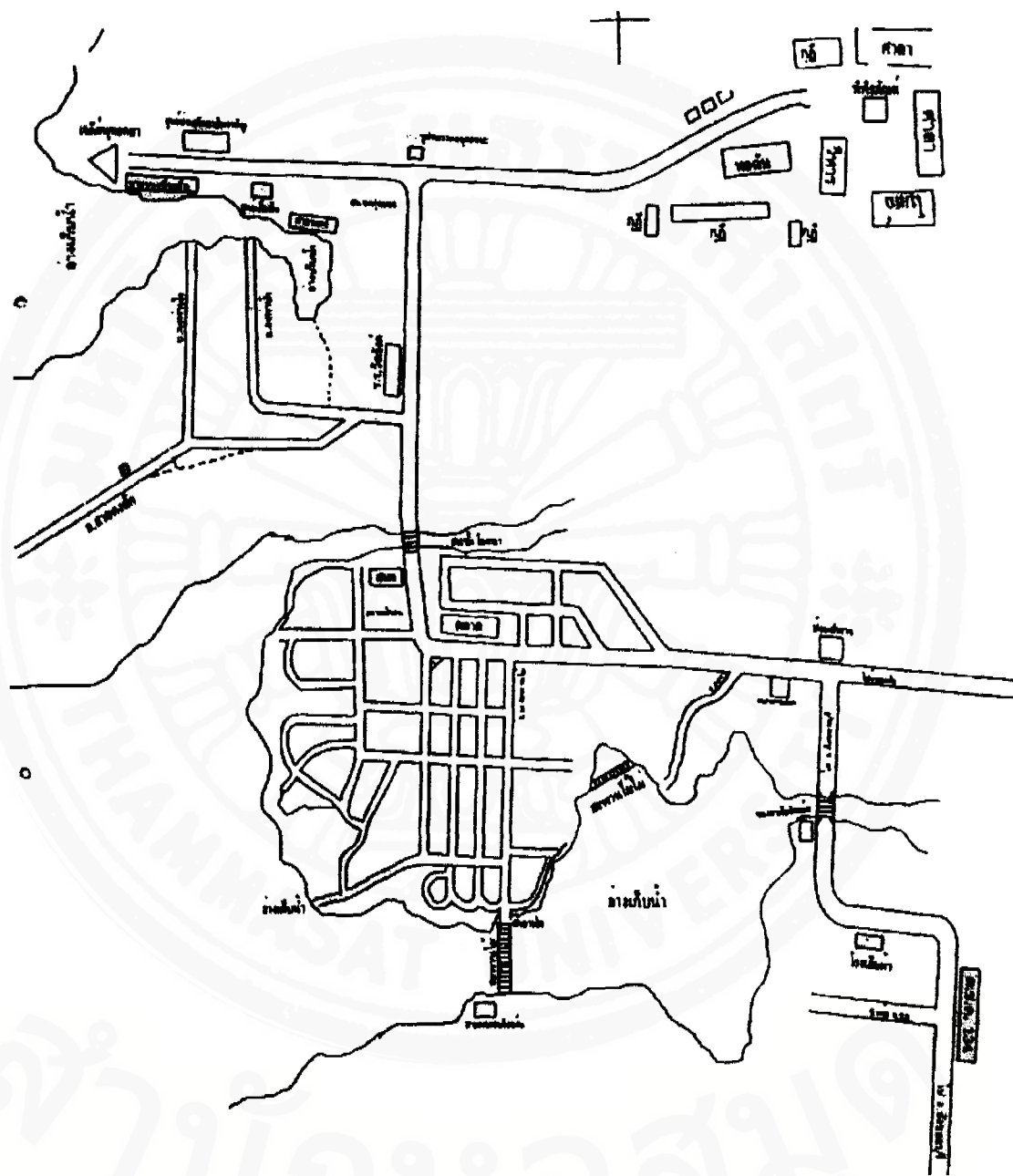
บนถนนสายหลักที่เป็นทางลาดลงเนินเขา ทางขวามือเป็นที่ตั้งของตลาดวัดวังก้และที่จอดรถประจำทางของหมู่บ้าน ส่วนทางซ้ายมือเยื้องกับตลาดคือที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน ในบางครั้งก็มีการใช้งานศาลาแห่งนี้ค่อนข้างประสงค์ เช่น เคยเป็นที่สอนภาษามอญเป็นสถานที่ที่ใช้ในการชั่งน้ำหนักทารกแรกเกิดในหมู่บ้านโดยมีอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) เป็นผู้ดำเนินการ ฯลฯ ศาลาอ่านหนังสือยังเป็นจุดรอขึ้นรถบริการในตอนเช้าของคนงานรับจ้างตัดเย็บเสื้อผ้า ซึ่งโรงงานตั้งอยู่ตรงกันข้ามกับค่ายตำรวจตระเวนชายแดนตามถนนสายหลักนี้ยังมีลานกีฬาของชุมชน ถัดจากลานกีฬาคือศาลาประชาคม ต่อจากนั้นจะถึงสะพานคอนกรีตข้ามลำห้วยสายเล็ก ๆ สองข้างทางเป็นบ้านเรือนของชาวบ้านเป็นระยะ ๆ จนกระทั่งถึงทางแยกทางซ้ายมือที่จะเข้าไปยังชุมชนดงสัก บนเนินเขาทางซ้ายมือจะเป็นโรงเรียนวัดวังกวิเวการาม ขวามือจะเป็นทางเดินขึ้นเนินเขาพื้นลาดคอนกรีต หลังคามุงด้วยสังกะสี ซึ่งจะนำไปสู่ศาลาทำบุญของวัดวังกวิเวการาม

ที่หน้าโรงเรียนเป็นถนนที่นำไปสู่ชุมประตูโบราณพระพุทธรชินราชจำลอง และชุมรูปขนาดใหญ่ของหลวงพ่อดุตตะซึ่งตั้งอยู่คู่กัน จากจุดดังกล่าวนี้จะมองเห็นสนามฟุตบอลลานกว้าง และศูนย์พัฒนาเด็กเล็กวัดวังก้ซึ่งอยู่ต่ำกว่าระดับของถนน ถนนด้านนี้จะไปสิ้นสุดที่

บริเวณหน้าเจดีย์พุทธคยาจำลอง ทางด้านซ้ายมือของเจดีย์พุทธคยาเป็นศาลาขายของที่ระลึกจากพม่า ซึ่งมีแผงขายสินค้าอยู่ประมาณเจ็ดสิบแผง ฝั่งตรงกันข้ามกับศาลาขายของที่ระลึกเป็นที่ตั้งของศูนย์อนุรักษ์วัฒนธรรมมอญ และจากหุ้มประดิษฐานพระพุทธรชินราชจำลองถ้าเลี้ยวขวาก็จะเป็นถนนขึ้นเนินเขาซึ่งไปสิ้นสุดที่อีกด้านหนึ่งของวัดวังกวีเวการาม

ภาพที่ 3
แผนที่ชุมชนมอญวังกะ

ที่มา: ออก ปาย วงษ์รามัญ และ พันตรี ประจักษ์ แหยมภักดี, 2546

ลักษณะบ้านเรือนในชุมชนมอญ

บ้านเรือนของชาวมอญส่วนหนึ่งที่ฐานะยังไม่มั่นคงมักจะเป็นเรือนเครื่องผูก ยกพื้นสูงประมาณ 1 เมตร ทำด้วยไม้ พื้นปูไม้กระดาน ฝาเรือนทำด้วยไม้ไผ่สาน หลังคามุงด้วยหญ้าคา ตั้งเรียงรายไปตามริมฝั่งแม่น้ำของกาเลียว “ฝั่งมอญ” และในชุมชนนี้มีเรือนปลูกใหม่เพียงสองหลังเท่านั้นที่มุงหลังคาด้วยกระเบื้องลอนแบบสมัยใหม่ บ้านเรือนส่วนใหญ่ที่ปลูกสร้างแบบถาวรจะเป็นเรือนไม้เครื่องสับชั้นเดียวหรือสองชั้น หลังคามุงด้วยสังกะสี ขนาดไม่ใหญ่โตนัก ยกเว้นเรือนที่เจ้าของมีฐานะดีมาแต่ดั้งเดิมจากการค้าขายแดนหรือการค้าต่างประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่แล้วเจ้าของได้รื้อเรือนหลังเดิมจากชุมชนเก่ามาปลูกสร้าง ณ สถานที่แห่งใหม่ ความโดดเด่นของเรือนมอญแต่ละหลังก็คือจะมีการสร้างหิ้งพระยื่นออกมาจากตัวบ้าน เนื่องจากคนมอญมีคติว่าถ้าหิ้งพระอยู่ในบริเวณเดียวกันกับตัวบ้าน ผู้ที่อาศัยในบ้านอาจจะรบกวนและไม่แสดงความเคารพนับถือ จึงแยกหิ้งพระออกจากตัวบ้านและบูชาด้วยดอกไม้สดและเครื่องสักการะ ตกแต่งด้วยผ้ามาลัย และเปิดไฟกระพริบหลากสีเพื่อประดับประดาหิ้งพระให้แลดูงดงามในยามค่ำคืน (ข้อมูลสนาม)

การวางผังเรือนในชุมชนมอญวังกะมีลักษณะคล้ายกับบ้านจัดสรรในปัจจุบัน นั่นคือเรือนทุกหลังหันหน้าออกถนนและด้านหลังหลังติดกับเรือนของเพื่อนบ้าน

ภายในชุมชนมีร้านขายของชำ ร้านขายอาหารสดหลายแห่งซึ่งส่วนใหญ่เป็นทั้งร้านขายของและบ้านพักอาศัย ร้านให้เช่าวีซีดี ร้านเกมคอมพิวเตอร์ ร้านเสริมสวย ร้านตัดผม ร้านทำพลอย ร้านซ่อมเครื่องเสียงและโทรทัศน์ ร้านซ่อมรถ นอกจากนี้ ยังมีร้านขายของที่ระลึกประเภทผ้า และพลอยสีต่าง ๆ จากพม่า และร้านอาหารที่ดัดแปลงจากบ้านพักอาศัยเรียงรายกันไปบนถนนสายสะพานไม้ (อุตตมานุสรณ์ซอย 5) ซึ่งเป็นเส้นทางที่นักท่องเที่ยวเดินไปชมสะพานไม้ของหลวงพ่อดุตตะมะ มีตลาดสดหนึ่งแห่งคือตลาดวัดวังกั มีโรงเรียนที่เปิดสอนตั้งแต่ระดับอนุบาลศึกษา ประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้นชื่อโรงเรียนวัดวังกัวิเวการาม ตั้งอยู่ห่างจากชุมชนไปเป็นระยะทาง 250 เมตร และมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กสังกัดเทศบาลตำบลวังกะ ส่วนวัดวังกัวิเวการามตั้งอยู่บนเนินเขาเหนือชุมชน

การสาธารณูปโภคและสาธารณสุข

สาธารณูปโภคของชุมชนมอญวังกะประกอบด้วย น้ำประปา ไฟฟ้า โทรคมนาคม เคเบิลทีวี ส่วนด้านการสาธารณสุขนั้น ถึงแม้ว่าชาวมอญส่วนใหญ่ในชุมชนสามารถใช้บริการการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลประจำอำเภอและสถานีนามัย แต่ก็ไม่สามารถใช้สิทธิ์บัตรทอง 30 บาทรักษาโรคได้ เนื่องจากไร้สถานภาพแห่งความเป็นพลเมืองไทย

น้ำประปา

การประปาของชุมชนวังกะดำเนินการโดยเอกชนซึ่งเป็นชาวมอญที่มีฐานะดีซึ่งอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน โดยคิดค่าบริการในอัตราที่สูงกว่าปกติเล็กน้อย และยังมีบางส่วนของชุมชนยังไม่มีน้ำประปาใช้ เช่น กลุ่มบ้านเรือนริมชายแม่น้ำ เรือนแพ และบ้านดงสักซึ่งบางครอบครัวที่อยู่ห่างจากชายน้ำมาก ๆ ต้องซื้อน้ำใช้ นอกจากนี้ เจ้าของบ้านที่มีฐานะยังนิยมทำถังซีเมนต์ขนาดใหญ่เก็บกักน้ำฝนไว้ใช้ตลอดทั้งปีโดยและต่อพ่วงเข้าไปในระบบท่อประปาภายในบ้าน เนื่องจากฝนตกชุกมากในฤดูฝน

ไฟฟ้า

ไฟฟ้าที่ใช้ในชุมชนเป็นการให้บริการของการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค เขตอำเภอทองผาภูมิ ซึ่งการให้บริการครอบคลุมไปทั่วทั้งพื้นที่ โดยเสียค่าบริการตามอัตราปกติ แต่ถึงกระนั้นบ้านเรือนในชุมชนหลายหลังก็ยังไม่ใช้ไฟฟ้าซึ่งเจ้าของบ้านเป็นผู้เข้ามามีส่วนร่วมในภายหลัง ได้แก่ กลุ่มบ้านริมชายแม่น้ำ เรือนแพ และดงสัก จากการสอบถามคนในชุมชนผู้ริเริ่มความคิดเรื่องการปักเสาไฟฟ้าและเดินสายไฟคือหลวงพ่อดุตตะมะ ซึ่งได้มอบหมายให้ลูกศิษย์เป็นผู้ดำเนินการเพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ชาวมอญในชุมชน

โทรคมนาคม

เนื่องจากความสะดวกในการใช้โทรศัพท์เคลื่อนที่ประเภทไร้สายในระบบต่าง ๆ ซึ่งมีการติดตั้งเสายาวสัญญาณทั้งที่ฝั่งอำเภอและฝั่งมอญ ชาวมอญส่วนใหญ่จึงมีโทรศัพท์มือถือเพื่อใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เฉพาะอย่างยิ่งในการนัดหมายหรือติดต่อค้าขายระหว่างกัน ดังนั้น ความนิยมในการใช้ตู้โทรศัพท์สาธารณะประเภทหยอดเหรียญในชุมชนจึงมีน้อยลง ประกอบกับบ้านที่พอจะมีฐานะก็สามารถทำเรื่องขอติดตั้งโทรศัพท์ที่บ้านได้ ในส่วนของบริการไปรษณีย์โทรเลขนั้นผู้ใช้บริการต้องข้ามไปที่ฝั่งอำเภอซึ่งเป็นที่ตั้งของสถานที่ทำการ นอกจากนี้ ยังมีบริการส่งจดหมายและพัสดุภัณฑ์ถึงบ้านในฝั่งมอญอีกด้วย

เคเบิลทีวี

ระบบเคเบิลทีวีของชุมชนดำเนินการและดูแลโดยเอกชนชาวมอญซึ่งเป็นเจ้าของเดียวกันกับระบบประปา ชาวบ้านต้องเสียค่าบริการเดือนละ 100 บาท ช่องที่ติดตั้งทำให้ชาวมอญสามารถรับสัญญาณจากสถานีโทรทัศน์ช่อง 3, 5, 7, 11 และ ไอทีวี (ITV) ของประเทศไทย และสถานีโทรทัศน์ของประเทศเพื่อนบ้าน เช่น พม่า เวียดนามและมาเลเซีย เป็นต้น อนึ่ง เมื่อมีสถานการณ์ฉุกเฉินขึ้นในหมู่บ้าน หรือเมื่อมีการนัดหมายในกิจกรรมส่วนรวมของชุมชนโดยคณะกรรมการหมู่บ้านก็มักจะนิยมประชาสัมพันธ์โดยผ่านช่องสถานีของหมู่บ้านเป็นประจำ

การสาธารณสุข

ชาวมอญในชุมชนสามารถใช้บริการการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลประจำอำเภอและสถานอนามัยที่ฝั่งอำเภอ แต่เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ถูกจัดระเบียบโดยรัฐไทยให้เป็นผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่าและผู้หลบหนีเข้าเมืองโดยผิดกฎหมายจึงไม่มีสิทธิใช้บัตรทอง 30 บาท รักษาทุกโรค แต่เดิมการให้บริการดูแลสุขภาพอยู่ในความรับผิดชอบของกองสาธารณสุขภูมิภาค แต่ตั้งแต่มีการประกาศใช้โครงการ 30 บาท ชาวเขาและชนกลุ่มน้อยในหลายพื้นที่ที่ได้เลขประจำตัว 13 หลักขึ้นต้นด้วยเลข 6-7 และเคยได้รับบัตรประกันสุขภาพ 30 บาท หรือที่เรียกว่าบัตรทองถูกตัดสิทธิ เนื่องจากคณะกรรมการกฤษฎีกาตีความว่า บัตรทองนี้ให้เฉพาะผู้มีสัญชาติไทยเท่านั้น ทำให้ชนกลุ่มน้อยที่แบ่งออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่รอการพิสูจน์สัญชาติไทย กลุ่มที่รอการให้สัญชาติไทย และกลุ่มที่หลบภัยทางการเมือง (รายละเอียดในเรื่องดังกล่าวอยู่ในบทที่ 4) ปัจจุบัน (พ.ศ. 2548) มิไม่ได้รับบัตรทองจากสำนักงานประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.) จึงไม่ได้รับการคุ้มครองสิทธิทางการรักษาพยาบาลตามโครงการ 30 บาท (กฤตยา อาชวนิจกุล และพันธุ์ทิพย์ กาญจนะจิตรา สายสุนทร, 2548)

อย่างไรก็ดี ชาวมอญที่ถือบัตรสีชมพูสามารถทำบัตรประกันสุขภาพกับโรงพยาบาลประจำอำเภอโดยเสียค่าใช้จ่ายครอบครัวละ 700 บาทต่อปีซึ่งนับว่าเป็นจำนวนเงินที่ค่อนข้างมากสำหรับครอบครัวที่มีฐานะยากจนในหมู่บ้านแห่งนี้

ประวัติการตั้งถิ่นฐาน

ความเป็นมาของชุมชนมอญพลัดถิ่นวังกะอยู่ในความสนใจของนักวิชาการเป็นอย่างมาก มีงานวิจัยหลายโครงการที่เลือกชุมชนแห่งนี้เป็นสนามวิจัย เช่น งานของสุจิตลักษณ์ ดีผดุง และประภาศรี คำสอาด (2545) งานของอรรณพ ทับสกุล (2547) และงานของดำรงพล อินทร์จันทร์ (2549) ซึ่งงานเหล่านี้ได้สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างเส้นทางการอพยพเข้าสู่เมืองไทย

ของชาวมอญวังกะและบริบททางประวัติศาสตร์ชนชาติมอญในเมืองไทย และความเป็นมาของอำเภอสังขละบุรี ทั้งยังได้แบ่งพัฒนาการของชุมชนออกเป็น 3 ช่วงด้วยกัน คือ ช่วงแรก ก่อน พ.ศ. 2490 ช่วงที่สอง ราว พ.ศ. 2490 และ ช่วงที่สาม ตั้งแต่ พ.ศ. 2531

ช่วงแรก ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ สังขละบุรีมีฐานะเป็นเมืองหน้าด่าน สันนิษฐานว่า ก่อน พ.ศ. 2490 การเดินทางอพยพเข้าออกของชาวกะเหรี่ยง มอญ พม่า แดบชายแดนถือเป็นเรื่องปกติ ด้วยสถานการณ์ทางการเมืองและพรมแดนระหว่างรัฐชาติไทยและพม่ายังมีความยืดหยุ่นอยู่พอสมควร แม้ว่าในบริบทเบื้องต้นทางประวัติศาสตร์จะมีการใช้ความพยายามในอันที่จะนิยามความแตกต่างระหว่างมอญเก่าและมอญใหม่ แต่ในบริเวณตะเข็บของรัฐชาติแล้ว เส้นแบ่งเหล่านี้ค่อนข้างพร่ามัว การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนมอญในระยะแรกนั้นมีจำนวนน้อย และชาวมอญจะอาศัยปะปนอยู่กับกะเหรี่ยงกลุ่มคนดั้งเดิมที่ตั้งรกรากอยู่ในแถบแม่น้ำของกาเลีย แม่น้ำปี้คลี่ แม่น้ำรันตีและแม่น้ำแควน้อยเป็นหลัก

ช่วงที่สอง ในราวปี พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา คนมอญบ้านวังกะเล่าสู่กันฟังว่า มีชาวมอญจากหมู่บ้านในอำเภอเยของพม่าเดินทางเข้ามาตามแนวชายแดนเป็นประจำ ทั้งทางอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก และอำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ชาวมอญกลุ่มนี้ได้นำข่าวสารเกี่ยวกับวิถีชีวิตของผู้คนตามแนวตะเข็บชายแดนไปแจ้งแก่ชาวมอญที่อำเภอเยในประเทศพม่า เมื่อสถานการณ์ความไม่สงบและการสู้รบภายในพม่ารุนแรงมากขึ้น ชาวมอญกลุ่มแรกจึงอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งประมาณ 30 กว่าครัวเรือนที่บริเวณหมู่บ้านนิเถะ ซึ่งเป็นชุมชนอาศัยของชาวกะเหรี่ยงที่อยู่ห่างจากตัวอำเภอประมาณ 5 กิโลเมตร บางกลุ่มก็อาศัยอยู่ที่นั่น บางกลุ่มเดินทางกลับพม่า กลุ่มต่อมาได้เดินทางเข้ามาพร้อมหลวงพ่อดุตตะมาพำนักที่บริเวณบ้านวังกะล่าง โดยกระจายกันตั้งบ้านเรือนตามริมแม่น้ำ เมื่อหลวงพ่อดุตตะเห็นว่าชาวมอญมีจำนวนมากขึ้น จึงขออนุญาตจากปลัดเจริญ อาสนะสุวรรณ ซึ่งทำหน้าที่รักษาการหัวหน้ากิ่งอำเภอสังขละบุรี ในขณะนั้นให้จัดแบ่งที่ดินแก่ชาวมอญปลูกบ้านเรือนอาศัยที่บริเวณสามประสบที่แม่น้ำสามสาย คือ ของกาเลีย ปี้คลี่ และรันตี ไหลมาบรรจบกัน จึงมีการก่อตั้งเป็นชุมชนมอญขนาดใหญ่ขึ้น โดยมีวัดวังกิวเวารามของหลวงพ่อดุตตะเป็นศูนย์กลาง ครั้นเมื่อการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ดำเนินโครงการก่อสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ (เขื่อนแหลม) ในปี พ.ศ. 2520 – 2527 ทำให้เกิดน้ำท่วมที่อยู่อาศัยของชาวมอญ หลวงพ่อดุตตะจึงรับข้อเสนอของ กฟผ. ซึ่งจะชดเชยเงินและมอบที่ดินแก่วัดประมาณ 614 ไร่ หลวงพ่อดุตตะในฐานะเจ้าอาวาสได้จัดสรรพื้นที่สร้างวัดและแบ่งที่ดินเป็นแปลง ๆ ให้ชาวมอญอพยพกว่า 400 ครอบครัว ครอบครัวละ 1 งาน เพื่อสร้างบ้านพักอาศัยอยู่กินจนกระทั่งทุกวันนี้

ช่วงที่สาม เป็นช่วงเวลาที่สุดการณ์ทางการเมืองในประเทศพม่าเข้มข้นมากขึ้น ตั้งแต่เมื่อรัฐบาลทหารพม่า (State Law and Order Restoration Council-SLORC) เข้ายึดอำนาจปกครองประเทศและดำเนินนโยบายปราบปรามชนส่วนน้อย/กบฏกลุ่มชาติพันธุ์ สถานการณ์บริเวณชายแดนค่อนข้างตึงเครียด ชาวมอญที่ไม่สามารถทนภาวะเสี่ยงอันตรายจึงอพยพหนีมาอยู่เมืองไทย บ้างก็เข้ามาเป็นแรงงานต่างด้าวและอาศัยอยู่ที่บ้านวังกะ ขณะเดียวกัน ประเทศไทยในสมัยของนายกรัฐมนตรีพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ มีนโยบายเปลี่ยนสนามรบให้เป็นตลาดการค้า ส่งผลให้มีการเปิดการค้าที่บริเวณด่านเจดีย์สามองค์ ต่อมาเมื่อพรรคมอญใหม่ได้เจรจาหยุดยิง (ceasefire) กับฝ่ายทหารพม่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 ก็ส่งผลให้ตลาดการค้าชายแดนไทย-พม่ามีความคึกคักมากยิ่งขึ้น ชาวมอญอพยพและหลบหนีเข้ามารับจ้างเป็นแรงงานในไทยมากขึ้น ในปัจจุบันชุมชนวังกะจึงมีชาวมอญอพยพประมาณ 1,000 กว่าครอบครัว และประมาณว่าคิดเป็นจำนวนประชากรทั้งสิ้น 20,000 คน

ในขณะเดียวกันเนื่องจากในสมัยนั้นกฎหมายที่ว่าด้วยผู้อพยพของประเทศไทยยังไม่รู้จะเคร่งครัดนักคนมอญในหมู่บ้านเก่าจึงกระจายตัวกันไปประกอบอาชีพรับจ้างในตัวจังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดราชบุรี จังหวัดชัยนาท หรือแม้กระทั่งกรุงเทพมหานคร งานที่ทำ ได้แก่ เป็นลูกจ้างทำไร่ คนงานเหมืองแร่ในเขตจังหวัดราชบุรี คนงานทำไม้ท่อนเพื่อล้างปาก่อนสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ที่อำเภอทองผาภูมิ รับจ้างทั่วไปที่กรุงเทพมหานคร รวมทั้งเป็นลูกจ้างดูแลฟาร์มเลี้ยงหมู ด้วยความมานะบากบั่นและกระหมัดกระหม่อมอดออม เมื่อสามารถรวบรวมเงินได้ก้อนหนึ่งจึงย้ายกลับมาอยู่ที่หมู่บ้านแล้วประกอบอาชีพทำไร่ ทำนา เป็นหลัก และเมื่อสูญเสียที่ดินทำกินจากการสร้างเขื่อนต้องเปลี่ยนอาชีพมาเป็นการค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ หรือบ้างก็ไปรับจ้างคนกะเหรี่ยงหรือคนไทยทำไร่ ทำสวน เป็นต้น

ส่วนชายชาวมอญที่มีอาชีพช่างไม้ในสมัยนั้นมีการจ้างงานเกิดขึ้นอย่างมากมาย เนื่องจากเป็นช่วงที่มีการก่อสร้างบ้านพักข้าราชการ วัดและโรงเรียนที่ฝั่งอำเภอ

หลวงพ่อดูตมะกับชาวมอญพลัดถิ่น

พระราชอุดมมงคล หรือ ที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า หลวงพ่อดูตมะเป็นพระภิกษุ ผู้เคร่งครัดในศาสนา มีอายุยืนยาว มีเมตตาตามหานิคม เป็นนักพัฒนาและนักแก้ปัญหา ที่มีจิตวิทยาสูงและมีความโดดเด่นในเรื่องการปราบโจรภัยโดยสันติวิธี การให้ความช่วยเหลือแก่ผู้หนีร้อนมาพึ่งเย็นจากไฟสงครามระหว่างกองทัพพม่ากับทหารชนกลุ่มชาติพันธุ์ การสยบภูมิจากการสร้างสิ่งถาวรวัตถุ เช่น สะพาน โรงเรียน โรงพยาบาลเพื่อให้คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน

พื้นฟูประเพณีในพุทธศาสนา ส่งเสริมอาชีพให้แก่ชาวมอญ รวมทั้งลดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์อย่างละมุนละม่อมและยังเป็นการแก้ปัญหาที่ตรงกับสาเหตุอีกด้วย¹

อย่างไรก็ดี จากพัฒนาการของชุมชนดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่าการก่อตั้งชุมชนของคนมอญนั้นมีลักษณะแตกต่างจากชุมชนอื่น ๆ โดยทั่วไป กล่าวคือ ชุมชนมอญถือได้ว่าเป็นชุมชนตามธรรมชาติที่มีวัดเป็นศูนย์กลาง มีพระสงฆ์และผู้อาวุโสเป็นหลักของชุมชนมิใช่หน่วยการบริหารที่มีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือ องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นหลัก (ศรีศักร วัลลิโภดม ใน มุลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, 2546)

วัดวังกิวเวการาม

ก่อนการสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ วัดวังกิวเวการามเดิมตั้งอยู่ในหุบเขา แต่เมื่อการสร้างเขื่อนสิ้นสุดลงวัดเก่าจึงจมอยู่ใต้น้ำ เมื่อถึงฤดูน้ำลดน้ำในเขื่อนจะลดระดับลงทำให้สามารถมองเห็นซากปรักหักพังของโบสถ์ วิหาร เจดีย์ได้อย่างชัดเจนและเป็นจุดดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเยือนหมู่บ้านวัฒนธรรมมอญวังกะแห่งนี้ ส่วนวัดวังกิวเวการามหรือที่รู้จักกันในนามของ “วัดหลวงพ่ออุตตมะ” จัดว่าเป็นสถานที่ที่นักท่องเที่ยวนิยมมาไหว้พระและบูชาเครื่องรางของขลังของหลวงพ่ออุตตมะ ทั้งยังเป็นที่เคารพศรัทธาของชาวมอญสังขละบุรีและมอญจากที่อื่น ๆ และยังถือได้ว่าเป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญทางด้านพุทธศาสนาซึ่งมีพระภิกษุสามเณรเดินทางมาศึกษาหาความรู้กันอย่างมากมาย

¹ ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติชีวิตของพระราชอุตตมมงคล หรือหลวงพ่ออุตตมะในที่นี้สรุปความมาจากส่วนหนึ่งของข้อเขียนของคุณหญิง อุไรวรรณ เลิศศรีสันต์ จากหนังสือ 84 ปี หลวงพ่ออุตตมะ และจากการสนทนากับชาวมอญในหมู่บ้านทั้งที่เป็นพระสงฆ์และฆราวาส เนื่องจากผู้วิจัยไม่สามารถทำการสัมภาษณ์หลวงพ่ออุตตมะได้โดยตรงเนื่องจากท่านอาพาธและรักษาตัวอยู่ในโรงพยาบาลที่กรุงเทพมหานคร ในช่วงเวลา 1-2 ปีที่ผ่านมาจนกระทั่งถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 18 ตุลาคม 2549 โดยมีรายละเอียดอยู่ในบทที่ 4

โครงสร้างทางสังคมและระบบความเชื่อ

โครงสร้างทางสังคมของชุมชนมอญวังกะประกอบด้วย หน่วยที่เล็กที่สุด ได้แก่ ครอบครัว ต่อมา คือ กลุ่มเครือญาติ หมู่บ้าน และกลุ่มทางสังคม ส่วนระบบความเชื่อของชาวมอญพลัดถิ่นวังกะ ประกอบด้วย การนับถือพุทธศาสนา และการนับถือผี โดยมีรายละเอียดดังนี้

โครงสร้างทางสังคม

ครอบครัว

จากการศึกษาในครั้งนี้พบว่าลักษณะครอบครัวของชาวมอญในชุมชนที่เป็นสนามวิจัยประกอบด้วยครอบครัวขยาย (Extended Family) และครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) ครอบครัวขยายส่วนใหญ่จะเป็นครอบครัวที่มีฐานะมั่นคงจากการค้าขายชายแดน จึงสามารถเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวได้อย่างทั่วถึง แต่ในปัจจุบันนี้คนหนุ่มสาวเมื่อแต่งงานแล้ว มักจะนิยมแยกบ้านออกไปอยู่ตามลำพังมากกว่า ด้วยการปลูกบ้านอยู่ในบริเวณที่ใกล้เคียงกับบ้านของมารดาบิดา หรือบางคู่เมื่อแต่งงานแล้วก็แยกออกไปอยู่นอกชุมชนเพื่อความสะดวกในการประกอบอาชีพ นอกจากนี้ ยังพบว่าบางรายแต่งงานแล้วย้ายไปอยู่กับครอบครัวของคู่แต่งงานซึ่งอยู่ที่ต่างจังหวัด

ผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลบ้านได้แก่แม่บ้านที่ไม่ต้องประกอบอาชีพ รวมทั้งผู้เฒ่าผู้แก่ ส่วนคนหนุ่มสาวและคนในวัยกลางคนส่วนหนึ่งจะออกจากบ้านไปทำงานตั้งแต่เช้า ลักษณะของงานเป็นงานรับจ้างนอกชุมชน เช่น รับจ้างเย็บผ้าโหล รับจ้างปลูกป่า เป็นลูกจ้างในรีสอร์ท ทำงานช่างไม้ เป็นต้น ในขณะที่คนหนุ่มสาวอีกส่วนหนึ่ง “ล่องเมือง” ไปทำงาน ซึ่งบางคนก็หาช่องทางไปทำงานต่อที่กรุงเทพมหานครหรือจังหวัดอื่น ๆ ส่วนผู้ที่ทำงานในชุมชนส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงประกอบอาชีพค้าขายที่ตลาดเช้าของหมู่บ้าน ขายของอยู่กับบ้าน รับจ้างขายของ หาชองป้า ขายของที่ระลึกที่เจดีย์พุทธคยา ส่วนผู้ชายมีอาชีพขับรถจักรยานยนต์รับจ้าง ขับเรือรับจ้าง และจับปลา ส่วนงานหลักประจำวันของผู้เฒ่าผู้แก่มักจะเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเสียเป็นส่วนใหญ่ เฉพาะอย่างยิ่งผู้สูงอายุฝ่ายหญิง แต่เช้าตรู่ก็จะกระวีกระวาดไปเก็บดอกไม้เท่าที่พอจะหาได้ในชุมชนมาเก็บไว้เพื่อเตรียมไว้สำหรับใช้ไหว้พระในตอนเย็น ดอกไม้ที่ปลูกกันไว้ตามรั้วบ้านได้แก่ พุด กระดุมกาว และอัญชัน เฉพาะอย่างยิ่ง ดอกกระดุมกาวซึ่งเป็นดอกไม้เล็ก ๆ สีขาว มีก้านดอกสีแดงและมีกลิ่นหอมซึ่งบานในตอนเช้าตรู่ต้องใช้วิธีเขย่าลำต้นให้ดอกร่วงพูลลงมาบนพื้นดินแล้วเก็บใส่ภาชนะที่เตรียมไว้ หลังจากนั้นจึงใส่บาตรพระสงฆ์ ถวายข้าวพระพุทธรูป

พอดตกอนบ้ายก็นำดอกไม้ที่เก็บไว้มาเสียบเข้ากับทางมะพร้าวเพื่อนำไปถวายพระที่หิ้งในบ้าน ก่อนที่จะสวดมนต์เย็น เมื่อถึงวันธรรมสวนะก็จะไปวัด และจะไปนอนถือศีลภาวนาที่วัดในวัน พระที่สำคัญ ๆ

ส่วนผู้สูงอายุชายก็มักจะออกไปพบปะสนทนากับเพื่อนฝูงที่ร้านกาแฟในตลาดเช้า ของชุมชน ตอนกลางวันก็ออกไปเยี่ยมและพูดคุยกับญาติ ๆ ในชุมชน ในตอนบ้ายก็พักผ่อนอยู่กับบ้าน ซ่อมแซมเครื่องมือเครื่องใช้ในบ้าน ตลอดจนทำตัวให้เป็นประโยชน์แก่ลูกหลานในการทำ มาหาเลี้ยงชีพ เช่น เตรียมวัสดุอุปกรณ์จำเป็นสำหรับการค้าขาย ส่วนผู้ที่เป็นมรรคนายกก็มักจะไป ช่วยงานที่วัดวังกิวเวการามอย่างสม่ำเสมอ

จากการสังเกต ในครอบครัวชายบางครอบครัวปู่ตายายรับภาระในการเลี้ยง หลานที่ยังเล็กและอายุไม่ถึงเกณฑ์เข้าโรงเรียน ซึ่งส่งผลต่อการถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรม ของบรรพชนมอญ ที่สำคัญคือภาษามอญ ความเชื่อ นิทานปรัมปราและขนบธรรมเนียมประเพณี ต่าง ๆ ของชาวมอญ ด้วยเหตุนี้ปู่ตายายจึงเป็นที่รักเคารพเป็นอย่างสูงของลูกหลาน ใน เทศกาลที่สำคัญจึงมีการนำเครื่องไทยทานไปไหว้ปู่ตายายเพื่อขอศีลขอพร และเมื่อปู่ตายาย ไปนอนถือศีลภาวนาที่วัดในเทศกาลสำคัญ เช่น วันสงกรานต์ ลูกหลานก็ต้องตามไปปรนนิบัติ ด้วยการส่งสำหรับอาหาร เครื่องดื่มและเตรียมเครื่องนอนไปให้ด้วยการทูนไว้บนศีรษะซึ่งเป็นภาพที่ แปลกตาสำหรับสำหรับนักท่องเที่ยวผู้มาเยือนชุมชนแห่งนี้

ส่วนผู้มีอำนาจสูงสุดภายในครัวเรือนนั้น คือ ผู้เป็นบิดาซึ่งทำหน้าที่หัวหน้าครอบครัว และมีหน้าที่ตัดสินใจในเรื่องการดำรงชีวิตและดูแลอบรมสั่งสอนลูก ๆ รวมทั้งการทำงานนอก บ้านหรือออกไปติดต่อกับหน่วยงานราชการ ส่วนมารดาจะรับภาระในการดูแลรับผิดชอบงานใน ครัวเรือน ในการรักษาความสะอาดบ้านเรือน รวมทั้งดูแลในเรื่องอาหารการกินสำหรับสมาชิกใน ครอบครัว อย่างไรก็ตาม ครอบครัวมอญในปัจจุบันบางครอบครัวภรรยาเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัว ดังนั้นสามีจึงเปลี่ยนหน้าที่ไปเป็นผู้ดูแลลูก ดูแลความสะอาดเรียบร้อยในบ้านรวมทั้งปรุงอาหาร ให้คนในครอบครัวรับประทาน และที่สำคัญที่สุดไม่ว่าจะเป็นครอบครัวแบบใดภรรยาจะเป็นผู้ที่มี หน้าที่กุมกระเป๋าสตางค์หรือจัดการเกี่ยวกับเรื่องการเงินของครอบครัว (ข้อมูลสนาม) ซึ่งข้อค้นพบนี้ สอดคล้องกับการศึกษาในทางมานุษยวิทยากับชุมชนชาวเบอร์มันในประเทศพม่าของ Melford Spiro (1969, p. 322)

กลุ่มเครือญาติ

ต่อมาก็คือกลุ่มเครือญาติหรือคนที่มาจากหมู่บ้านเดียวกันในรัฐมอญซึ่งแต่เดิมแล้ว คงจะได้แก่สายตระกูลที่นับถือผีเดียวกันแต่เนื่องจากเป็นชุมชนของผู้อพยพ มารดาบิดาตลอดจน ญาติพี่น้องบางส่วนยังคงอยู่ที่พม่า ดังนั้นพิธีกรรมเกี่ยวกับการนับถือผีบรรพชนของจึงลดรูปแบบ

ลงกลายเป็นการปฏิบัติแต่พอเป็นพิธีเท่านั้น เพราะถ้าจะทำอย่างเต็มรูปแบบก็คงเป็นสิ่งที่ยุ่งยาก วุ่นวายและเสียค่าใช้จ่ายสูง บางบ้านอาจจะไม่มีห้องอยู่ในบ้านแต่ก็จะมีเสาดินซึ่งอยู่ในห้องนอนของต้นผี และต้นผีก็สามารถบอกได้ว่าตนนับถือผีใด และทำพิธีเลี้ยงผีบรรพชนปีละสองครั้ง คือหลังเทศกาลสงกรานต์หนึ่งครั้ง และหลังออกพรรษาอีกหนึ่งครั้ง หรือถ้าจะพูดในภาษาชาวบ้านก็คือต้นปีไหว้ครั้งหนึ่ง และปลายปีไหว้อีกครั้งหนึ่ง และเมื่อลูกหลานแต่งงานก็ต้องทำการบอกกล่าวและไหว้ผีบรรพชน เป็นต้น

อนึ่ง มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าการนับถือผีบรรพชนเปรียบได้กับนามสกุลของชาวมอญซึ่งโดยปกติแล้วทั้งชาวพม่าและชาวมอญจะไม่มีนามสกุล เฉพาะอย่างยิ่งชาวมอญวังกะ แต่ตระกูลเก่าแก่ของคนมอญวังกะที่อพยพเข้ามาเป็นกลุ่มแรก ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นญาติของหลวงพ่อดุตตะมะ จะมีนามสกุลใช้ได้แก่ “บุญณะการี” “สิทธิวงษา” “โมกกะเนียง” และ “หงษา” เป็นต้น (น้ำผึ้ง สวัสดิ์สุข และ ออค ปาย วงษ์รามัญ, สัมภาษณ์)

หมู่บ้าน

ระดับต่อมาคือชุมชนในระดับหมู่บ้าน ในที่นี้ผู้นำแบบเป็นทางการหรือเป็นตัวแทนของทางราชการได้แก่ผู้ใหญ่บ้าน คือ นายทวีผล จำปีขาว ชาวไทยเชื้อสายกะเหรี่ยง และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 4 คน และมีการใช้ระบบการปกครองแบบกิ่งทางการโดยแบ่งหมู่บ้านออกเป็น 28 คุ่มโดยมีตัวแทนที่ทำหน้าที่ประสานกับทางอำเภอและชาวบ้านที่เรียกว่าหัวหน้าคุ่มจำนวน 28 คนในจำนวนนี้มีอยู่หนึ่งคุ่มซึ่งมีหัวหน้าเป็นผู้หญิงคือคุ่ม 7 ได้แก่ อรัญญา เจริญหงษาซึ่งเพิ่งจะได้สัญชาติไทยเมื่อเร็ว ๆ นี้²

ในขณะเดียวกันก็มีร่องรอยของวัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมของชาวมอญซ่อนทับอยู่ คือ การนับถือเจ้าพ่อหลังเจดีย์พุทธคยาจำลอง ชาวมอญวังกะจัดพิธีเลี้ยงผีศาลเจ้าประจำหมู่บ้านปีละหนึ่งครั้งในช่วงกลางปี ซึ่งนอกจากจะมีพิธีเลี้ยงผีแล้วยังมีการเตรียมร่างทรง (นาไร) ซึ่งจะทำกรทำนายทายทักว่าจะเกิดเหตุเภทภัยใดขึ้นในหมู่บ้านบ้างและควรแก้ไขอย่างไร รวมทั้งแจ้งความผิดที่สมาชิกของหมู่บ้านได้ทำในลักษณะของการล่วงละเมิดเจ้าพ่อ ซึ่งเจ้าตัวก็ต้องทำการขอขมา ตามธรรมเนียมที่ชาวมอญถือปฏิบัติกันมาหัวหน้าหมู่บ้านจะเป็นผู้มีหน้าที่ดูแลจัดพิธีต่อมาก็คือกลุ่มเครือญาติหรือคนที่มาจากหมู่บ้านเดียวกันในรัฐมอญซึ่งแต่เดิมแล้วคงจะได้แก่สายตระกูลที่นับถือผีเดียวกันแต่เนื่องจากเป็นชุมชนของผู้อพยพ มารดาบิดาตลอดจนญาติพี่น้อง

² คุ่มที่ 27 ตั้งอยู่ที่หมู่บ้านมอญสะเทอ และคุ่มที่ 28 อยู่ที่วัดบ้านเก่าซึ่งเป็นหมู่บ้านชาวประมงเล็ก ๆ ต้องเดินทางทางเรือจากชุมชนใหญ่ที่วังกะ

บางส่วนยังคงอยู่ที่พม่า ดังนั้นพิธีกรรมเกี่ยวกับการนับถือผีบรรพชนของจึงลดรูปแบบลง กลายเป็นการปฏิบัติแต่พอเป็นพิธีเท่านั้น

อย่างไรก็ดี ในช่วงที่ผู้วิจัยอยู่บรรยายภาศภายในชุมชนวังกะตอกอยู่ในสภาพที่ขาดผู้นำทางด้านจิตวิญญาณ เนื่องจากหลวงพ่อดุตตะมะอาพาธด้วยโรคชราและได้รับการรักษา ณ ศิริราชพยาบาลเป็นเวลาว่าสองปีที่ผ่านมา ก่อนที่จะถึงแก่มรณภาพเมื่อวันที่ 18 ตุลาคม 2549 จึงไม่ได้มาพบปะเพื่อเทศน์อบรมสั่งสอนชาวบ้านเหมือนดังที่เคยกระทำมาแต่ก่อน ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่ตนขาดผู้นำและศูนย์รวมจิตใจ ถึงแม้ว่าหลวงพ่อก็ได้มอบหมายให้รองเจ้าอาวาส รักษาการณ์แทนแล้วก็ตาม ดังนั้นมาตรฐานทางศีลธรรมและความประพฤติของคนในหมู่บ้าน ส่วนหนึ่งจึงอาจจะย่นย่อลงไปบ้าง เช่น มีการขายสุราและของมีนเมาในหมู่บ้าน และมีการแบ่งพรรคแบ่งพวกเกิดขึ้นในหมู่บ้านโดยที่แต่ละฝ่ายต่างก็ใช้การนินทาเป็นเครื่องมือในการวิพากษ์วิจารณ์การกระทำของ “คนอื่น” (the Other) ที่ไม่ใช่พวกพ้องของตน เป็นต้น

กลุ่มทางสังคม

กลุ่มทางสังคมของชาวมอญวังกะมีทั้งกลุ่มที่เป็นทางการและที่ไม่เป็นทางการ กลุ่มที่เป็นทางการ ได้แก่ คุ่มบ้าน 28 คุ่ม กลุ่มกรรมการหมู่บ้าน (หัวหน้าคุ่ม) กลุ่มกรรมการวัด กลุ่มอาชีพ เช่น กลุ่มเย็บผ้าในหมู่บ้าน กลุ่มร่ำมอญ กลุ่มอนุรักษ์วัฒนธรรมมอญ กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ชมรมเผ่าพันธุ์มอญ ชมรมศิษย์เก่าวัดวังก่ กลุ่มตำรวจชุมชน กลุ่มผู้สูงอายุ ส่วนกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ กลุ่มการตั้งบ้านเรือน กลุ่มเครือญาติ กลุ่มเพื่อนบ้านที่สนิทสนมไปมาหาสู่กันเป็นประจำ กลุ่มผู้ทำงานด้วยกัน เช่น กลุ่มค้าขายที่ตลาดเช้า กลุ่มค้าขายที่เจดีย์พุทธคยา กลุ่มค้าขายที่ด่านเจดีย์สามองค์ กลุ่มข้ามแดนที่ไร่รับจ้าง กลุ่มเย็บผ้าฝั่งอำเภอ กลุ่มค้าขายที่สะพานคคะนี กลุ่มช่างไม้ เป็นต้น

ระบบความเชื่อ

การนับถือพุทธศาสนา

อัตลักษณ์ความเป็นมอญของชาวมอญในชุมชนสะท้อนผ่านระบบความเชื่อเหมือน เช่นคนมอญโดยทั่วไปทั้งในประเทศพม่า และคนไทยเชื้อสายมอญในประเทศไทยซึ่งบรรพชนได้อพยพเข้ามาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ เป็นผู้ที่นับถือพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด นิยมทำบุญทำกุศลเพื่อหวังผลถึงชาติหน้า คือ หวังที่จะได้พบพานกับสภาวะแห่งนิพพาน การทำบุญในบวรพุทธศาสนาของคนมอญเป็นกิจวัตรประจำวันของผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งเป็นหญิงมากกว่าชาย ซึ่งประกอบด้วยการใส่บาตรเช้า การสวดมนต์ไหว้พระประจำวัน

การจัดแจกันดอกไม้ถวายพระที่บ้าน การทำบุญในวันโกน การไปส่งดอกไม้ที่วัดวังกวีเวการามในตอนเย็น รวมทั้งการไปถือศีลที่วัดในวันพระใหญ่ เป็นต้น

ดังนั้นลูกหลานจึงมีหน้าที่ในการส่งสารอาหารหรือปันโตอาหาร และเครื่องนอนให้แก่ญาติผู้ใหญ่ที่ไปนอนถือศีลภาวนาอยู่ที่วัด ในช่วงเทศกาลสงกรานต์คนหนุ่มสาวที่ทำงานอยู่ในกรุงเทพมหานครหรือจังหวัดใกล้เคียงก็จะกลับบ้านเพื่อมาทำบุญที่วัดวังกวีเวการามและทำพิธีการระญาติผู้ใหญ่ในครอบครัว คือ ปู่ย่าตายาย ลุงป้า น้าอา และมารดาบิดาของตน เช่นเดียวกับการรดน้ำดำหัวของคนไทยโดยทั่วไป

คนมอญวังกะยังมีธรรมเนียมในการนำภัตตาหารไปถวายให้แก่พระสงฆ์ ที่วัดวังกวีเวการาม หรือ “ถวายแกงเวียน” ด้วยการจัดเวรผลัดเปลี่ยนกันรับผิดชอบในบรรดาชาวบ้านโดยหมุนเวียนกันไปในแต่ละคุ้ม ในการจัดเวรนั้นจะมีการส่งมอบเวรให้แก่กลุ่มบ้านใกล้เคียงกลุ่มต่อไปเพื่อเป็นการเตือนความจำว่าใกล้จะถึงเวรที่ตนต้องรับผิดชอบแล้ว ซึ่งผู้ที่จัดเตรียมอาหารก็คือผู้หญิงที่เป็นแม่บ้าน ในการถวายข้าววัดผู้รับผิดชอบต้องทำทั้งอาหารเช้าและอาหารเพลไปถวายแก่พระภิกษุ สามเณรที่วัดวังกวีเวการาม และถ้าหลวงพ่อดูตมะยังจำพรรษาอยู่ที่วัดวังกวีเวการามก็จะมีเวรจัดทำภัตตาหารไปถวายให้แก่หลวงพ่อดูอีกด้วย (สาวร เสี่ยงทองคำ, สัมภาษณ์)

คนมอญถือธรรมเนียมถอดรองเท้าก่อนเข้าไปในเขตของวัด ส่วนผู้หญิงมอญเมื่อเข้าไปในวัดจะไม่เข้าไปในบริเวณโบสถ์ซึ่งถือว่าเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมของพระสงฆ์ และธรรมเนียมปฏิบัติแต่ดั้งเดิมสำหรับผู้หญิงก็คือเมื่อเดินสวนกับพระสงฆ์จะต้องนั่งลงและก้มกราบลงกับพื้นแต่ปัจจุบันนี้ภาพดังกล่าวหาดูได้ยาก

นอกจากนี้ ชุมชนแห่งนี้เคยมีธรรมเนียมการส่งดอกไม้วัดในตอนเย็นพร้อมกับพูนหม่อนน้ำเพื่อนำไปล้างเท้าให้แก่พระภิกษุ แต่ปัจจุบันนี้ธรรมเนียมดังกล่าวเกือบจะเลือนหายไปจากชุมชนมอญวังกะในสายตาของผู้เฒ่าผู้แก่ชาวมอญที่ยังโหยหาวัฒนธรรมอันดีงามที่เคยปฏิบัติกันมาแต่ครั้งอดีต ผู้ส่งดอกไม้วัดตอนเย็นในปัจจุบันมีประมาณสี่ - คนเท่านั้น ในจำนวนนี้สามคน เป็นผู้สูงอายุชาย (สังเวียน หงสาวดี, สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ดี ชาวมอญก็ยังนิยมทำบุญตามคติของพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากการบอกบุญเรียไรจากทางวัดในวันโกนของทุกสัปดาห์ โดยมีตัวแทนจากวัดต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นวัดบ้านเก่า วัดมอญสะเทอ และวัดวังกวีเวการามก็ตามซึ่งประกอบด้วยชบวนของอุบาสกชายเดินมาเป็นแถว คุ่น้ำสวดแบกลำไม้ไผ่ที่มีกังสดาลแขวนอยู่ตรงกลางพร้อมกับใช้ไม้ตีกังสดาลเพื่อเป็นการบอกบุญ คนต่อมาถือไมโครโฟนประกาศเชิญชวนให้ร่วมทำบุญและอนุโมทนากุศลด้วยภาษามอญ ในขณะที่อีกคนหนึ่งสะพายบาตรไว้บนบ่าเพื่อรอรับปัจจัยจากชาวบ้าน ส่วนคนที่

เหลือกก็ห้ามกระสอบหรือปี๊บเดินรังทำยวบวนเพื่อคอยรับข้าวสาร อาหารแห้งจากชาวบ้านโดยเวียนบอกบุญไปจนทั่วหมู่บ้าน

การนับถือผี

การนับถือผีบรรพชนของชาวมอญพลัดถิ่นวังกะ เมื่อพิจารณาในสาระสำคัญแล้วจะไม่แตกต่างจากการนับถือผีบรรพชนของคนไทยเชื้อสายมอญในชุมชนมอญภาคกลางของประเทศไทยแต่จะผิดเพี้ยนไปในรายละเอียดปลีกย่อย เนื่องจากชาวมอญพลัดถิ่นชายแดนไทย-พม่าอพยพมาจากหลายท้องถิ่นในพม่า จึงมีลักษณะอันหลากหลาย ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะอิทธิพลจากการปะทะสังสรรค์กับชาติพันธุ์อื่น ๆ ในพม่า เช่น แม้กระทั่งชาวพม่าก็นับถือผีนัท ซึ่งกล่าวกันว่ารับอิทธิพลไปจากมอญ

อนึ่ง ในการลงสนามในพื้นที่ที่อยู่ในเขตปกครองของพระคมมอญใหม่ ณ อำเภอบ่อญี่ปุ่น ในเขตพม่า ผู้วิจัยได้มีโอกาสสัมภาษณ์กับผู้ช่วยนายอำเภอฝ่ายการศึกษา คือ นายปะเยนัว ผู้มีทักษะเกี่ยวกับการศึกษาของนักวิชาการในเรื่องของการนับถือผีของมอญว่า บางครั้งก็เขียนเกินความจริงไปมากเขาจึงแนะนำควรใช้ทางสายกลางจะดีกว่า (ปะเยนัว, สัมภาษณ์) จากการเดินทางในครั้งนั้นผู้วิจัยได้มีโอกาสไปสังเกตพิธีรำผีแก้บนของชาวมอญถึงแม้ว่าจะเป็นระยะเวลาสั้น ๆ แต่ก็ได้เห็นเครื่องเซ่นที่ใช้ในพิธี การบรรเลงดนตรีมอญในพิธีรำผี และได้เห็นการรำผีของหญิงชายคู่หนึ่ง รวมทั้งชาวบ้านที่มาเฝ้าชมดูเป็นกลุ่ม ๆ³

ผีที่ชาวมอญนับถือแบ่งเป็นสองระดับ คือ ระดับหมู่บ้านมีศาลเจ้าพ่อปู่หลังเจดีย์พุทธคยาในบริเวณป่าช้าของหมู่บ้าน และยังมีการตั้งศาลผีเพิ่มอีกหลายหลังซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงในบทที่ 7 ในระดับสายตระกูลหรือการนับถือผีบรรพชนซึ่งแบ่งออกได้เป็นประเภทใหญ่ ๆ อยู่สามประเภท คือ ผีมะพร้าว ผีกระบองไม้ไผ่ และผีเต่าโดยจะมีทั้งผีหรือเสาดผีอยู่ในบ้าน

ชาวมอญในชุมชนแห่งนี้ประมาณร้อยละ 99 นับถือผีบรรพชนหลัก ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้ที่นับถือผีมะพร้าวจะมีมะพร้าวผูกผ้าขาว ผ้าแดงมัดติดอยู่กับเสาดอกหรือเสาดผีซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของตัวบ้านในห้องนอนของต้นผี เจ้าของบ้านต้องคอยเปลี่ยนลูกมะพร้าวเมื่อลูกเดิมแห้งไปก็หามะพร้าวลูกใหม่มาแทน ส่วนผู้ถือผีกระบองไม้ไผ่จะมีกระบองไม้ไผ่เจ็ดกระบองใส่ใบหว้าอยู่ที่ห้องผี แต่จากการสังเกตส่วนใหญ่แล้วจะมีแต่เสาดผีที่อยู่ในห้องนอนของต้นผีเท่านั้น ส่วนผีเต่านั้น ถ้าคนที่นับถือผีนี้ใช้เนื้อเต่าปรุงอาหารต้องเซ่นผีบรรพชนด้วยเนื้อเต่า หรือถ้าเห็นคนอื่นจับเต่าได้ต้องพูดว่าเต่านั้นเฒ่าหรือเหิมนแล้วให้เดินหนีไป

³ ข้อมูลจากการลงสนามในพื้นที่ซึ่งตั้งอยู่ในเขตปกครองของพระคมมอญใหม่ที่อำเภอบ่อญี่ปุ่น และที่อำเภอพญาตองสุ รัฐกะเหรี่ยง ประเทศพม่าเมื่อเดือนตุลาคม 2548

นอกจากนี้ ชาวมอญวังกะอีกส่วนหนึ่งยังนับถือผีอื่น ๆ อีก เช่น ผีช้าง ผีม้า ผีงู ผีเณร และผีโมนทะเล (ผีที่เป็นเจ้าแห่งทะเล) อีกด้วย

ที่มาของการนับถือผีมอญ

จากการวิจัยเอกสารมีการกล่าวถึงความเป็นมาในการนับถือผีของชาวมอญไว้หลายสำนวนด้วยกัน ต่อมาเมื่อผู้วิจัยได้ลงสนามเมื่อเดือนพฤษภาคม 2547 ได้มีโอกาสพบปะกับนายแพทย์ชาวมอญจากเมืองมูเต็ง ประเทศพม่า มีนามว่าหมอคอน ลีล (Khon Leal) ซึ่งเป็นสมาชิกของพรรคมอญใหม่และพรรคสันนิบาตชนชาติมอญได้พาภรรยามารักษาอาการเจ็บป่วยที่โรงพยาบาลคริสเตียนห้วยมาลัย และพักอยู่ที่บ้านญาติในชุมชน ผู้วิจัยจึงได้มีโอกาสสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักท่านนี้ซึ่งเล่าความเป็นมาของการนับถือผีของชาวมอญในภาษาอังกฤษและภาษามอญ และได้รับความช่วยเหลือจากผู้ช่วยวิจัยในชุมชน คือ นางน้ำผึ้ง สวัสดิ์สุขในการแปลภาษามอญเป็นภาษาไทย ความเป็นมาในการนับถือผีของชาวมอญมีดังนี้

ในสมัยพระพุทธเจ้าองค์ที่สอง มีภรรยาสามี คู่หนึ่งมีอาชีพทำไร่ อาศัยอยู่ในกระท่อมชายป่า ต่อมาภรรยาชวนาให้กำเนิดลูก แต่ลูกสองคนแรกที่แม่ทิ้งให้นอนอยู่ในเปลตามลำพังภายในกระท่อมเพื่อออกไปช่วยสามีทำไร่ถูกนางยักษ์/ผีจับไปกิน เมื่อมีลูกคนที่สามแม่ก็เกรงว่าประวัติศาสตร์จะซ้ำรอยจึงคอยเฝ้าลูกไว้แบบไม่ให้คลาดสายตา แต่นางยักษ์/ผีก็ใช้ความพยายามอย่างไม่ลดละ ผู้เป็นแม่จึงอุ้มลูกหนียักษ์/ผีจนไปพบกับพระพุทธองค์ พระพุทธองค์จึงตรัสเรียกให้นางยักษ์/ผีให้มาอยู่ใกล้ ๆ กับเด็ก แล้วทรงตรัสถามนางยักษ์/ผีเหตุใดจึงมากินเด็กเหล่านี้ นางยักษ์/ผีตอบว่าถ้าไม่จับเด็กกินตนก็ไม่มีอะไรกินและจะอดตาย พระพุทธองค์ทรงเทศนาสั่งสอนยักษ์/ผีไม่ให้กินเด็กอีก เท่าที่ผ่านมาเป็นกรรมแต่ชาติปางก่อนของสองสามีภรรยาที่มีกับยักษ์/ผีตนนี้ ให้ระงับการจองเวรต่อกันเสีย ตอนนี้ไปให้ยักษ์/ผีกินแต่เฉพาะสิ่งที่มนุษย์นำมาให้กินเท่านั้น หรือเมื่อยักษ์/ผีหิวมนุษย์ก็จะให้การเลี้ยงดูไม่ให้อดอยาก อีกทั้งจะต้องปลุกบ้านให้อยู่และทำพิธีเลี้ยงอาหารปีละหนึ่ง-สองครั้ง ถ้าผีต้องการที่จะกินสิ่งใดก็ให้มาเข้าฝันมนุษย์ และผีก็ต้องตอบแทนบุญคุณมนุษย์ด้วยการคอยดูแลทุกข์สุขตลอดจนการเจ็บไข้ได้ป่วยไม่ให้มาแผ้วพาน

ต่อมาในภายหลังผีได้เอื้อประโยชน์ต่อการทำนาของสองสามีภรรยาเป็นอันมาก จนกระทั่งมีฐานะร่ำรวยกว่าคนอื่น ๆ ในหมู่บ้าน ชาวบ้านเลยพากันมาซักถามว่าทำสิ่งใดจึงร่ำรวยขึ้นอย่างทันตาเห็น ทั้งสองจึงเล่าเรื่องที่ตนเลี้ยงผีให้ฟัง

ชาวบ้านจึงขออนับถือผีด้วย ซึ่งทั้งคู่ก็อนุญาต ชาวบ้านจึงมาขอแบ่งผีไปจากสองสามีภรรยา และแบ่งไปจนกระทั่งถึงเมืองไทย เรียกว่าผีเดิงชะโมกหรือผีมอญ เมืองตะวันออก ซึ่งก็คือผีมอญเมืองไทยนั่นเอง (Khon Leal, Personal Interview)

จากตำนานการนับถือผีของชาวมอญจะเห็นได้ว่าเป็นความผสมผสานระหว่างลัทธิศาสนาใหม่คือพุทธศาสนา และความเชื่อในลักษณะของการนับถือผีหรือวิญญาณในชุมชนที่มีอยู่แต่ดั้งเดิม จึงมีความคิดในการผสมผสานความเชื่อเดิมให้เข้ากับพุทธศาสนา เช่น ในการที่พระพุทธรูปทรงชี้ให้นางยักษ์/ผีเห็นถึงผลกระทบของการอาฆาตพยาบาทว่าทำให้เกิดการจ้องเวรกันไปอย่างไม่รู้จักจบจักสิ้น ซึ่งแสดงให้เห็นความเหนียวแน่นของลัทธิศาสนาใหม่ ดังนั้นความเชื่อในเรื่องภูติผีปิศาจหรืออำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอยู่เดิมต้องมีการปรับปรนให้เหมาะสมจึงจะสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงต่อไปในชุมชน โดยเน้นถึงความสำคัญของการนับถือผีว่าจะทำให้การประกอบอาชีพของคนในชุมชนประสบความสำเร็จโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการทำนา ซึ่งเป็นอาชีพหลักของชาวมอญมาแต่ดั้งเดิม และยกระดับของผีให้กลายเป็นผีบรรพชนที่ถูกหลานต้องเช่นไหว้ด้วยพืชผลในไร่ นา ที่ออกใหม่ ทั้งยังนำพืชผลเหล่านั้นไปถวายพระสงฆ์อีกด้วย เนื่องจากชาวมอญเชื่อว่าการกระทำดังกล่าวมีอานิสงส์อันสูงสุด (ข้อมูลสนาม)

คติของการนำพืชผลออกใหม่ไปเช่นไหว้ผีบรรพชนจะเห็นได้จากการศึกษาและสะท้อนคิดของปราชญ์ทางวัฒนธรรมของไทย ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็น “บุคคลผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรมระดับโลก” คือ พระยาอนุมานราชธน ในข้อความดังต่อไปนี้

ชาติต่าง ๆ ในสมัยโบราณจึงมีคติว่าเมื่อเก็บเกี่ยวได้ผลเป็นครั้งแรก จะเป็นข้าวผลไม้ หรือเป็นอะไรก็ตามที่ ตลอดจนจับปลาล่าสัตว์ก็เช่นเดียวกัน เมื่อได้มาในครั้งแรกต้องนำสิ่งเหล่านั้นส่งเวรบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือเสียก่อน เพราะถือว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือหรือกลัวเกรง จะเป็นเทพเจ้าหรือผีบางอะไรก็ตาม ย่อมเป็นผู้บันดาลให้พืชพรรณธัญญาหารงอกงาม หรือให้ตนหาปลาหาเนื้อได้สมประสงค์ไม่ต้องอดตาย ถ้าปีไรเพาะปลูก หรือหาปลาล่าสัตว์ไม่ได้ สมประสงค์พอแก่ความต้องการก็เหมาเอาว่าผีบางเทวดาโกรธเคือง เพราะคงไปทำอะไรให้เป็นที่ยึดใจท่าน เหตุนี้คนแต่ก่อนจึงมีความกลัวเกรงสิ่งที่ย่อมไม่เห็นตัวนี้ ต้องหาวิธีเช่นไหว้เอาใจท่าน (เสฐียรโกเศศ, 2498, น. 24)

การสืบทอดผีบรรพชนที่ชุมชนมอญวังกะนั้นจะผ่านทางลูกชาย ในบางครอบครัวมีธรรมเนียมว่าถ้าลูกคนแรกเป็นชายต้องใช้เข็มทองเจาะหูเพื่อเป็นเครื่องแสดงว่าจะเป็นผู้รับผีต่อจากบิดาในอนาคต แต่ในกรณีที่มีลูกชายมากกว่าหนึ่งคนการสืบทอดผีจะตกแก่ลูกชายคนเล็ก ถ้าไม่มีลูกชาย น้องชายหรือหลานชายจะเป็นผู้รับผีแทน (น้ำผึ้ง สวัสดิ์สุข และ สังเวียน นางสาวดี, สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ดี จากการสอบถามคนมอญที่นับถือผีบรรพชนในสายตระกูลที่แตกต่างกันถึงอาหารที่ใช้ไหว้หรือเลี้ยงผีบรรพชน จะพบว่าประกอบไปด้วยผลไม้ที่สำคัญ คือ กัลยง น้ำว่า ซึ่งบางกลุ่มสายตระกูลใช้กล้วยหักมุกแทน มะพร้าว ข้าวสวย ข้าวเหนียว และขนมต่าง ๆ ห้า, เจ็ด, หรือ เก้าอย่าง เช่น ขนมบัวลอย ขนมกำไลมือ ขนมกวน ขนมเปียกปูน ขนมดอกดิน และขนมทองม้วน และอาหารซึ่งบางบ้านอาจจะเลี้ยงอาหารเจ ในขณะที่บางบ้านเลี้ยงผีด้วยเนื้อสัตว์สี่เท้า คือ เนื้อหมู รวมทั้งเนื้อไก่ และอาหารทะเล เช่น ปลาทุหรือปลาชนิดใดก็ได้ และ กุ้งแห้ง

เหตุที่รายการอาหารของแต่ละกลุ่มสายตระกูลแตกต่างกันออกไปนั้นสันนิษฐานว่าอาหารดังกล่าวคงเป็นอาหารที่ปู่ย่าตายายของตนเมื่อก่อนตายชอบกินหรือสั่งเสียเอาไว้ เมื่อท่านเหล่านั้นล่วงลับไป ลูกหลานจึงบำรุงเช่นไหว้ด้วยอาหารที่ปรุงจากสิ่งที่ปู่ย่าตายายชื่นชอบ(องค์บรรจุน, 2548, น. 16-17) จากการสังเกตไม่มีการใช้สุราเช่นผีบรรพชน แต่ใช้เครื่องดื่มประเภทน้ำอัดลมแทน

นอกจากนี้ ผีที่คนมอญทำพิธีเลี้ยงยังแบ่งออกเป็นสองประเภท คือ ผีดีและผีร้าย ผีดีหรือผีที่จะให้คุณแก่ผู้เช่นไหว้ ได้แก่ ผีเรือนหรือผีบรรพชน ผีร้าย ได้แก่ผีเมียน้อย ผีที่ตายด้วยอุบัติเหตุ (ตายโหง) ผีที่ตายด้วยโรคห่า เชื่อกันว่าผีเหล่านี้ชอบลักกินขโมยกินจึงอาจคนอื่นไม่กล้ามากินเครื่องเช่น ผีดีมักจะเลี้ยงกันในตอนเช้า ส่วนผีร้ายจะเลี้ยงตอนเย็น ๆ หรือมืด ๆ เวลาเลี้ยงต้องดับไฟและร้องเสียงแววหรือเสียงไก่ก็ได้แต่ต้องร้องถึงสามครั้งด้วยกัน แต่ปัจจุบันนี้ชาวมอญในหมู่บ้านนิยมเลี้ยงผีร้ายในตอนบ่าย (อาว มิน, สัมภาษณ์)

สังเกตการณ์พิธีไหว้ผีกระบอกไม้ไผ่⁴

เครื่องเซ่นผีกระบอกไม้ไผ่ในกลุ่มของสายตระกูลที่ผู้วิจัยได้ไปสังเกตการณ์ ประกอบด้วยชิ้นส่วนของหัวหมู เนื้อหมู พร้อมทั้งไก่สดทาส้มหนึ่งหนึ่งตัว กล้วยน้ำว่านสี่สี ขนมหูก้อย่าง ได้แก่ บัวลอย ขนมหูก้อย่างที่ทำจากแป้งหัวแหลมท่ายแหลมคล้ายขนมปลากุยม ขนมหูก้อย่างที่ทำจากแป้งมีไส้สีดาคัลยา งา ขนมหูก้อย่างที่ทำจากแป้งกวน ข้าวสวย ข้าวเหนียว มะพร้าวห้าวทั้งผลหนึ่งผล และมะพร้าวห้าวอีกผลหนึ่งซึ่งถูกผ่าแบ่งเป็นสองซีก มีใบพลูเสียบไว้ในแก้วน้ำ ข้าวสารใส่ในแก้วน้ำ พลาสติคเล็ก ๆ ใบดอกพุทไธสงแก้วน้ำ และใบดอกพุทไธสงในขันน้ำจำนวนหนึ่งขัน น้ำอัดลมจำนวนหนึ่งขวด เครื่องเซ่นในถาดใบใหญ่จำนวนหนึ่งชุด ประกอบด้วย หูหมู หัวหมู เนื้อหมูและไก่ทั้งตัว มะพร้าวห้าวที่ปอกเปลือกและเกลากะลาจนเกลี้ยงจำนวนหนึ่งผล กล้วยน้ำว่านสี่สีหนึ่งหวี และขนมทั้งก้อย่าง และยังมีเครื่องเซ่นที่แยกใส่ไว้ในถาดขนาดกลางต่างหากอีกสามถาด แต่ละถาดใส่กล้วยน้ำว่านสี่สีหนึ่งหวี ขนมหูก้อย่าง ใบพลูป้ายปูนแล้วห่อหุ้มจำนวนมากจำนวนเท่าหูกกล้วยที่ใช้ในการเซ่นไหว้ และมะพร้าวห้าวอีกหนึ่งซีก ถาดแรกไหว้ผีบ้านผีเรือน (ผีบรรพชน) ถาดที่สองไหว้เจ้าพ่อ เจ้าแม่ เจ้าป่า เจ้าเขา พระแม่คงคา และพระแม่ธรณีรวมกัน และถาดที่สามเลี้ยงผีตายโหง และผีที่ตายด้วยโรคห่าหรือผีไม่มีญาติอีกหนึ่งชุด และยังมีขามสังกะสีเล็ก ๆ อีกสองใบ แต่ละใบใช้ใส่ข้าว ขนมหูก้อย่างต่าง ๆ อย่างละเล็กละน้อยและกล้วยน้ำว่านสี่สีปอกเปลือกหั่นเป็นชิ้น ๆ จำนวนหนึ่งลูก ผู้ทำพิธีปักเทียนไว้ที่ถาดเครื่องเซ่นทั้งสามถาด และยังมีเสื้อผ้าของบิดามารดา ปูย่าตายาย ผู้ล่วงลับไปแล้ววางรวมกันในถาดซึ่งเรียกว่าถาดใส่ผ้าผี

เมื่อเริ่มพิธี ได้ตั้งซึ่งเป็นผู้หญิงและเป็นสมาชิกของตระกูลผีด้วยผู้หนึ่งยกเครื่องเซ่นเข้าไปในห้องผีแล้วนำไปวางไว้ที่มุมห้องใกล้เสาต้นหนึ่งซึ่งเป็นเสาเอกหรือเสาผี จุดเทียนบนถาดทั้งสามใบ ต่อจากนั้นผู้เป็นต้นผีถือถาดใส่ผ้าผีพร้อมกับมิดหนึ่งเล่ม เดินลงบันไดหน้าบ้านไปที่โคนเสาผีซึ่งอยู่ที่ชั้นล่างของเรือน ส่วนได้ถือแก้วน้ำใส่ใบดอกพุทไธสงในน้ำสีขาว เมื่อเดินไปถึงโคนเสาต้นผีเอามิดพิงไว้ที่โคนเสาโดยปลายมิดชี้ลงที่พื้นดินแล้วได้ตั้งจึงวางขามสังกะสีบรรจ

⁴ สังเกตการณ์พิธีไหว้ผีกระบอกไม้ไผ่ของกลุ่มสายตระกูล ซึ่งบิดาของส้ม ปุณณะการี เป็นผู้รับผีหรือเป็นต้นผีแทนพี่ชาย คือ คุณตาอว มีน ซึ่งไม่มีลูกชายมีแต่ลูกสาวผู้ทำหน้าที่ตั้งประจําหมู่บ้าน คือ มะมุเติด ดังนั้นเมื่อถึงเวลาไหว้ผีญาติพี่น้องจะมารวมตัวกันทำพิธีที่บ้านของส้ม รวมทั้งมารดาของอรัญญา เจริญหงษา คือมะวู้ด เพราะแม่ของมะวู้ดเป็นพี่สาวของคุณตาอว มีน เมื่อเดือนสิงหาคม 2548

เครื่องเซ่นลงกับพื้นใกล้กับมิด แล้วเทน้ำจากแก้วรดลงไปที่บนมิด พร้อมกับทำการเชิญผีให้มารับเครื่องเซ่นด้วยภาษามอญ หลังจากนั้นจึงเทเครื่องเซ่นที่อยู่ในขามสังกะสีกองรวมกันไว้ที่โคนเสา

ต่อจากนั้น ดันผีและโด้งเดินกลับไปที่บ้านไต่บ้าน ซึ่งภรรยาของดันผีถือขันน้ำรออยู่ เมื่อดันผีเดินไปถึงบ้านไต่ ภรรยาจึงนำน้ำมาราดลงบนเท้าของดันผี (ล้างเท้าให้ดันผี) บรรดาตัวแทนของลูกหลานซึ่งมีอยู่ไม่กี่คนทั้งหญิงและชายวัยกลางคนและสูงอายุเข้าไปในห้องพิธี ซึ่งโด้งจุดเทียนพร้อมกับกล่าวเชิญให้ผีมารับเครื่องเซ่นไหว้ด้วยภาษามอญ นำน้ำในแก้วที่มีใบไม้แช่อยู่ประพรมลงบนถาดหรือจานใส่เครื่องเซ่นทุกใบ ลูกหลานพนมมือไหว้พร้อมกับถือใบดอกพุทไธวันมือคนละ 1 ช่อ หลังจากนั้นโด้ง ได้นำเครื่องเซ่นที่อยู่ในขามสังกะสีอีกใบหนึ่งมาสัมผัสตามอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของลูกหลาน ได้แก่ ที่หัวไหล่และแขนทีละคนเริ่มที่ดันผีก่อนแล้วจึงทำให้คนอื่น ๆ ต่อไปตามลำดับ ขั้นตอนสุดท้ายก็คือการนำเครื่องเซ่นที่อยู่ในขามสังกะสีดังกล่าวโยนลงไปที่ลานดินกลางแจ้งเป็นอันเสร็จพิธี หลังจากนั้นบรรดาญาติพี่น้อง และลูกหลานจึงรับประทานอาหารร่วมกัน

จากพิธีกรรมการไหว้ผีดังกล่าวจะเห็นได้ว่าการแบ่งระดับของผีเป็น 2 ระดับ คือผีดี ซึ่งได้แก่ผีบรรพชนที่สถิตอยู่ที่เสาผีในห้องนอนของดันผีและผีร้ายซึ่งสามารถทำให้สมาชิกของสายตระกูลเจ็บป่วยหรือประสบเคราะห์ร้าย โดยสังเกตจากการเชิญให้มารับเครื่องเซ่นที่บนเรือนซึ่งจัดไว้ในถาดอย่างดีทั้งของควา ของหวานและผลไม้ และในการเซ่นไหว้จะไม่มีการใช้สุราเหมือนการเซ่นผีของชาวล้านนาปัจจุบันในขณะที่ประกอบพิธีฟ้อนผีมด ผีเม้ง (สังเกตการณ์ฟ้อนผีมดชอนเม้งที่จังหวัดลำปางเมื่อเดือนเมษายน 2549) แต่ใช้น้ำอัดลมแทนสุรา ในขณะเดียวกันก็มีการเลี้ยงผีอื่นที่จัดว่าอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าผีบรรพชน ดังจะเห็นได้จากการเจียดหรือแบ่งอาหารประเภทเนื้อสัตว์ ของหวานและผลไม้ที่ใช้ไหว้ผีบรรพชนอย่างละเล็กละน้อยใส่ลงในขามอะลูมิเนียมใบเล็กจำนวนสองชุด ซึ่งการเลี้ยงผีนอกบ้านแสดงถึงระดับชั้นของผีที่ต่ำกว่าผีบรรพชน ดังจะเห็นได้จากการเทอาหารในขามใบแรกลงไปที่พื้นเมื่อโด้งและดันผีไปเชิญผีบรรพชนขึ้นมาจากโคนเสาผีที่ได้ถนุเรือน ต่อมาเมื่อดันผีเดินกลับขึ้นไปบนเรือนและโด้งประกอบพิธีไหว้ผีบรรพชนจนครบขั้นตอนแล้วจึงโยนอาหารในขามใบที่สองลงไปที่ลานดินกลางแจ้งนอกชายคาบ้าน ซึ่งการโยนอาหารในครั้งนี้เป็นเสมือนการปิดเป่าเคราะห์ร้ายและโรคภัยไข้เจ็บให้พ้นไปจากบรรดาสมาชิกของสายตระกูลที่มาร่วมพิธีในครั้งนี้ และในขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องเซ่นสำหรับผีร้ายเพื่อมิให้มาทำอันตรายแก่บุคคลเหล่านี้

อนึ่ง ในการประกอบพิธีกรรมการไหว้ผีนั้น น้ำถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์แห่งการชำระล้างมลทินหรือทำให้บริสุทธิ์ เช่น ก่อนที่ดันผีจะเดินกลับขึ้นเรือนก็มีการนำน้ำมาล้างเท้าดันผีและโด้งยังใช้น้ำแช่ใบดอกพุทไธวันประพรมลงบนถาดเครื่องเซ่นไหว้ผีบรรพชนในห้องนอนของดันผีเพื่อ

ความเป็นสิริมงคลอีกด้วย นอกจากนี้ น้ำยังเป็นสื่อที่เชื่อมโลกแห่งจิตวิญญาณให้เข้ากับโลกแห่งความเป็นจริง ดังจะเห็นได้ว่าการเรียกหรือเชิญผีบรรพชนขึ้นมาจากโคนเสาผืนนั้น ไตงก็ได้้นำน้ำในแก้วที่เตรียมไว้รดลงไปบนมัตที่ต้นผีถือไว้ในมือ เพื่อให้ น้ำนั้นไหลลงสู่พื้นดิน จากการที่ผู้วิจัยเคยสนทนากับชาวมอญในเรื่องการกรวดน้ำในการทำบุญทำให้ทราบว่า เป็นการแจ้งให้พระแม่ธรณีอนุโมทนาผลบุญกุศลที่มนุษย์ได้กระทำ รวมทั้งการยกผลบุญกุศลนั้นอุทิศให้แก่บรรพชนผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว คติของการกรวดน้ำนี้เป็นสิ่งที่มีมาแต่ครั้งดึกดำบรรพ์เนื่องจากเป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันในหลายชนชาติ เช่นชาวฮินดู เป็นต้น (เสฐียรโกเศศ, 2540, น. 140-141)

ผีโพนทะเลี้ย

ผีโพนทะเลี้ยมีที่มา ดังนี้

ชายหนุ่มคนหนึ่งซึ่งเป็นลูกชายของหญิงม่ายต้องการที่จะปลูกบ้านหลังใหม่ให้แม่อยู่อาศัยจึงออกไปตัดไม้ในป่าพร้อมกับเพื่อนบ้านอีกหลายคน แต่เขายังอายุน้อยไม่สามารถทำงานหนักได้ จึงรับหน้าที่ทำอาหารเลี้ยงเพื่อนบ้านพร้อมกับเป่าขลุ่ยให้ฟัง เนื่องจากเขามีความสามารถทางด้านดนตรีและขับร้อง นางฟ้า/ผีที่อยู่ที่ป่าแห่งนั้นล่องค/ตนได้ยินเสียงขลุ่ยอันไพเราะก็มีความชื่นชอบเป็นอย่างมากโดยพากันมาฟังเสียงขลุ่ยของหนุ่มผู้นี้เป็นเวลาเจ็ดวัน ติดต่อกันแล้วไม่ยอมให้เขากลับไปหาแม่ เมื่อเขาจะกลับที่ไรก็มีพายุอันรุนแรงเกิดขึ้นทุกครั้งจนกระทั่งเขาเลิกล้มความตั้งใจที่จะกลับไปหาแม่ เมื่อเพื่อนบ้านตัดไม้ได้อย่างเพียงพอตามความต้องการแล้วก็เตรียมที่จะเดินทางกลับไปที่หมู่บ้าน หนุ่มน้อยผู้นั้นจึงขอร้องให้เพื่อนบ้านไปเล่าให้แม่ฟังถึงสาเหตุที่ทำให้เขาไม่สามารถกลับไปหาแม่ได้ พร้อมทั้งให้กำชับกับแม่ของตนด้วยว่าถ้าอยากจะได้พบตนให้แม่ชุดเรือใหญ่ ๆ ขึ้นมาลำหนึ่งเพื่อใช้เป็นพาหนะเดินทางไปหาลูก เมื่อแม่ทราบข่าวลูกชายจึงร้องไห้ แต่ก็ทำตามคำสั่งเสียของลูกชาย คือชุดเรือขึ้นลำหนึ่งแล้วพายเรือลำนั้นไปหาลูก ได้พบลูกสมดังความปรารถนา ถึงกระนั้น ลูกก็ไม่สามารถกลับมาพร้อมกับแม่ของตนได้ ได้นำมาสมบัติมาบรรทุกไว้เต็มลำเรือให้แม่นำกลับมาที่หมู่บ้าน

ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจึงมีพิธีไหว้ผีโพนทะเลี้ยขึ้น ผู้ที่หากินทางน้ำไม่ว่าจะเป็นชาวประมง หรือค้าขายทางทะเลนับถือผีโพนทะเลี้ยซึ่งถือว่าเป็นผีมอญและมีศาลอยู่กลางแจ้งชาวบ้านที่อาศัยอยู่ตามเกาะแก่งต่าง ๆ ในพม่าจะจัดพิธีไหว้ผีโพนทะเลี้ยและมีการเฉลิมฉลอง

กันอย่างครึกครื้นเป็นเวลาเจ็ดวันเจ็ดคืน เหตุที่ชื่อว่าผีโมนทะเลก็เพราะว่าป่าแห่งนั้นมีชื่อว่า “ทอเลีย” ส่วนคำว่า “โมน” แปลว่าเทวดา (อว มิน, สัมภาษณ์)

การนับถือผีของชาวมอญนับว่าเป็นกุศโลบายอย่างหนึ่งในการสร้างความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นขึ้นในเหล่าเครือญาติที่นับถือผีตระกูลเดียวกัน รวมทั้งเป็นการแนะนำสมาชิกใหม่ เช่น สะใภ้ให้ผีบรรพชนรู้จัก

นอกจากนี้ การนับถือผีของชาวมอญทำให้เกิดทั้งข้อห้ามและข้อที่ควรปฏิบัติหลายประการซึ่งถ้าทำตามแล้วเชื่อว่าจะทำให้ลูกหลานอยู่ดีมีสุข และมีฐานะมั่นคง เช่น ผู้ที่นับถือผีเดียวกันจะไม่แต่งงานกันเอง ผู้หญิงท้องจะไม่นั่งพิงเสาเอกหรือเสาผี และถ้าญาติที่ใกล้ชิดจะจัดงานแต่งงานในขณะที่มีสมาชิกที่นับถือผีเดียวกันตั้งครรภ์ก็จะต้องเลื่อนกำหนดเวลาออกไป จนกว่าผู้มีครรภ์คลอดลูกแล้วจึงจะสามารถจัดพิธีดังกล่าวได้ เนื่องจากเชื่อว่าถ้าไม่เช่นนั้นแล้วคู่แต่งงานจะมีชีวิตสมรสที่ไม่ยืนยาว (มาลี ปุณณะการี, สัมภาษณ์)

ข้อห้ามเกี่ยวกับหญิงมีครรภ์นั้นปรากฏอยู่ในหลายวัฒนธรรมทั่วโลก เช่น ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งในกัวเตมาลามีข้อห้ามมากมายสำหรับหญิงมีครรภ์ เช่น ห้ามออกจากบ้านเวลาฟ้าร้องและเวลาเที่ยง เมื่อพระอาทิตย์อยู่กลางท้องฟ้า ห้ามมองพระจันทร์ขณะเต็มดวงหรือข้างแรม ห้ามขี้ริ้วกินน้ำ หากละเมิดข้อห้ามเหล่านี้ ลูกที่เกิดมาอาจพิการหรือตายได้ นอกจากนี้ ยังเชื่อกันว่าเลือดของหญิงที่กำลังตั้งครรภ์เหมือนคนที่กำลังมีประจำเดือน คือจะมีความร้อนและรุนแรง การที่หญิงมีครรภ์จ้องดูสิ่งใด อาจทำให้เด็ก ต้นไม้ หรือสัตว์เลี้ยงเจ็บป่วยหรือตายได้อีกด้วย (ปรานี วงษ์เทศ, 2544, น. 304-305)

ข้อห้ามต่าง ๆ ดังกล่าวจัดว่าเป็นคติความเชื่อถือและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกิด ซึ่ง พระยาอนุมานราชธน (คณะอนุกรรมการจัดพิมพ์เอกสารเนื่องในวาระครบ 100 ปี พระยาอนุมานราชธน, 2532, น. 2) ได้แบ่งความมุ่งหมายที่แฝงอยู่ในพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกิดว่ามีอยู่ 3 ประการ คือ ในประการแรกเพื่อป้องกันอันตรายอันอาจมีขึ้นแก่หญิงมีครรภ์ เพราะในสมัยก่อนถือกันวาระยะเปลี่ยนผ่านของชีวิตที่ผู้หญิงจะเป็นอันตรายได้ง่าย คือเมื่อเป็นมารดา ประการที่สองเพื่อให้คลอดง่าย ไม่เป็นอันตรายแก่ชีวิต ซึ่งในสังคมไทยแต่โบราณได้อุปมาหญิงมีครรภ์ที่กำลังจะคลอดว่าเหมือนกับการออกศึก หรือมีคำกล่าวเปรียบเทียบกับว่า “เหมือนลงเรือเล็กข้ามทะเล ดินหนึ่งอยู่ในน้ำ อีกดินหนึ่งอยู่บนแคมเรือ ฉะนั้น” และประการที่สาม เพื่อให้การปกป้องแก่ทารกที่จะคลอดออกมา ซึ่งมีร่างกายแบบบางและอ่อนแอตายง่ายง่ายให้รอดชีวิต เพื่อจะได้เจริญเติบโตต่อไป

เจ้าพ่อหลังเจดีย์พุทธคยา

คนในชุมชนมอญวังกะยังคงนับถือผีประจำหมู่บ้าน โดยมีศาลผีหรือศาลเจ้าพ่อ ตั้งอยู่บริเวณหลังเจดีย์พุทธคยาจำลอง ใกล้เจดีย์สามประสบ เรียกกันในภาษามอญว่า ปะโน้ก (พ่อใหญ่) หรือผีปู่ เชื่อว่าเป็นเจ้าที่ที่คอยคุ้มครองปกป้องดูแลคนในหมู่บ้านให้ร่มเย็นเป็นสุข

เมื่อคนในหมู่บ้านจัดงานสำคัญซึ่งเป็นการเปลี่ยนผ่านสถานภาพในชีวิต ได้แก่ งานบวช หรือ งานแต่งงานก็ต้องนำรูปเทียนไปไหว้เพื่อเป็นการบอกกล่าวแก่ผีปู่ ส่วนงานไหว้เจ้าพ่อประจำปีจะจัดขึ้นตอนกลางปี คนในหมู่บ้านจะรวมตัวกันไปไหว้พร้อมทั้งเตรียมดอกไม้ รูปเทียน น้ำหวาน น้ำหอม ขนม ไปด้วย ในงานดังกล่าวจะมีการเข้าทรงเจ้าพ่อแจ้งความผิดของคนในหมู่บ้าน ซึ่งผู้ที่ถูกกล่าวหาต้องเข้าไปขอขมา ชาวบ้านที่มาร่วมพิธีจะช่วยกันขอขมาและขอร้องเจ้าพ่อว่าอย่าลงโทษคนคนนั้นหรือคนคนนี้เลย หลังจากนั้นจึงมีการเลี้ยงเพลพระ

บทวิเคราะห์การนับถือผีของชาวมอญ

การนับถือผีจัดว่าเป็นการสร้างอุดมการณ์อำนาจอย่างหนึ่ง หรือจัดว่าเป็นกฎเกณฑ์ทางสังคมที่ใช้ในการกำกับควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมไม่ให้ออกนอกกลุ่มนอกลู่นอกทาง ทั้งที่ตามความเป็นจริงแล้วทุกท้องถิ่นมีการกำหนดและให้คุณค่าว่าสิ่งใดมีความดีงาม แบบอย่างของ “คนดี” ควรเป็นอย่างไร และเครื่องมือที่คอยกำกับให้คนทำตามระบบคุณค่าที่ได้ผลดีที่สุดก็คือ “ผี” นั่นเอง ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ดูจารีตประเพณี ข้อห้าม ข้อควรปฏิบัติต่าง ๆ ต่อผีแล้วจะพบว่ามิแต่ข้อดีที่เตือนสติและให้แง่คิด และถือได้ว่าเป็นครรลองการดำเนินชีวิตของลูกหลาน เฉพาะอย่างยิ่งในสังคมสมัยที่ยังไม่มีกฎหมายบังคับใช้ บางครั้งการอ้างเรื่องบาปบุญคุณโทษผู้คนจะกลัวเกรงกันน้อย แต่ถ้ายกเรื่องผีมาขู่ก็ดูจะได้ผลดีกว่า (สิลาภรณ์ บัวสาย, 2547, น. 32; องค์ บรรจุน, 2548, น. 17-18; อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544, น. 79)

ในทัศนะของผู้วิจัย การผิดผีของคนมอญนั้นในลักษณะหนึ่งจะเป็นการห้ามบุคคลนอกสายตระกูลมิให้เข้ามาล่วงล้ำปริมณฑลส่วนตัวของคนในครอบครัว ถ้ามองในแง่หนึ่งอาจเป็นความรอบคอบของผู้เฒ่าผู้แก่เพื่อป้องกันปัญหาเรื่องของมีค่าภายในครอบครัวสูญหายเพราะถูกลักขโมยจากคนภายนอก หรือถ้าจะมองในอีกแง่หนึ่งก็เป็นป้องกันไม่ให้มีการใช้พื้นที่ภายในครัวเรือนเป็นที่พลอดรักเกี่ยวพาราสีหรือการมีเพศสัมพันธ์ของบุคคลอื่นที่ไม่ใช่สมาชิกในครอบครัว เนื่องจากคนมอญมีข้อห้ามไม่ให้คู่สามีภรรยาที่ต่างผีเข้ามานอนในเรือน รวมทั้งผู้หญิงท้องที่นับถือผีอื่นเพราะคนมอญเชื่อว่าผีมอญไม่ชอบเด็กที่อยู่ในท้อง ทั้งนี้อาจจะเป็นการป้องกันไม่ให้หญิงมีครรภ์เดินทางไปค้างอ้างแรมที่บ้านของผู้อื่นด้วยเกรงว่าอาจจะมีเหตุการณ์ที่ไม่คาดฝัน

เกิดขึ้น เช่น การเกิดอุบัติเหตุจนแท้งลูก หรือเมื่อครรภ์แก่อาจจะมีโอกาสคลอดในระหว่างเดินทาง ซึ่งนับว่าไม่สะดวกทั้งแก่เจ้าของบ้านและหญิงมีครรภ์รวมทั้งเด็กในท้อง นอกจากนี้ การนับถือผีของคนมอญยังให้ข้อคิดในการสอนให้คนเคารพในสิทธิของผู้อื่น เช่น เมื่อมีแขกมาพักค้างคืนที่บ้านผู้ใหญ่ชาวมอญมักจะบอกให้จุดธูปจุดเทียนบอกผีเรือนให้รับทราบเพื่อเป็นการบอกกล่าวหรือขออนุญาตตามธรรมเนียมไปลามาไหว้ของทั้งชาวไทยและชาวมอญ

ในอีกด้านหนึ่งของอุดมการณ์การนับถือผีมีการห้ามมิให้ผู้ทีนับถือผีเดียวกันมีเพศสัมพันธ์ หรือการแต่งงานในกลุ่มเครือญาติที่นับถือผีเดียวกันที่เรียกว่าการมีความสัมพันธ์ทางเพศกับบุคคลร่วมสายเลือด (incest taboo) ซึ่งแต่เดิมมาเป็นไปอย่างเคร่งครัดมาก ปัจจุบันนี้ได้คลายความเข้มข้นไปมากเมื่อกาลเวลาผ่านไปเครือญาติก็กระจายตัวกันเพื่อหนีภัยสงครามกลางเมืองในพม่าจึงไม่สามารถสืบค้นหารากเหง้าของตนเอง ประกอบกับคนมอญถูกกดบังคับหรือปิดบังอัตลักษณ์ดั้งเดิม ดังนั้นในชุมชนวังกะจึงมีคู่สามีภรรยาที่นับถือผีเดียวกันโดยให้เหตุผลว่าได้ไปสอบถามดูแล้วไม่ใช่เครือญาติกันจึงแต่งงานกันได้

อนึ่ง ถ้ามองจากมุมมองของ “คนใน” การนับถือผีเป็นกุศโลบายที่จะสร้างความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นของคนในสายผีเดียวกัน อย่างน้อยที่สุดปีหนึ่งก็จะได้มีโอกาสพบปะกันอย่างน้อยสองวัน เป็นบรรยากาศแห่งความโศกเศร้าเมื่อระลึกถึงบรรพชนที่ล่วงลับไปแล้ว และในขณะเดียวกันก็เป็นโอกาสในการพบปะสังสรรค์ของคนในสายตระกูลเดียวกัน ได้สอบถามสารทุกข์สุกดิบซึ่งกันและกัน (ออก ปาย วงษ์รามัญ, สัมภาษณ์) และอาจจะมีการแนะนำสมาชิกใหม่ให้ผีบรรพชนรู้จักเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่เป็นสะใภ้ใหม่ แต่ในขณะเดียวกันลูกสาวที่แต่งงานออกไปแล้วเปลี่ยนไปนับถือผีตามสามีก็ยังสามารถเข้าร่วมพิธีในฐานะแขกคนหนึ่ง และจากการสังเกตผู้หญิงมอญในชุมชนที่แต่งงานกับคนไทย ซึ่งไม่นับถือผีก็ยังสามารถนับถือผีเดิมตามบิดาของตนโดยไม่ต้องลาออกจากความเป็นสมาชิกของตระกูลผีเดิมแต่อย่างใด

โรงเรียนวัดวังกวีเวการาม

ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงประวัติของโรงเรียนประจำชุมชนมอญพลัดถิ่นคือโรงเรียนวัดวังกวีเวการาม ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการผสมกลมกลืน (assimilation) เยาวชนมอญเข้าสู่สังคมไทย โรงเรียนแห่งนี้เปิดสอนตั้งแต่ระดับก่อนประถมศึกษา ประถมศึกษาไปจนกระทั่งถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 กว่า 90% ของนักเรียนเป็นลูกหลานของคนมอญในหมู่บ้าน สิ่งที่น่าสนใจคือนักเรียนที่โรงเรียนแห่งนี้สามารถพูดภาษาไทยได้อย่างถูกต้องตามอักขรวิธีรวมทั้งการใช้ลิ้นในการออกเสียงตัว “ร” ตัว “ล” และเสียงควบกล้ำ เพราะทางโรงเรียนมีนโยบายในการสอนนักเรียน

ให้พูดภาษาไทยได้อย่างชัดเจนและถูกต้องตั้งแต่ระดับประถมศึกษาเป็นต้นไป ประวัติของโรงเรียนวัดวังกวีเวการามโดยสังเขปมีดังต่อไปนี้

โรงเรียนวัดวังกวีเวการาม ตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2512 โดยใช้ชื่อว่าโรงเรียนวัดวังกวีเวการาม โดยมีพระอุดมสิทธิอาจารย์(หลวงพ่อดุตตะ) ร่วมกับชาวบ้านบริจาคที่ดินของวัดจำนวน 12 ไร่ พร้อมทั้งได้จัดสร้างอาคารเรียนชั่วคราวขึ้นหนึ่งหลัง เปิดทำการสอนเมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม 2512 ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ต่อมาในปี พ.ศ. 2513 ได้รับงบประมาณก่อสร้างอาคารเรียนจำนวน 1 หลัง และในปี พ.ศ. 2517 ทางโรงเรียนได้รับงบประมาณเพื่อก่อสร้างบ้านพักครู โรงอาหาร และต่อเติมอาคารเรียนชั้นล่างอีก 4 ห้อง ในปี พ.ศ. 2527 เมื่อการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย(กฟผ.)ได้เริ่มโครงการก่อสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์เขตอำเภอทองผาภูมิและเขตอำเภอสังขละบุรี โรงเรียนจึงต้องย้ายสถานที่ใหม่ โดยทางกฟผ.ได้จัดสรรที่ดิน บริเวณสามประสบ (ที่อยู่ปัจจุบัน) พร้อมทั้งสร้างอาคารเรียน บ้านพักครู และห้องสุขา ในปี พ.ศ. 2527 ทางโรงเรียนได้รับงบประมาณก่อสร้างอาคารเรียน 2 ชั้นจำนวน 1 หลัง รื้อย้ายบ้านพักครูมาสร้างใหม่ จำนวน 3 หลัง อาคารเอนกประสงค์จำนวน 1 หลัง และปี 2533 ได้รับงบประมาณต่อเติมอาคารเรียนจำนวน 3 ห้องเรียนและปี พ.ศ. 2534 พระราชอุดมมงคล ได้ก่อสร้างอาคารไม้ให้อีก 1 หลัง

เมื่อปี พ.ศ. 2536 ทางโรงเรียนได้รับงบประมาณจากกระทรวงศึกษาธิการเพื่อก่อสร้างอาคารเอนกประสงค์จำนวน 1 หลัง ห้องสุขาจำนวน 2 หลัง และก่อสร้างอาคารเรียนซึ่งเป็นอาคาร 2 ชั้นอีก 1 หลัง ต่อมาในปี พ.ศ. 2539 หลวงพ่อดุตตะได้ให้งบประมาณในการก่อสร้างอาคารเรียนแบบ 12 ห้องเรียนจำนวน 1 หลัง เพื่อใช้ในการจัดการเรียนการสอนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและสนองนโยบายปฏิรูปการศึกษา

ปัจจุบัน โรงเรียนเปิดทำการสอนระดับก่อนประถมศึกษา ระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มีเขตบริการ 1 หมู่บ้าน คือ หมู่ 2 ตำบลหนองลู อำเภอสังขละบุรี มีข้าราชการครูทั้งสิ้น 22 คน ครูจ้างสอน 11 คน ครูพี่เลี้ยง 1 นักการภารโรง 2 คน นักเรียนรวมทั้งสิ้น 1,212 คน (ตารางที่ 2) โดยมีนายนา สุวสิฏฐ์ ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสถานศึกษา

ตารางที่ 2

แสดงจำนวนนักเรียน โรงเรียนวัดวังกวีเวการาม
จำแนกตามชั้นเรียน และเพศ ประจำปี การศึกษา 2547

ชั้น	จำนวนนักเรียน			จำนวน ห้อง	หมายเหตุ
	ชาย	หญิง	รวม		
อนุบาล 1	82	89	171	5	
อนุบาล 2	63	62	125	4	
รวมอนุบาล	145	151	296	9	
ประถมศึกษาปีที่ 1	64	48	112	3	
ประถมศึกษาปีที่ 2	48	35	83	2	
ประถมศึกษาปีที่ 3	55	56	111	3	
ประถมศึกษาปีที่ 4	75	66	141	4	
ประถมศึกษาปีที่ 5	47	63	110	3	
ประถมศึกษาปีที่ 6	70	50	120	3	
รวมประถม	359	318	677	18	
มัธยมศึกษาปีที่ 1	49	47	96	2	
มัธยมศึกษาปีที่ 2	47	43	90	2	
มัธยมศึกษาปีที่ 3	21	32	53	2	
รวมมัธยม	117	122	239	6	
รวมทั้งสิ้น	621	591	1212	33	

ที่มา: งานสารสนเทศ โรงเรียนวัดวังกวีเวการาม ตำบลหนองลู อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี

พื้นฐานด้านเศรษฐกิจของนักเรียนชาวมอญชั้น ม. 3

ด้วยข้อจำกัดด้านการไร้สถานภาพพลเมืองไทยของชาวมอญวังกะจึงไม่มีการสำรวจ และการจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับภูมิหลังทางเศรษฐกิจของชาวมอญพลัดถิ่นในชุมชนแห่งนี้ไว้ อย่างเป็นรูปธรรม และเพื่อเป็นการสะท้อนภาพรวมจากกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงผู้วิจัยจึงทำการ รวบรวมข้อมูลพื้นฐานด้านเศรษฐกิจของนักเรียนชาวมอญที่เรียนอยู่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียน วัดวังกวีเวการาม เมื่อปีการศึกษา 2548 จำนวนรวมทั้งสิ้น 39 คน ได้ข้อมูลในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ

กิจกรรมทางเศรษฐกิจของผู้เป็นมารดาของนักเรียนว่าสตรีในชุมชนส่วนใหญ่มีอาชีพแม่บ้าน รองลงมาคือค้าขาย รับจ้างทั่วไป และทำไร่ทำนาตามลำดับ (ดูรายละเอียด ตารางที่ 3)

ตารางที่ 3

อาชีพมารดาของนักเรียนชาวมอญ สํารวจเมื่อพ.ศ. 2547

อาชีพ	จำนวน	เปอร์เซ็นต์
แม่บ้าน	17	43.59
ค้าขาย	9	23.08
ทำไร่ ทำนา ทำสวน	6	15.38
รับจ้างทั่วไป	7	17.95
รวมทั้งสิ้น	39	100.00

ในขณะที่อาชีพส่วนใหญ่ของบิดานักเรียนชาวมอญ คือ รับจ้างทั่วไป ทำไร่ ทำสวน บางคนไม่มีอาชีพ ที่เหลือประกอบอาชีพประมง รับจ้างขับรถยนต์ และมีจำนวนน้อยที่ประกอบอาชีพ รับจ้างปลูกป่า ขั้บมอเดอริไซค์รับจ้าง และค้าขายตามลำดับ (ดูรายละเอียด ตารางที่ 4)

ตารางที่ 4

อาชีพบิดาของนักเรียนชาวมอญ สํารวจเมื่อ พ.ศ. 2547

อาชีพ	จำนวน	เปอร์เซ็นต์
รับจ้างทั่วไป	19	48.72
ทำไร่ ทำนา ทำสวน	8	20.51
รับจ้างปลูกป่า	1	2.56
รับจ้างขับรถยนต์	2	5.13
มอเตอร์ไซค์รับจ้าง	1	2.56
ประมง	2	5.13
ค้าขาย	1	2.56
ไม่มีอาชีพ	4	10.26
บิดาเสียชีวิต	1	2.56
	39	100.00

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้ทำการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับรายได้เฉลี่ยต่อเดือนของครอบครัวเยาวชนมอญจำนวน 39 คน เมื่อพิจารณาในภาพรวมจะเห็นได้ว่าครอบครัวส่วนใหญ่มีรายได้ตกเดือนละประมาณ 3,000 – 3,500 บาท รองลงมาได้แก่ครอบครัวที่มีรายได้เดือนละประมาณ 4,000-5,800 บาท ต่อมาได้แก่ครอบครัวที่มีรายได้ระหว่าง 500-2,500 บาท ในขณะที่เดียวกันก็มีครอบครัวที่มีรายได้เดือนละระหว่าง 6,000-7,000 บาทอยู่จำนวนหนึ่ง และครอบครัวซึ่งมีรายได้ระหว่าง 10,000-30,000 บาทต่อเดือนมีสัดส่วนน้อยที่สุดเมื่อเทียบกับกลุ่มรายได้ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น โดยมีรายละเอียดดังนี้ (ดูรายละเอียด ตารางที่ 5)

ตารางที่ 5

รายได้เฉลี่ยต่อเดือนของครอบครัวนักเรียนชาวมอญ สํารวจเมื่อ พ.ศ. 2547

รายได้บาท/ต่อเดือน	จำนวนครอบครัว	เปอร์เซ็นต์
0 - 500	5	12.82
1,500 - 2,500	5	12.82
3,000 - 3,500	15	38.46
4,000 - 5,800	8	20.51
6,000 - 7,000	4	10.26
10,000 - 30,000	2	5.13
	39	100.00

ระบบเศรษฐกิจและอาชีพ

ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นการสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ (เขาแหลม) โดยการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมาได้ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวมอญวังกะเป็นอย่างมาก เนื่องจากพื้นที่ทั้งหมดของหมู่บ้านไม่ว่าจะเป็นที่ไร่ที่นา ป่าเขาถูกน้ำท่วมไปทั้งหมด และถึงแม้ว่าชาวมอญจะได้รับเงินค่าเวนคืน แต่ก็เฉพาะค่ารื้อถอนบ้านเท่านั้นเอง เหตุที่ชาวมอญไม่ได้รับค่าเวนคืนที่ดินทำกินนั้นก็เพราะที่ดินดังกล่าวเป็นที่จับจองซึ่งไม่มีหลักฐานทางด้านการมสิทธิ์ ดังนั้นในปีพ.ศ. 2527 เมื่อทางการไฟฟ้าฝ่ายผลิต (กฟผ.) เริ่มเก็บกักน้ำชาวมอญก็ต้องอพยพขึ้นมาอยู่ที่ชุมชนวัดวังกวิเวการามในปัจจุบัน สภาพชีวิตความเป็นอยู่ก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง ผู้ที่เคยทำการเกษตรกรรมก็กลายเป็นผู้ที่ไร้ที่ทำกิน ไม่มีที่ดินให้จับจองได้อีกต่อไป

อย่างไรก็ดี วิฤตในครั้งนี้ก็กลายเป็นโอกาสสำหรับคนมอญผู้ซึ่งมีความขยันและอดทนได้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของครอบครัวด้วยการแสวงหาอาชีพใหม่ ๆ เนื่องจากข้อจำกัดทางด้านที่ดินทำกินดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ในขณะเดียวกันการสร้างเขื่อนในครั้งนี้ได้ส่งผลให้การคมนาคมเข้าสู่อำเภอสังขละบุรีมีความสะดวกสบายขึ้น ประกอบกับที่ตั้งของอำเภอในเขตชายแดนไทย-พม่าทำให้กลายเป็นเมืองเศรษฐกิจ และเมืองท่องเที่ยวซึ่งมีจุดขายที่สำคัญ ได้แก่ทัศนียภาพอันงดงาม มีอ่างเก็บน้ำ น้ำตก สะพานไม้ที่ยาวที่สุดในประเทศไทย หมู่บ้าน

วัฒนธรรมไทย-รามัญ และวัดวังกวีเวการามซึ่งสร้างขึ้นโดยหลวงพ่อดุตตะเมเกจิอาจารย์ชื่อดังของประเทศไทย

วิถีการดำเนินชีวิตและอาชีพของคนมอญในปัจจุบันจึงเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างสิ้นเชิง ชาวบ้านจึงต้องดิ้นรนประกอบอาชีพเพื่อความอยู่รอดของตนเองและครอบครัวในภาวะการณ์ของการขาดทรัพยากรในชุมชนไม่ว่าจะเป็นที่ดินหรือแหล่งทุน ดังนั้นสิ่งที่ชาวบ้านต้องแปลงเป็นทุนคือแรงงานของตนเอง ดังนั้นชาวมอญส่วนหนึ่งจึงมีอาชีพขายแรงงานนอกชุมชน เช่น ผู้ขายออกไปรับจ้างเป็นแรงงานก่อสร้างในฝั่งไทย รับจ้างปลูกป่า หรือลักลอบออกไปเป็นแรงงานในจังหวัดชั้นในของประเทศไทย ซึ่งมีทั้งผู้หญิงและผู้ชาย ส่วนผู้หญิงที่เป็นแม่บ้านก็ต้องหาทางประกอบอาชีพค้าขายในชุมชนเนื่องจากติดภาระครอบครัว และที่สำคัญที่สุดคือไม่สามารถเดินทางออกนอกถิ่นที่อยู่ได้เพราะเป็นผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่าหรือผู้ลักลอบเข้าเมืองโดยผิดกฎหมาย จากการสังเกตแม่ค้าจำนวนกว่าร้อยละ 90 ของตลาดวัดวังก็เป็นผู้หญิงทั้งนี้ยังไม่รวมถึงหญิงแม่บ้านชาวมอญที่ค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ อยู่กับบ้าน ซึ่งลักษณะของการทำมาหากินของชาวมอญในชุมชนหลังการสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์สามารถประมวลได้ดังต่อไปนี้

การค้าขายภายในชุมชน

ศูนย์กลางที่สำคัญ คือ ตลาดเช้าวัดวัง เป็นตลาดที่หลวงพ่อดุตตะเมเกจิสร้างขึ้นและจัดสรรให้กับชาวบ้านที่ต้องการค้าขายในแต่ละวัน โดยใช้วิธีจับฉลากเลือกแผง จ่ายเงินค่าแรกเข้า 500 บาท และจ่ายค่าเช่ารายวันตามขนาดของแผง กล่าวคือ แผงเล็กขายผักขายปลา ขายขนม ค่าเช่าแผงวันละ 3 บาท แผงใหญ่ขายเสื้อผ้า ค่าเช่าแผงวันละ 8 บาท มีคณะกรรมการหมู่บ้านเดินเก็บค่าเช่าแผงนำเงินเข้าพัฒนาหมู่บ้าน

ตลาดวัดวังก็เริ่มเปิดขายในตอนเช้าตรู่เมื่อชาวมอญนำสินค้าต่าง ๆ ได้แก่ ผัก ผลไม้ เนื้อสัตว์ ปลา ขนม อาหาร ดอกไม้ เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย และสินค้าชนิดอื่น ๆ อีกมากมายมาวางขายเรียงรายไปทั่วตลาด เฉพาะอย่างยิ่งในเทศกาลทำบุญที่สำคัญ ๆ ในวัดของชุมชนจะมีแม่ค้าพ่อค้านำขนมไทยจากในเมืองและอาหารปรุงสำเร็จให้ชาวบ้านเลือกซื้อหาไปทำบุญ สินค้าส่วนใหญ่เป็นของพื้นบ้าน ของป่าและอาหารแห้งจากพม่า คนในชุมชนจะทยอยกันออกมาจับจ่ายซื้อสินค้าจนกระทั่งถึง 7-8 โมงเช้า ตลาดจึงจะเริ่มวาย

ส่วนในตอนเย็นตั้งแต่เวลา 5 โมงเย็นไปจนกระทั่งถึง 3 ทุ่ม พื้นที่โล่งด้านหน้าตลาดเช้าจะมีแม่ค้า พ่อค้ามาขายอาหารทั้งอาหารว่างและอาหารมื้อเย็น เช่น ลูกชิ้นทอด ไส้กรอกอีสาน ปิ้ง ข้าวหลาม ก๋วยเตี๋ยวผัดไทย อาหารปรุงสำเร็จประเภทแกงจืด แกงเผ็ด พะโล้ ลาบ และ

ยังมีอาหารจานด่วนของชาวมอญที่ขายกันตั้งแต่เช้าจรดเย็น คือ ขนมจีนแกงหยวกกล้วยใส่ปลากระมัง นอกจากนี้ ยังมีหมากหวานโรยหน้าด้วยมะพร้าวชุตเป็นเส้นย้อมสีแดงแล้วนำไปเชื่อมที่วางขายเป็นคำ ๆ พะโล้มอญ ยำสาวมอญ (ยำหัวหมู) ยำมอญอีกหลายชนิด รวมทั้งยังมีน้ำผลไม้ปั่นและมีรถเคลื่อนที่ขายเครื่องดื่มประเภท ชา กาแฟ และชาไข่มุก ถูกค้าส่วนใหญ่ได้แก่เด็ก และ สาว ๆ หนุ่ม ๆ ซึ่งยังคงหลงเหลืออยู่บ้างในหมู่บ้านมาเดินเลือกซื้ออาหาร⁵ หรือนั่งรับประทานอาหารว่างพร้อมกับพูดคุยกับเพื่อน ๆ เป็นการผ่อนคลายหลังจากภารกิจอันจำเจในแต่ละวันได้สิ้นสุดลง

นอกจากนี้ ชาวมอญบางคนยังได้ดัดแปลงบ้านเรือนของตนให้เป็นร้านต่าง ๆ ได้แก่ ร้านขายของชำ ร้านอาหาร ร้านกาแฟ ร้านตัดผม และร้านทำพลอย ซึ่งกระจายตัวอยู่ทั่วไปตามตรอกซอกซอยต่าง ๆ ของหมู่บ้าน แต่ที่กระจุกตัวกันอย่างหนาแน่นที่สุดก็คือถนนสายสะพานไม้ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั่นเอง

การค้าขายสินค้าที่ระลึก

ตลาดสินค้าที่ระลึกตั้งอยู่ในศาลาลงยวหน้าเจดีย์พุทธคยาจำลองซึ่งเดิมเป็นศาลาที่หลวงพ่อดมะสร้างไว้เพื่อให้เป็นที่พักของแขกต่างบ้านต่างเมืองหรือนักท่องเที่ยวได้เข้ามาพักผ่อนและชมทัศนียภาพของวัดวังگیเวการาม รวมทั้งพื้นที่โดยรอบ ต่อมาได้หลวงพ่อบุญให้ชาวบ้านขายของเพื่อให้มีรายได้โดยไม่เก็บค่าเช่าแผง แต่ต้องไปเสียภาษีที่อำเภอปีละ 2 ครั้ง และจะเรียกรายเงินทำบุญเข้าวัดในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ทอดกฐิน ออกพรรษา เริ่มแรกมีแผงขายสินค้าเสื้อผ้าจำพวกโคร่ง ผ้าถุงจากพม่า ผ้าทอ เครื่องเรือนไม้ เครื่องประดับ อัญมณี ไม้แกะสลักเพียง 6 แผงเท่านั้น แต่ต่อมามีพ่อค้าคนกลางนำสินค้ามาจากหลายแหล่ง เช่น สินค้าพม่าที่เข้ามาจากด่านเจดีย์สามองค์ สินค้าจีนจากชายแดนอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย

⁵ นับตั้งแต่ต้นปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมาทางรัฐบาลไทยได้ใช้ความยืดหยุ่นในการอนุญาตให้หนุ่มสาวชาวมอญเดินทางลงไปทำงานที่จังหวัดต่าง ๆ รวมทั้งกรุงเทพมหานครโดยมีนายจ้างพาไปทำหนังสือขออนุญาตที่อำเภอหลังจากนั้นจึงรับตัวคนงานไปด้วย นายจ้างบางคนได้จัดที่พักไว้ให้คนงานในสถานประกอบการ ดังนั้นหนุ่มสาวชาวมอญจึงไปทำงานนอกหมู่บ้านมากขึ้นถึงแม้ว่าค่าจ้างจะไม่ค่อยสูงนัก คือ ประมาณ 3,000 -4,000 บาท ต่อเดือนเท่านั้น

อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก และตลาดโรงเกลือ ชายแดนกัมพูชา และมีแผงตั้งขายสินค้าเหล่านี้ถึง 40 แผงด้วยกัน ส่วนแผงที่ชาวมอญตั้งขายของมีอยู่กว่า 30 แผงด้วยกัน⁶

ปัจจุบันนี้ตลาดสินค้าที่ระลึกเจดีย์พุทธคยา มีสินค้าที่มีความหลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสินค้าที่แสดงถึงเอกลักษณ์แห่งความเป็นมอญ เช่น ชุดแต่งกายประจำชาติมอญ แผ่นวีซีดี เพลงและการแสดงของมอญ รวมทั้งหนังสือมอญ เป็นต้น นอกจากนี้ คนในชุมชนยังได้รณรงค์ให้แม่ค้านุ่งผ้าถุงมากกว่าที่จะนุ่งกางเกง และสวมเสื้อสายเดี่ยวตามความนิยมของสาวไทยในสมัยนี้ อนึ่ง จากการสอบถามแม่ค้าที่ตลาดแห่งนี้จึงทำให้ทราบว่า คนกลางที่นำสินค้ามาส่งให้แม่ค้า พ่อค้าที่เจดีย์พุทธคยา คือ แคมมุสลิ้มซึ่งอพยพมาจากพม่า และเก็บเงินค่าสินค้าจากชาวบ้านแบบผ่อนเป็นรายงวด ซึ่งการติดตามทวงหนี้ก็นับว่าเป็นความสะดวกของเจ้าหน้าที่เพราะลูกหนี้สิ้นหนทางที่จะหลบหนี เนื่องจากต้องมีชีวิตอยู่เหมือนถูกกักบริเวณไม่สามารถเดินทางไปไหนมาไหนได้ตามอำเภอใจเพราะความจำกัดในเรื่องการไม่มีสัญชาติไทย

การค้าขายสินค้าที่ระลึกที่ตลาดเจดีย์พุทธคยากว่าร้อยละ 80 ของผู้ค้าขายเป็นหญิงมากกว่าชาย โดยที่ผู้ขายจะเป็นผู้คอยช่วยเหลืออยู่เบื้องหลัง เช่น ช่วยเปิดแผงในตอนเช้าตรู่และเก็บแผงในตอนเย็น ในขณะที่ผู้หญิงจะเป็นผู้ทำหน้าที่เรียกลูกค้าที่เดินผ่านไปมาให้มาแวะชมสินค้า และขายสินค้า โดยใช้เทคนิคของการสนทนาและการลดแลกแจกแถมตามความถนัดของตน ในกรณีที่แผงมีขนาดใหญ่ก็จะมีกรจ้างเด็กผู้หญิงมาช่วยขายของ เด็กที่เลือกส่วนหนึ่งมักจะเป็นเครือญาติที่มีฐานะขัดสนแต่เป็นคนที่มีซื่อสัตย์และไว้วางใจได้

การค้าชายแดน

เนื่องจากองค์กรในระดับท้องถิ่นไทย-พม่า นั้นได้มีข้อตกลงให้มีการเปิดจุดผ่านแดนในลักษณะที่เรียกว่าจุดผ่อนปรนทางการค้า ณ ด้านเจดีย์สามองค์ ซึ่งมีผลทำให้มีการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าระหว่างกันในระดับ 1 กิโลเมตร จากชายแดนไทย-พม่า ตรงด้านเจดีย์สามองค์ ในทางปฏิบัติแล้วไทยจะเป็นฝ่ายนำเข้าสินค้า ได้แก่ โค กระบือ เฟอร์นิเจอร์ไม้ หวาย ถ่าน ไม้ไผ่ และในขณะเดียวกันก็ส่งออกสินค้าประเภทวัสดุก่อสร้าง น้ำมันเชื้อเพลิง และสินค้าอุปโภคบริโภคทั่วไป อย่างไรก็ตาม บรรยากาศการค้าชายแดนไทย-พม่า ณ พรมแดนด้านตะวันตกแห่งนี้ของไทย

⁶ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ดำรงพล อินจันทร์, "ตลาดชายขอบของมอญพลัดถิ่น," ใน ตลาดในชีวิต ชีวิตในตลาด, รวบรวมโดย สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์, (กรุงเทพฯ: โอ. เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, 2549).

ไม่มีความแน่นอนขึ้นอยู่กับสถานการณ์ทางการเมืองชายแดนระหว่างประเทศเพื่อนบ้านทั้งสองเป็นสำคัญ

นอกจากนี้ ยังมีการค้าขายในระดับชาวบ้านในชายแดนไทย-พม่าในพื้นที่พื้นที่พักพิงชั่วคราวสะลือคคะนี (รายละเอียดเรื่องพื้นที่พักพิงชั่วคราวแห่งนี้อยู่ในบทที่ 4) ซึ่งอยู่ในเขตปกครองของพมคมอญใหม่ ต้องเดินทางเข้าไปที่บ้านต้นยางในเขตไทย ชาวบ้านที่สะลือคคะนีมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายด้วยการทำไร่ข้าว เลี้ยงสัตว์ ได้แก่ แพะ หมูและไก่เพื่อใช้เป็นอาหาร รวมทั้งหาของป่าและล่าสัตว์ แต่ก็ยังต้องอาศัยซื้อหาอาหารสดประเภทผักต่าง ๆ จากตลาดอำเภอสังขละบุรี ซึ่งพ่อค้าจะใช้รถบรรทุกเล็กนำไปส่งสัปดาห์ละ 2 วัน คือในวันจันทร์และวันศุกร์ เนื่องจากทางการไทยอนุญาตให้บุคคลภายนอกผ่านเข้าไปในเขตค่ายผู้อพยพชาวกะเหรี่ยงบ้านต้นยางเฉพาะวันดังกล่าวเท่านั้น เส้นทางที่จะไปยังสะลือคคะนีใช้การได้เฉพาะแต่ในหน้าแล้งเท่านั้น เมื่อถึงหน้าฝนพ่อค้าหรือผู้ที่มิอาชีพขับรถรับจ้างบรรทุกสินค้าในเส้นทางสายนี้ส่วนใหญ่ก็จะหยุดกิจการไปโดยปริยายเพราะเมื่อมีฝนตกหนักติดต่อกันถนนจะกลายเป็นหล่มโคลนเดินทางลำบากทั้งยังเป็นอันตรายเพราะมีคนขับรถตกเหวข้างทางบ่อยครั้ง ดังนั้นแต่ละครอบครัวจึงจำเป็นต้องมีอาชีพหลักที่นอกเหนือจากการค้าขายชายแดน จากการสนทนาวางอย่างไม่เป็นทางการแม่บ้านมักจะมีอาชีพหลักด้วยการค้าขายในชุมชน

การค้าแร่

การค้าแร่ เป็นอาชีพหนึ่งของชาวมอญที่ได้สัญชาติไทยหรือคนไทยที่แต่งงานกับคนมอญในชุมชน โดยการใช้รถบรรทุกเล็กหรือรถปิกอัพแร่ขายสินค้าประเภทอาหารและข้าวของเครื่องใช้ตามความนิยมของชาวมอญ เช่น กะปิปลา ปลาแร่มอญ มะปรางแห้งดอง ผักกระเจียบ ยอดส้มป่อย ผ้าโสร่ง และผ้าถุงมอญ ให้แก่แรงงานมอญอพยพซึ่งทำงานอยู่ในโรงงานอุตสาหกรรมเกี่ยวกับการทำประมงที่อำเภอมหาชัย จังหวัดสมุทรสาครสัปดาห์ละ 1 ครั้ง จากการสังเกตและสอบถาม มีผู้ทำอาชีพนี้จำนวนหลายครอบครัวด้วยกัน และบางครอบครัวได้หาซื้อรถปิกอัพในระบบเงินผ่อนและนำเงินที่ได้จากการค้าแร่มาส่งค่างวดรถ ซึ่งพวกเขาก็เห็นว่าคุ้มกับการลงทุนถึงแม้ว่าจะมีรายได้แบบพออยู่ได้เท่านั้นก็ตามที่ จากการสังเกตผู้ที่ออกแร่ขายสินค้ามักจะเป็นผู้ชายมากกว่าผู้หญิง เช่น ในครอบครัวที่ผู้วิจัยมีความคุ้นเคยหลายครอบครัวภรรยาซึ่งมีลูกเล็ก ๆ เป็นฝ่ายอยู่บ้านดูแลลูกให้สามีเป็นฝ่ายเดินทางไปค้าขาย

รับจ้างตัดเย็บเสื้อผ้าโหล

หญิงสาวชาวมอญส่วนหนึ่งมีอาชีพรับจ้างตัดเย็บเสื้อผ้าโหล ซึ่งแต่เดิมมีโรงงานอยู่ในหมู่บ้าน 2-3 แห่ง แห่งหนึ่งนั้นเป็นโครงการสนับสนุนอาชีพของหลวงพ่อดุตตะมะ มีนายทุนเข้ามาตั้งโรงงานเย็บเสื้อผ้าในวัด ที่บริเวณเจดีย์พุทธคยาจำลอง ปัจจุบันได้เลิกกิจการไปเนื่องจากนายทุนจ่ายเงินค่าจ้างต่ำกว่าอัตราค่าจ้างแรงงานขั้นต่ำ เมื่อมีการร้องเรียนเจ้าหน้าที่จากกรมแรงงานจึงเข้ามาประสานงานในเรียกร้องเพิ่มค่าแรงให้แก่คนงาน นายทุนไม่สามารถทำตามในสิ่งที่คนงานเรียกร้องได้จึงต้องเลิกกิจการไป ทำให้ชาวมอญที่เป็นแรงงานตัดเย็บเสื้อผ้าตกงานประมาณ 15-20 คน (สมบุญ สุธะเจริญ, สัมภาษณ์)

ปัจจุบันนี้ ในหมู่บ้านมีโรงงานตัดเย็บเสื้อผ้าเหลืออยู่เพียงหนึ่งโรงเท่านั้น เจ้าของเป็นผู้หญิงมอญที่ได้สัญชาติไทยแล้วซึ่งคนงานที่จ้างเป็นผู้หญิงมอญในหมู่บ้านที่มีข้อจำกัดคือมีลูกเล็ก ๆ ที่ยังช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ เมื่อแม่มาทำงานก็จำเป็นต้องนำลูกมาเลี้ยงที่โรงเย็บผ้าด้วย แต่ถ้าไปรับจ้างเย็บผ้าที่โรงงานฝั่งอำเภอไม่สามารถนำลูกไปด้วยได้ ซึ่งที่ฝั่งอำเภอมีโรงงานตัดเย็บเสื้อผ้าอยู่สองแห่ง แต่โรงงานที่มีขนาดใหญ่ที่สุดของอำเภอสังขละบุรีตั้งอยู่ตรงกันข้ามกับค่ายตำรวจตระเวนชายแดนที่ 134 มีนายทุนเป็นคนไทยเชื้อสายจีนจากกรุงเทพมหานคร เป็นโรงงานที่ค่อนข้างจะมีมาตรฐานทางด้านสวัสดิการของลูกจ้าง กล่าวคือ มีสวัสดิการรรับ-ส่ง มีที่พัก และมีการจัดทำบัตรประกันสังคมให้แก่คนงาน ผู้จัดการและบริหารงานเป็นผู้หญิงชาวมอญในชุมชน ซึ่งได้รับเงินค่าจ้างค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับมาตรฐานการครองชีพของเมืองชายแดนโดยทั่วไป (ส้ม ปุณณะการี, สัมภาษณ์) ค่าจ้างเฉลี่ยของคนงานตกวันละประมาณ 40-60 บาท หรือเดือนละประมาณ 2,000-3,000 บาท ซึ่งก็ยังต่ำกว่าค่าจ้างแรงงานขั้นต่ำตามระเบียบของกรมแรงงาน คนงานที่มารับจ้างส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงมอญจากชุมชนมอญวังกะและผู้หญิงชาวพม่าที่ถือบัตรสีเขียวขอบแดงซึ่งพักอยู่ในที่พักภายในโรงงาน ส่วนน้อยของคนงานเป็นผู้ชายและมีหลายคนซึ่งมีตัวตนข้ามเพศที่เรียกว่า "ตุ๊ด" (วิจิตร ปุณณะการี, สัมภาษณ์)

ขับริดจักรยานยนต์รับจ้าง

การทำอาชีพขับริดจักรยานยนต์รับจ้างหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "ขับริดเครื่อง" นั้นเจ้าของรถต้องวางเงินดาวน์และผ่อนชำระค่างวดเป็นรายเดือน และต้องซื้อเสื้อวินเสียก่อน เสื้อดังกล่าวจะมีหมายเลขประจำตัวซึ่งให้คนอื่นเอาไปใช้ไม่ได้ เพราะถ้าเกิดเรื่องไม่ดีขึ้นเจ้าของก็จะเสียชื่อเสียง เช่น เคยมีกรณีผู้ขับริดมอเตอร์ไซค์รับจ้างข่มขืนผู้โดยสารสตรีผู้หนึ่งเมื่อหลายปีก่อน

วินจรรย์ยานยนต์นี้จะวิ่งบริการรับ-ส่งผู้โดยสารจากหมู่บ้านไปยังที่ต่าง ๆ ตามความต้องการของผู้ว่าจ้าง อย่างไรก็ตาม เนื่องจากในขณะนี้จำนวนรถมีมากขึ้น รายได้จึงอาจจะลดน้อยลงและอาจจะไม่พอส่งค่าวงจร

รับจ้างปลูกป่าของสวนป่ารัฐบาล

เจ้าหน้าที่ป่าไม้จะว่าจ้างชาวมอญจากหมู่บ้านให้ปลูกป่าสักในช่วงฤดูฝน ผู้ที่ไปรับจ้างส่วนใหญ่เป็นผู้ชายที่ค่อนข้างแข็งแรง เพราะจะต้องเดินขึ้นไปบนไหล่เขาเพื่อนำกล้าต้นสักไปปลูก รวมทั้งปลูกซ่อมต้นไม้ที่ปลูกไว้ก่อนแต่ไม่ขึ้นหรือตายไป และเมื่อถึงฤดูแล้งก็ต้องคอยระวังไฟป่า

จับปลา

อาชีพจับปลาทำรายได้ค่อนข้างดีให้แก่ชาวบ้าน บางบ้านก็ทำกระชังเลี้ยงปลาในบริเวณอ่างเก็บน้ำ ปลาที่จับได้ส่วนใหญ่นำมาขายสดประจำทุกวัน บางบ้านก็ทำปลาตากแห้งไปขายที่ตลาดสดทั้งที่ฝั่งไทยและฝั่งมอญ ส่วนบางรายที่ไม่ส่งปลาไปขายในชุมชนก็สามารถนำปลาบรรจุถุงลงในเรือติดท้ายเพื่อไปขายยังชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ปลาที่จับได้ในอ่างเก็บน้ำ ได้แก่ ปลากดคัง ปลากด ปลานิล ปลาช่อน ปลากระมัง ปลาเกา ปลาสุบ เป็นต้น ในครอบครัวที่มีอาชีพจับปลาจะมีการแบ่งหน้าที่กันระหว่างสามีหรือสมาชิกที่เป็นชายในครอบครัว โดยที่ฝ่ายชายออกไปจับปลาฝ่ายหญิงเป็นผู้นำปลาไปขายที่ตลาดเช้าของชุมชน หรือถ้าได้ปลาดตัวเล็ก ๆ ลูกสาวก็จะเป็นผู้นำปลาใส่กะละมังหิ้วออกไปเดินเร่ขายในละแวกบ้านที่ตั้งอยู่ในชุมชน

รับจ้างขับเรือ

เป็นการรับเรื่อนักท่องเที่ยวชมทิวทัศน์บริเวณอ่างเก็บน้ำ และชมวัดเก่าที่จมน้ำ ซึ่งโบสถ์และหอระฆังอยู่บริเวณกลางอ่างเก็บน้ำพอดี วัดเก่ากลายเป็นจุดดึงดูดความสนใจจากนักท่องเที่ยว เนื่องจากมักจะมีการโฆษณาเกี่ยวกับบริการต่าง ๆ ของกิจการแพที่พักซึ่งรวมทั้งการนั่งเรือชมวัดเก่าจมน้ำที่ตั้งชื่อกันเสียใหม่ว่า “เมืองบาดาล” เพื่อให้ดูลึกลับและมีมนต์ขลังสำหรับนักท่องเที่ยวผู้รักธรรมชาติและมึนงานอดิเรกทางด้านการถ่ายภาพ ในแนวคิดส่งเสริมการท่องเที่ยวที่เรียกว่า “Unseen Thailand”

การเพาะปลูก

ถึงแม้ว่าชาวมอญจะไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง แต่ก็ยังมีความพยายามในการทำ การเพาะปลูกด้วยการเช่าที่ดินของผู้อื่น ซึ่งส่วนใหญ่เจ้าของเป็นคนไทยและคนกะเหรี่ยง หรือไม่ ก็ไปเป็นลูกจ้างทำสวนหรือเพาะปลูกผักพื้นบ้านต่าง ๆ เช่น ผักกระเจียบ ยอดมันเทศ ยอด ส้มป่อย เป็นต้น แล้วนำมาขายในตลาด เนื่องจากชาวมอญนิยมนำผักที่มีรสเปรี้ยว คือ กระเจียบ และยอดส้มป่อยทำอาหารรับประทานเกือบทุกวัน สำหรับผู้ที่มีบ้านเรือนอยู่ติดกับชายน้ำ เมื่อถึง ฤดูน้ำลดยังจะทำการเพาะปลูกเล็ก ๆ น้อย ๆ ในบริเวณที่ดินนั้น จากการสังเกตในชุมชนผู้ที่ปลูก ผักพื้นบ้านส่วนใหญ่มักจะเป็นผู้หญิง ซึ่งจะเป็นผู้คอยดูแลรดน้ำ พรวนดิน ถอนหญ้าและคอย ตัดแต่งกิ่ง เมื่อผักแตกยอดก็จะเด็ดหรือตัดแล้วนำไปมัดเป็นกำเพื่อนำไปขายหรือส่งให้กับแม่ค้าที่ ตลาด และอาจมีคนมารับซื้อเพื่อนำไปขายให้แก่แรงงานมอญอพยพในโรงงานที่เกี่ยวกับการทำ ประมงที่อำเภอมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร

การเก็บของป่า

ชาวมอญซึ่งไม่มีที่ทำกินและไม่ได้ทำงานรับจ้างมักจะออกไปเก็บพืชผักในป่า ส่วนใหญ่แล้วจะออกไปในตอนเช้าตรู่แล้วกลับมาตอนเย็น ต่อจากนั้นจึงนำผักมาใส่ภาชนะ เทินไว้บนศีรษะเดินขายรอบหมู่บ้านในตอนเย็นวันเดียวกันนั่นเอง ผักที่ชาวบ้านได้มาจากป่ามีอยู่ มากมายขึ้นอยู่กับฤดูกาลแต่เท่าที่มีวางขายในตลาดเช้า ได้แก่ ผักกูด ผักหนาม ลูกกระเนียง หน่อไม้ ยอดบุก และผลระกำป่า เป็นต้น ถ้าขายไม่หมดในตอนเย็นก็สามารถนำไปเร่ขายต่อในตอนเช้า หรือนำไปส่งให้กับแม่ค้าในตลาดเช้า ผู้ที่มีอาชีพเก็บผักป่าส่วนใหญ่มักจะเป็นผู้หญิงและเด็ก

รับจ้างทั่วไป

งานรับจ้างทั่วไป นับว่าเป็นอาชีพหลักของคนมอญในชุมชนรองลงมาจากการค้าขาย ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ประเภทของงานที่ทำได้แก่ ขุดดิน ก่อสร้าง ดายหญ้า เป็นต้น ค่าจ้าง ที่ได้รับตกวันละประมาณ 60-70 บาทต่อวันเท่านั้น แต่ถ้าเป็นช่างก่อสร้างหรือช่างไม้ที่มีฝีมือ จะได้ค่าจ้างมากขึ้น ประมาณ 80-120 บาทต่อวันขึ้นอยู่กับฝีมือการทำงาน งานดังกล่าวเหล่านี้ ผู้ที่ออกไปรับจ้างคือบรรดาผู้ชายในวัยหนุ่มหรือวัยกลางคน และต้องออกไปทำนอกชุมชนเฉพาะ อย่างยิ่งที่ฝั่งไทย นอกจากนี้ ยังมีผู้ที่รับจ้างขายของตามตลาดทั้งที่ตลาดอำเภอสังขละบุรี ตลาด

มอญและตลาดของที่ระลึกเจดีย์พุทธคยาจำลอง ส่วนหนึ่งของผู้ที่รับจ้างขายของอยู่ในวัยเด็กหรือวัยรุ่น นายจ้างส่วนใหญ่เป็นคนมอญที่มีฐานะในหมู่บ้าน ซึ่งลักษณะของการจ้างส่วนหนึ่งจะเป็นการจ้างชั่วคราวในโอกาสวันเทศกาลต่าง ๆ ของหมู่บ้านเมื่อมีนักท่องเที่ยวเข้ามาเป็นจำนวนมาก

จากอาชีพของชาวมอญวังกะจะเห็นได้ว่าเป็นการแบ่งอาชีพอย่างสัมพันธ์กับเพศภาวะ กล่าวคือ ในขณะที่งานที่เกี่ยวข้องกับการติดต่อกับคนนอกชุมชน เช่น การขายสินค้าในที่อำเภอ มหาชัย การรับจ้างทั่ว ๆ ไป งานที่เกี่ยวข้องกับการใช้เครื่องยนตกลไก เช่น การขับรถมอเตอร์ไซด์รับจ้าง การขับเรือ รวมทั้งงานที่ต้องอาศัยพละกำลัง ได้แก่ การจับปลาหรือทำกระชังเลี้ยงปลา เป็นงานของผู้ชายล้วน ๆ ส่วนอาชีพที่เป็นของผู้หญิงโดยเฉพาะได้แก่การค้าขายในชุมชน เฉพาะอย่างยิ่งที่ตลาดของหมู่บ้าน การค้าขายอาหารเล็ก ๆ น้อย ๆ อยู่ที่บ้าน ส่วนการขายสินค้าที่ระลึกที่เจดีย์พุทธคยา การค้าขายแดนด้านต่านเจดีย์สามองค์ผู้ค้าขายเป็นหญิงมากกว่าชาย ในขณะที่การค้าหรือการรับจ้างขับรถบรรทุกสินค้าด้านชายแดนบ้านต้นยางเป็นงานของผู้ชาย โดยเฉพาะ งานที่ผู้รับจ้างส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงได้แก่งานรับจ้างตัดเย็บเสื้อผ้าโหลถึงแม้จะมีผู้ชายอยู่บ้างแต่ก็เป็นส่วนน้อยและในจำนวนนั้นก็จะเป็นผู้ที่มีตัวตนแบบข้ามเพศปะปนอยู่

นอกจากนี้ ยังมีลักษณะของการแบ่งงานระหว่างเพศของชุมชนบุพกาลแบบหาของป่าและล่าสัตว์ (Hunting and Gathering/Foraging Communities) ซึ่งผู้หญิงเป็นผู้หาของป่าประเภท ผัก ผลไม้และรากไม้ และมีส่วนร่วมในการล่าสัตว์ขนาดเล็กและสัตว์ปีกจำพวกนก ผู้ชายเป็นผู้หาเนื้อสัตว์ และปลามาให้แก่สมาชิกในครอบครัว การแบ่งหน้าที่ตามเพศภาวะทำให้ผู้หญิงมีบทบาทในการผลิตซ้ำสมาชิก ทั้งหญิงและชายในชุมชนแบบนี้มีความเสมอภาคกัน (Bonvillain, 2001, p. 17) ส่วนการเพาะปลูกพืชผักสวนครัวของผู้หญิงมอญก็นับว่าจัดอยู่ในลักษณะที่ต่อเนื่องจากสังคมแบบแรกเมื่อของป่าเริ่มหาได้ยากก็จะนำมาซึ่งการปลูกพืชผักจากเมล็ดหรือรากพืชที่ได้มาจากป่าอาจเป็นที่มาของการปลูกพืชผักสวนครัวของผู้หญิง ในกรณีของชาวมอญพืชที่ปลูกประกอบด้วยพืชที่ใช้ปรุงอาหารในชีวิตประจำวัน ได้แก่ยอดใบส้มป่อย และใบกระเจี๊ยบมอญ อาหารยอดนิยมของชาวมอญทุกเพศทุกวัยคือ อาหารที่มีรสเปรี้ยว เฉพาะอย่างยิ่งใบกระเจี๊ยบมอญต้มกะปิ จนมีคำกล่าวว่าคนมอญผิวสวยก็เพราะรับประทานอาหารยอดนิยมดังกล่าว (ชลธิรา สัตยาวัฒนา และคณะ, 2547) ส่วนการล่าสัตว์ป่าขนาดเล็กในชุมชนแห่งนี้ก็ยังคงมีอยู่บ้างเพราะยังมีการนำเนื้อหมูปามาฆ่าและขายที่ตลาดเช้า และผู้วิจัยมีโอกาสดูเห็นการจำหน่ายเนื้อค่างให้แก่เพื่อนบ้านในบ้านดงสักของภรรยาและสามีคู่หนึ่ง ตามความเชื่อของชาวมอญเนื้อค่างมีสรรพคุณในทางยาเพราะค่างเป็นสัตว์กินพืชนับพันชนิด ซึ่งพืชแต่ละชนิดล้วนแต่เป็นยาสมุนไพรทั้งสิ้น

อย่างไรก็ดี งานอาชีพบางประเภทของผู้หญิงตามทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ไม่ถือว่าเป็นงานที่ก่อให้เกิดรายได้หรือไม่มีมูลค่าตอบแทนทางเศรษฐกิจแบบเป็นทางการ เช่น การรับจ้างเย็บผ้าโหล หรือแม้แต่กระทั่งงานบ้านของผู้หญิง (ชลิดาภรณ์ ส่งสัมพันธ์, 2545; ร่มเย็น โกศัยกานนท์, 2548) ในทัศนะของผู้วิจัยงานอาชีพของผู้หญิงในชุมชนมอญพลัดถิ่น สังขละบุรีน่าจะจัดว่ามีคุณค่าในทางเศรษฐกิจในสภาพการณ์แห่งการขาดทรัพยากรธรรมชาติดังที่กล่าวมาแล้ว ทั้งนี้จากการสังเกต และสนทนาอย่างไม่เป็นทางการกับผู้หญิงในหมู่บ้านหลายคน ซึ่งสามีตกงานหรือว่างงานผู้มีหน้าที่ในการหาเลี้ยงครอบครัวคือภรรยา โดยที่สามีจะลดบทบาทของตนเป็นผู้ช่วยเตรียมวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบอาชีพของภรรยา เช่น ช่วยผสมแบ่งทำขนมครก ช่วยเตรียมเครื่องขนมจีนน้ำยามอญ รวมทั้งช่วยทำงานบ้านและดูแลลูก ถึงแม้ว่ารายได้จากการค้าขายจะไม่มากนัก แต่ด้วยธรรมชาติของชาวมอญที่เป็นคนกระหมัดกระหม่อม และอดออมทำให้ครอบครัวดำรงชีวิตอยู่ได้ตามอัตภาพ และมีเงินเหลือที่จะทำบุญในเทศกาลประจำปีของชุมชน จากการสอบถามผู้หญิงมอญบางคนที่มีรายได้จากการค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ตลาดวัดวังก และตลาดนัดห้วยมาลัยตกเดือนละประมาณ 2,000-3,000 บาท เงินจำนวนนี้สามารถใช้เลี้ยงดูลูกอีก 2 คนได้ตลอดทั้งเดือนโดยไม่ได้รับเงินจากสามี ซึ่งไปทำงานที่อำเภอมหาชัย จังหวัดสมุทรสาครแล้วหายสาบสูญไป แต่นั่นก็หมายความว่าเจ้าตัวจะต้องรักษาสุขภาพของตนให้ดีมิให้เจ็บป่วยเพราะไม่มีสิทธิ์ได้รับบัตรทอง 30 บาทรักษาทุกโรค เนื่องจากมีสถานภาพเป็นผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่าหรือ ผู้หลบหนีเข้าเมืองโดยผิดกฎหมาย มิฉะนั้นแล้วจะประสบปัญหารายได้ไม่สมดุลย์กับรายจ่ายถ้านำเงินไปใช้จ่ายเป็นค่ารักษาพยาบาล และในขณะเดียวกันก็ต้องเจียดเงินที่มีอยู่เพียงน้อยนิดเพื่อการทำบุญเมื่อมีการเรียไรในโอกาสต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว รวมทั้งในงานสังคมเช่นนำเงินใส่ซองเมื่อได้รับเชิญไปร่วมงานแต่งงาน หรือร่วมบริจาคเงินเพื่อการจัดงานวันชาติมอญของพรรคมอญใหม่ เป็นต้น

ส่วนคนในวัยหนุ่มสาวที่ถือบัตรสีชมพูออกไปทำงานต่างจังหวัดและมีความจำเป็นที่จะต้องมาต่อใบอนุญาตทำงาน ณ ที่ว่าการอำเภอสังขละบุรีมักจะประสบปัญหาในเรื่องการเรียกร้องเงินทองจากเจ้าหน้าที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง จากการสอบถามในการทำเรื่องแต่ละครั้งต้องใช้เวลานานประมาณหนึ่งสัปดาห์และต้องเสียเงินตั้งแต่ 300 บาท 1,200 บาท ไปจนถึง 2,500 บาท โดยผ่านนายหน้า แต่ถ้ามีคนรู้จักก็อาจจะไม่ต้องเสียเงินเลยก็ได้

การเมืองในชุมชน

ชาวมอญในชุมชนมอญพลัดถิ่นวังกะถูกกีดกันในเรื่องการอนุรักษ์ภาษาและวัฒนธรรมรวมทั้งสิทธิในเรื่องอื่น ๆ เนื่องจากเจ้าหน้าที่ของทางราชการที่อยู่ในอำเภอ (ที่ว่าการอำเภอ สถานีตำรวจ อาสาสมัครรักษาดินแดน (อส.) และฝ่ายทหาร) ถึง 80 % เป็นคนไทยเชื้อสายกะเหรี่ยง ในขณะที่ผู้บริหารระดับฝ่ายปกครองของอำเภอเป็นคนไทยเพียง 20% เท่านั้น คนกะเหรี่ยงได้เปรียบคนมอญ เพราะได้สัญชาติไทยมาแต่แรก คนมอญเป็นคนขยันขันแข็งกะเหรี่ยงจึงพยายามกดบังคับเอาไว้ ในความเป็นจริงคนทั้งสองกลุ่มชาติพันธุ์เป็นศัตรูกันอยู่ลึก ๆ แบบสงครามเย็นเพราะพม่ามักจะยุแหย่ให้คนมอญและคนกะเหรี่ยงเกิดความแตกแยกกันอยู่เสมอ การให้ข้อมูลต่าง ๆ แก่ผู้บริหารระดับสูงจึงไม่ก่อประโยชน์ให้แก่คนมอญเท่าใดนัก แม้กระทั่งการเมืองในชุมชนเอง (น้ำผึ้ง สวัสดิ์สุข, สัมภาษณ์) เนื่องจากแต่เดิมมากำนันผู้ใหญ่บ้านหรือผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเป็นคนกะเหรี่ยง มีคนไทยอยู่บ้างแต่ปัจจุบันนี้มีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเป็นคนมอญถึงสามคนด้วยกัน คือ ผู้ช่วย ฯ สมบูรณ์ สุขเจริญ ผู้ช่วย ฯ พร และ ผู้ช่วย ฯ ชัยพงษ์ โพธิ์เผือก แนวโน้มของการประสานงานระหว่างเจ้าหน้าที่ของฝ่ายอำเภอกับชาวมอญจึงดีขึ้นเป็นลำดับ

ดังนั้นถ้าจะกล่าวให้ถึงที่สุดแล้วโครงสร้างของการเมืองในชุมชนจัดได้ว่ายังมีการใช้ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง (Structural Violence) กับชาวมอญในหมู่บ้านเนื่องจากความไร้สัญชาติไทยของบุคคลเหล่านี้ จึงมีการเลือกปฏิบัติจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองหรือตำรวจกับชาวมอญที่ยังไม่ได้สัญชาติไทย รวมทั้งมีการแสวงหาช่องทางที่การทุจริตหาผลประโยชน์จากความไร้สัญชาติของคนที่ถูกเป็นเบี้ยล่างเหล่านี้และพยายามช่วยกันปกปิดและสร้างภาพอย่างเป็นระบบ เช่น เมื่อสอบถามเกี่ยวกับการขออนุญาตลงไปทำงานที่ตัวจังหวัดหรือกรุงเทพ ฯ และเขตปริมณฑล ของชาวบ้านที่ถือบัตรสีประเภทต่าง ๆ ก็มักจะได้รับคำตอบว่าชาวบ้านไม่ต้องเสียเงิน แต่ชาวบ้านเต็มใจที่จะตอบแทนหรือเป็นสินน้ำใจแก่เจ้าหน้าที่เอง ซึ่งบางคนเมื่อได้รับเครื่องดื่มชูกำลังแค่เพียง 1 ขวดก็พอใจแล้ว แต่จากการสอบถามผู้ไม่ประสงค์ที่จะออกนามบางคนพบว่า เป็นการหากินกันอย่างเป็นระบบ มีนายหน้าคอยประสานระหว่างแรงงานและเจ้าหน้าที่แล้วจะย่นระยะเวลาในการทำเรื่องขออนุญาตไปได้มากที่สุด ซึ่งสนนราคาจากการสอบถามก็มีตั้งแต่ 300 บาท 1,200 ไปจนถึง 2,500 บาท ตามลำดับ แต่ถ้าชาวบ้านคนใดมีความชอบพอกับเจ้าหน้าที่เป็นการส่วนตัวก็อาจจะได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียเงินเป็นค่าน้ำร้อนน้ำชาแต่อย่างใดทั้งสิ้น

กลุ่มเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อสิทธิมนุษยชนของชาวมอญในประเทศพม่าในชุมชนแห่งนี้จะมีคนเพียงกลุ่มหนึ่งเท่านั้น ซึ่งใช้ชายแดนแห่งนี้เป็นศูนย์กลาง (hub) เพื่อดำเนินกิจกรรมตามอุดมการณ์และพันธกิจของตน แต่ไม่มีบทบาทใดใดในการเมืองของหมู่บ้าน แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ได้ทำตัวให้เป็นปัญหาหรือขัดแย้งกับฝ่ายอำนาจรัฐ และเมื่อชาวบ้านขอความช่วยเหลือก็มักจะให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี แต่ในขณะเดียวกันก็ใช้ความระแวดระวังเป็นอย่างมาก เช่น ถ้ากิจกรรมที่ทำเป็นนโยบายที่สั่งการจากกระดบบบนลงมา (top-down) ก็ยินดีให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่โดยไม่มีเงื่อนไข บุคคลกลุ่มนี้มักจะมีความสัมพันธ์หรือมีความโยงใยกับพรรคมอญใหม่เนื่องจากอาจจะเคยเป็นทหารพรรคมอญใหม่ นักศึกษาชาวมอญที่ทำการเรียกร้องประชาธิปไตยเมื่อปี ค.ศ. 1988 หรือเป็นผู้ที่เคยร่วมงานกับนายสเว จิน ผู้ก่อตั้งพรรคมอญใหม่จึงได้รับแรงบันดาลใจและอุดมการณ์ในการต่อสู้ทางการเมืองอย่างเข้มข้น จากการสนทนากับอดีตผู้ร่วมงานหลายคนของนายสเวจิน หรือที่ชาวมอญเรียกว่า “อาจารย์สเวจิน” จะพบว่าทุกคนมีความเคารพและศรัทธาต่อบุคคลผู้นี้เป็นอย่างมากราวกับว่าเป็นบิดาของตน นับได้ว่านายสเวจินเป็นผู้นำในเชิงการเมืองคนมอญอีกผู้หนึ่งทีเดียว

ในขณะที่ชาวบ้านโดยทั่วไปที่ไม่สนใจกิจกรรมเคลื่อนไหวทางการเมืองกลับมองว่ากิจกรรมดังกล่าวไม่ก่อให้เกิดรายได้สูญสิ้นไปสนใจเรื่องการทำมาหากินหรือเรื่องปากท้องของคนในครอบครัวจะดีกว่า เนื่องจากคนมอญที่ชุมชนแห่งนี้ไม่มีที่ดินทำกินอาชีพจึงมีอยู่อย่างค่อนข้างจำกัด งานหลักของชาวบ้านส่วนใหญ่คือเป็นแรงงานรับจ้าง โดยเฉพาะผู้ชายที่เป็นหัวหน้าครอบครัว ผู้หญิงหลายคนมีอาชีพค้าขายเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัวเพื่อช่วยสามีอีกแรงหนึ่ง หรือคนมอญที่ได้สัญชาติไทยก็มีความคิดว่าไม่รู้จะดิ้นรนไปทำไมเพราะตนก็มีสถานภาพเป็นคนไทยอยู่แล้วและรู้สึกพึงพอใจในสิ่งที่ “มี” และ “เป็น” อยู่ในขณะนี้

ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรในชุมชนที่มีอยู่อย่างจำกัดจนนำไปสู่การกดขี่ชาวมอญผู้เป็นคนชายขอบของสังคมสามารถนำแนวคิดเรื่อง ความเป็นปรปักษ์ในเชิงโครงสร้าง (Structural Opposition) ของ Charles F. Keyes (1979, pp. 3-8) มาใช้วิเคราะห์ในบริบทของชุมชนแห่งนี้ ซึ่ง Keyes กล่าวว่าแม้ว่า ความโดดเด่นทางวัฒนธรรมอันเกิดจากอัตลักษณ์ชาติพันธุ์เป็นเงื่อนไขจำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์ แต่ก็ยังไม่ถือว่าเป็นเงื่อนไขที่เพียงพอสำหรับการสร้างพรมแดนชาติพันธุ์ซึ่งต้องอาศัยความเป็นปรปักษ์เชิงโครงสร้างระหว่างกลุ่ม โดยยึดตามแนวคิดของ J. S. Furnivall (1939; 1956) นักวิชาการผู้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งได้ตั้งข้อสังเกตว่าความเป็นปรปักษ์เชิงโครงสร้างที่สำคัญได้แก่ความเป็นปรปักษ์ที่กีดกันผู้คนมิให้สามารถเข้าถึงทรัพยากรการผลิตและ/หรือความมั่งคั่ง ในทัศนะของ Keyes การมองกลุ่มชาติพันธุ์ในฐานะที่เป็นผลพลอยที่เกิดจากการแบ่งงานระหว่างวัฒนธรรม (cultural division of labor)

เป็นสิ่งที่คับแคบเกินไป เช่น ในกรณีของชาวกระฉิ่นและไทใหญ่ที่ Edmund R. Leach (1954) ได้ทำการศึกษา ความเป็นปรปักษ์เชิงโครงสร้างจัดว่าเป็นหน้าที่พื้นฐานในการเข้าถึงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันในเทือกเขากระฉิ่นแห่งพม่าตอนเหนือ ในสังคมร่วมสมัยของชาวอเมริกันความเป็นปรปักษ์เชิงโครงสร้างเกิดขึ้นระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ที่แข่งขันกันเพื่อความสามารถในการเข้าถึงความรู้โดยผ่านระบบการศึกษา ในกรณีอื่น ๆ ความเป็นปรปักษ์เชิงโครงสร้างเกิดขึ้นระหว่างกลุ่มผู้มีความสามารถในการเข้าถึงสิทธิตามกฎหมายในฐานะของพลเมืองและ/หรือศาลสถิตยุติธรรม รวมทั้งการใช้ผู้หญิงเป็นพรมแดนชาติพันธุ์ด้วยการกำหนดว่าผู้ใดควรเข้าถึงความสามารถในการผลิตซ้ำ(Reproduction)ของผู้หญิงในกลุ่ม ที่กล่าวมาทั้งหมดล้วนแล้วแต่เป็นตัวอย่างที่แสดงถึงความแตกต่างทางด้านโครงสร้างระหว่างกลุ่มด้วยการแก่งแย่งแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด นั่นก็หมายความว่าสมาชิกในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันมีผลประโยชน์และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมร่วมกัน (Keyes, 1979, p. 5)

ในกรณีของชาวมอญความเป็นปรปักษ์เชิงโครงสร้างที่สำคัญคือการกีดกันการเข้าถึงการรับข้อมูลข่าวสารจากทางราชการเพราะความไร้สถานภาพแห่งการเป็นพลเมืองไทย ซึ่งทำให้ถูกเพ่งเล็งว่าไม่ให้ความร่วมมือแก่ทางราชการ แต่ต่อมาเมื่อชาวมอญบางคนที่ได้สัญชาติไทยได้เข้าถึงระบอบการปกครองอย่างเป็นทางการเมื่อได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้บริหารในระดับท้องถิ่น ทั้งนี้ก็ด้วยความเห็นชอบของผู้นำชุมชนเชิงบารมีคือหลวงพ่อดุตตะมะ ดังนั้นคนเหล่านี้จึงกลายเป็นเครื่องมือของรัฐไทยในการควบคุมและสอดส่องคนในชุมชนซึ่งถือว่าเป็นคนอื่น (the Others) ตามวาทกรรมของคนส่วนใหญ่ในสังคมไทย การเข้าสู่อำนาจของบุคคลเหล่านี้เป็นเสมือนดาบสองคม กล่าวคือเมื่อพิจารณาในด้านหนึ่งชาวมอญมีอำนาจต่อรองมากยิ่งขึ้นโดยผ่านตัวแทนที่เป็นทางการ แต่ในทางกลับกันถ้าบุคคลเหล่านี้ขาดคุณธรรมก็อาจจะใช้อำนาจของตนไปในทางที่มีขอบและกลายเป็นผู้กดขี่คนในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันเสียเอง ซึ่งผู้ที่ตกเป็นเบี้ยล่างในกรณีนี้มักจะได้แก่คนยากจนที่ไม่สามารถเข้าถึงความเป็นพลเมืองไทย เนื่องจากชนชั้นผู้นำสามารถใช้กลไกของการจัดประเภท (categorizing) หรือการติดป้าย (labeling) ชาวมอญพลัดถิ่นสัญชาติพม่าและผู้ลักลอบเข้าเมืองโดยผิดกฎหมายด้วยการแบ่งออกเป็นบัตรสีประเภทต่าง ๆ เป็นเครื่องมือในการบีบบังคับให้ผู้ตกเป็นเหยื่อกระทำการหรือไม่กระทำการใดใดเพื่อผลประโยชน์ของตนเป็นสำคัญ โดยนัยนี้คนมอญชายขอบจึงถูกกดขี่อย่างซ้ำซากมิพักที่จะกล่าวถึงผู้หญิงมอญในระดับรากหญ้าที่จัดว่าเป็นชายขอบยิ่งกว่าชายขอบเมื่อถูกกีดกันออกจากการเมืองในระดับชุมชน ถึงแม้ว่าผู้หญิงบางคนจะมีอำนาจอย่างไม่เป็นทางการและเป็นอำนาจที่มองไม่เห็นแต่ก็สามารถบ่อนเซาะและทำลายภาพลักษณ์ (Character Assassination) ของผู้นำที่ประพฤติมิชอบโดยอาศัยกลไกของการนินทา การต่อรอง (Negotiation) และการขอความเห็นใจโดยผ่านช่องทางใด

ใดที่ตนสามารถเข้าถึงได้ ซึ่งประกอบด้วยสื่อในชีวิตประจำวัน รวมทั้งการยืมมือจากนักวิชาการ ในอันที่จะสะท้อนเสียงของตนออกมาให้ได้ยินในบทบาทของผู้ให้ข้อมูลหลักและผู้ช่วยวิจัยอย่างไม่เป็นทางการของผู้หญิงในหมู่บ้าน ซึ่งการกระทำดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องอำนาจของ Michel Foucault (Allen, 1999, pp. 33-37) ที่กล่าวว่าอำนาจไม่เพียงแต่จะมาจากศูนย์กลางเพื่อใช้ในการกดบังคับเท่านั้น แต่อำนาจยังมาจากทุกหนทุกแห่ง แม้กระทั่งในที่ที่ไร้อำนาจก็ยังมีอำนาจแฝงอยู่ นอกจากนี้ ก็ยังมีเรื่องของความเป็นฝักฝ่ายเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยง เฉพาะอย่างยิ่ง ชาวบ้านผู้ได้รับการเอื้อผลประโยชน์จากผู้นำดังกล่าวหรือบางครั้งก็มีการบิดเบือนให้ชาวบ้านเข้าใจผิดว่าการเปิดช่องทางให้สามารถการเข้าถึงทรัพยากรบางอย่างได้เป็นผลงานของตน

ภาษามอญในชีวิตประจำวัน

จากการศึกษาของสุจิตลักษณ์ ตีตมุง และ ประภาศรี คำสอาด (2545, น. 72-73) เกี่ยวกับชุมชนมอญวังกะพบว่าภาษามอญที่ชาวบ้านใช้สื่อสารในชีวิตประจำวันเป็นภาษามอญแบบอำเภอยะ หรือ “ภาษามอญกลาง”/ “ภาษามอญมะละแหม่ง” ซึ่งเทียบได้กับภาษาไทยกรุงเทพ

ภาษาถิ่นของชาวมอญในพม่าสามารถแบ่งออกได้สามกลุ่ม คือ “ภาษามอญกลาง” “ภาษามอญพะสิม” และ “ภาษามอญพะโก” ซึ่งออกเสียงต่างกันไป เช่น คำว่า “กิน” ในภาษามอญ สามารถออกเสียงได้แตกต่างกันดังนี้ 1. เจียะ เป็นภาษามอญกลาง พูดกันในเมืองมะตะมะ อำเภอยะ และเมืองมะละลำเลิง 2. เจียะ เป็นภาษามอญพะสิม พูดกันในย่างกุ้ง และ 3. จือะ เป็นภาษามอญพะโก พูดกันในเมืองหงสาวดี (สุจิตลักษณ์ ตีตมุง และ ประภาศรี คำสอาด, 2545, น. 72-73)

อนึ่ง จากการสังเกตของผู้วิจัยและจากการสอบถามชาวมอญวังกะยังใช้ภาษามอญกับคนในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ถึงแม้ว่าศัพท์ยากบางคำจะไม่เข้าใจก็ใช้วิธีถามจากพ่อแม่ พี่ป้า น้าอา หรือปู่ย่าตายาย เด็กมอญในวัยก่อนเข้าเรียนส่วนใหญ่จะพูดแต่ภาษามอญเท่านั้น ดังนั้น เด็กมอญในวัยก่อนเข้าเรียนส่วนหนึ่งต้องไปเรียนที่ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านมอญวังกะเสียก่อนเพื่อเตรียมความพร้อมด้านภาษาก่อนที่จะเข้าเรียนในโรงเรียนวัดวังกวีเวการามได้

จากการสังเกตปฏิสัมพันธ์ของชาวมอญในชุมชนในการทักทาย การขอบคุณ การซื้อขายและต่อรองราคาสินค้า ตลอดจนการสนทนากับเพื่อนบ้านหรือคนในชุมชนส่วนใหญ่ใช้ภาษามอญตั้งแต่เด็กเล็ก ๆ ไปจนถึงผู้ใหญ่ แม้แต่หอกะจายชาวในหมู่บ้านเมื่อต้องการแจ้งข่าวสาร

หรือนัดหมายคนในหมู่บ้านเพื่อให้เข้าร่วมกิจกรรมเฉพาะกิจต่าง ๆ ก็จะมีการกระจายเสียงเป็นภาษามอญเสียก่อน หลังจากนั้นจึงจะแปลเป็นภาษาไทย แต่ถึงกระนั้น ก็มีหลายครอบครัวที่ลูกหลานไม่ยอมใช้ภาษามอญ ส่วนใหญ่แล้วเป็นเด็กที่มีสัญชาติไทยตามมารดาหรือบิดาหรือได้มาด้วยวิธีอื่นใดก็ตาม ซึ่งเด็กที่มาจากครอบครัวที่มีฐานะมักจะไปเรียนต่อในสถาบันการศึกษาที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรีหรือกรุงเทพมหานคร

วิธีการเพื่อให้ได้มาซึ่งสัญชาติไทยจากการสอบถามและสังเกตมีวิธีการหลัก ๆ อยู่สองวิธี ได้แก่ 1. การแจ้งว่าลูกตายระหว่างคลอด แล้วไปแจ้งเกิดให้เป็นลูกของภรรยาสามีที่ได้สัญชาติไทยแล้ว ส่วนใหญ่เป็นชาวกะเหรี่ยงในพื้นที่ และ 2. ใช้วิธีสวมรอยเข้าแทนบัตรของคนตายที่มีอายุใกล้เคียงกัน โดยมีค่าใช้จ่ายประมาณ 2-3 หมื่นบาท ซึ่งนับว่าเป็นค่าใช้จ่ายที่ค่อนข้างสูง ผู้ที่จะทำเช่นนี้ได้ต้องมีฐานะ แต่สำหรับชาวมอญแล้วเป็นสิ่งที่นับว่าคุ้มกับโอกาสที่ลูกของตนจะได้รับ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาต่อ หรือการทำงานทำที่ที่ดีได้ในอนาคต นอกจากนี้ แม่พ่อชาวมอญบางคนยังสนับสนุนให้ลูกสาวแต่งงานกับผู้ชายไทยเพราะลูกที่เกิดมาจะได้สัญชาติไทยโดยอัตโนมัติ แต่ถึงกระนั้น แม่ของเด็กก็ยังไม่ได้สัญชาติเหมือนเดิม

อนึ่ง เมื่อสอบถามถึงความสามารถในการเขียนและอ่านหนังสือมอญของคนในชุมชนจะพบว่าชายชาวมอญในช่วงอายุ 30-70 ปีในหมู่บ้านผู้เคยบวชเรียนที่วัดวังกิวเวการาม หรือวัดมอญ ในพม่าจะมีความสามารถในการอ่านและเขียนภาษามอญ ส่วนผู้หญิงในวัยต่าง ๆ ที่อพยพเข้ามาหรือเกิดในเมืองไทยในช่วงเวลาระหว่าง 25- 50 ปีที่ผ่านมาทั้งนี้ยังไม่รวมถึงเยาวชนทั้งหญิงและชายส่วนใหญ่แล้วไม่สามารถอ่านหรือเขียนภาษามอญได้ มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่อ่านและเขียนภาษามอญได้เพราะเคยมีการสอนภาษามอญในหมู่บ้านอยู่สองระยะด้วยกัน (สาวรเสียงทองคำ; สมชาย บุญแก้ว, สัมภาษณ์) แต่ในภายหลังได้เลิกไปเนื่องจากมีความขัดแย้งเกิดขึ้นในหมู่บ้าน ซึ่งสาเหตุสำคัญผู้ศึกษาคาดว่าเพราะมีปัจจัยเกี่ยวกับเรื่องการขอสัญชาติไทยของชาวมอญเข้ามาเกี่ยวข้อง

ส่วนผู้หญิงมอญที่อพยพเข้ามาในช่วง 5-10 ปีที่ผ่านมาแต่มีข้อแม้ว่าต้องเป็นผู้ที่ได้เรียนหนังสืออย่างน้อยถึงระดับอ่านออกเขียนได้ไปจนกระทั่งถึงมาตรฐาน 7-10 (เทียบได้กับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นของประเทศไทย) ตามหลักสูตรในโรงเรียนของรัฐบาลพม่าสามารถอ่านและเขียนภาษามอญได้ รวมทั้งวัยรุ่นหญิงบางคนที่ได้ไปเรียนหนังสือที่พม่าซึ่งมีจำนวนที่น้อยมากเมื่อเทียบกับสัดส่วนของผู้หญิงมอญในชุมชน (มะวิน; ลอ ทอ, สัมภาษณ์)

การสอนภาษามอญในชุมชน

ชาวมอญในชุมชนได้ตั้งข้อสังเกตว่าถึงแม้ว่าเด็กมอญจะพูดภาษามอญในครอบครัว แต่เมื่อไปโรงเรียนครูผู้สอนไม่ให้พูดภาษามอญในชั้นเรียน นานไปสักสิบปีภาษามอญก็จะหมดความสำคัญไปอย่างสิ้นเชิงเพราะเด็กเหล่านี้อ่านและเขียนภาษามอญไม่ได้ เมื่อปีการศึกษา 2547 ชาวบ้านมีความดำริที่จะเปิดสอนภาษามอญให้แก่ผู้ที่สนใจในชุมชน แต่เกรงว่าในขณะนั้นจะได้รับผลกระทบจากกรณีความรุนแรงในภาคใต้ในเรื่องปัญหาความขัดแย้งทางศาสนา และชาติพันธุ์จึงระงับเรื่องนี้ไว้ก่อน ในการนี้ทางพรรคมอญใหม่ได้แสดงความจำนงค์ที่จะสนับสนุนตำราเรียนภาษามอญซึ่งทางพรรค ฯ มีนโยบายส่งเสริมการเรียนการสอนภาษามอญอยู่แล้ว ส่วนในฝั่งพม่าที่บริเวณด่านเจดีย์สามองค์นั้นมีการสอนภาษามอญโดยพรรคมอญใหม่ในช่วงปิดภาคเรียนฤดูร้อนให้แก่นักเรียน และยังเปิดสอนอย่างเป็นทางการให้แก่ชาวพม่า และชาวมอญในเขตด่านเจดีย์สามองค์ โดยสอนเปิดสอนในโรงเรียนมัธยมของรัฐบาลพม่าในตอนเย็นหลังเลิกเรียนอีกด้วย (น้ำผึ้ง สวัสดิ์สุข; ศักดิ์ รัตนสกุล, สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ดี ยังมีการเรียนการสอนภาษามอญที่วัดวังกิวเวการามโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้สอน เด็กที่เรียนส่วนใหญ่เป็นเด็กกำพร้าที่อาศัยอยู่ในวัด ทั้งหมดเป็นเด็กชายจำนวนประมาณกว่า 10 คน เนื่องจากขณะนี้มูลนิธิจตุรรับสงเด็กอีกส่วนหนึ่งให้ไปเรียนที่มูลนิธิช่วยเหลือเด็กกำพร้าของเอกชน นักเรียนเหล่านี้จึงมีโอกาสดูเรียนภาษาอังกฤษ จากการสังเกตการณ์เรียน การสอนภาษามอญในวัดอาศัยการท่องจำเป็นหลัก และเนื่องจากสถานที่เรียนตั้งอยู่ในวัด โอกาสที่เด็กผู้หญิงชาวมอญในหมู่บ้านจะได้เรียนภาษามอญจึงแทบจะไม่มีเลย

จากข้อมูลสนามล่าสุดเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2549 มีการเปิดสอนภาษามอญให้แก่ นักเรียนและผู้สนใจที่โรงเรียนวัดวังกิวเวการามในตอนเย็นหลังเลิกเรียนโดยได้รับความอนุเคราะห์จากผู้สอนและตำราเรียนจากพรรคสันนิบาตชนชาติมอญ (Mon Unity League-MUL) แต่จำนวนของผู้เรียนยังไม่มีวี่แวงของความแน่นอน เมื่อเริ่มเปิดสอนมีคนผลัดหน้ากันมาเรียนจำนวนประมาณ 30 คนเศษ และต่อมาในภายหลังมีคนเรียนเหลืออยู่เพียง 5 คนเท่านั้น (ชานมอญ, สัมภาษณ์)

อนึ่ง จากการสนทนากับผู้ที่มีประสบการณ์ในการสอนภาษามอญในหมู่บ้านซึ่งมักจะประสบปัญหาเดียวกันคือถูกขัดขวางโดยตัวแทนของอำนาจรัฐในชุมชนโดยอ้างว่าจะเป็นภัยต่อความมั่นคงของประเทศ ประกอบกับตัวของผู้สอนและตัวของผู้เรียนเป็นผู้ที่ไม่มีสัญชาติไทยแต่เป็นเพียงผู้เข้าเมืองโดยผิดกฎหมายสัญชาติพม่า และลูกหลานที่เกิดในเมืองไทยของผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่าเท่านั้น (ข้อมูลสนามก่อนที่ชาวมอญจะได้สัญชาติเมื่อเดือนธันวาคม 2548)

อย่างไรก็ดี จากการเข้าไปเรียนภาษามอญในหมู่บ้านมอญวังกะผู้วิจัยจึงทราบว่า มีผู้เปิดสอนภาษามอญในบ้านของตนเองที่หมู่บ้านดงสักอยู่สองคน คือ นางวาสนา (ไม่มีนามสกุล) และ นายसार เสียงทองคำ โดยมีเป้าหมายหลักที่จะปลูกฝังอัตลักษณ์แห่งความเป็นมอญให้แก่ลูกหลานของตนเป็นสำคัญ แต่ในขณะเดียวกันก็ตอบสนองคำขอร้องจากเพื่อนบ้านที่ต้องการให้ลูก ๆ ของตนได้เรียนรู้ภาษาของบรรพชนด้วย นับได้ว่าเป็นการจัดการเรียนการสอนตามอัธยาศัยแบบให้เปล่า ซึ่งผู้สอนเป็นผู้จัดหาตำราเรียน สมุดและเครื่องเขียนให้แก่ผู้เรียนเพื่อเป็นการเสริมแรง โดยได้รับบริจาคมาจากโรงเจ้าอาวาสวัดวังกวีเวการามคือพระครูภาณุจนาสิทธิสาร (หลวงพ่ोजันทิมา) (วาสนา และ สार เสียงทองคำ, สัมภาษณ์)

การธำรงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชุมชนวังกะ

ชาวมอญในชุมชนมอญพลัดถิ่นวังกะส่วนหนึ่งได้ใช้ความพยายามอย่างมากในการธำรงไว้ซึ่งความเป็นมอญของตน แต่ยังคงการประสานความร่วมมือระหว่างกันอย่างเป็นรูปธรรม จึงอยู่ในลักษณะที่เรียกว่าต่างคนต่างทำ สาเหตุสำคัญอยู่ที่การไม่ได้สัญชาติอันส่งผลให้คนมอญส่วนใหญ่ ซึ่งเมื่อพิจารณาอย่างผิวเผินแล้วเปรียบเสมือนร่างกายที่ว่อนอ่อนส่อนง่าย (docile bodies) จำยอมกับสภาพการกดขี่เชิงโครงสร้างที่มีอยู่ในชุมชน แต่ถึงกระนั้นเมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้ว มีการต่อสู้ระหว่างผู้ที่อยู่ในศูนย์กลางแห่งอำนาจกับผู้ที่ถูกผลักให้ออกไปอยู่ ณ ขาขอบทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ผู้วิจัยจะขอลำดับถึงการธำรงอัตลักษณ์ความเป็นมอญของชาววังกะดังต่อไปนี้

อัตลักษณ์ (Identity)⁷ ที่ชาวมอญในชุมชนใช้ความพยายามในการดำรงไว้มีทั้งลักษณะของการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่และสิ่งที่มีมาแต่ดั้งเดิม ได้แก่ ภาษามอญทั้งภาษาพูดและภาษาเขียนที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น การร่ำมอญและดนตรีมอญ การแต่งกาย วัฒนธรรมการกิน วัฒนธรรมการกินหมาก คติชนมอญ ประเพณีที่เกี่ยวกับชีวิต โครงสร้างครอบครัวมอญ รวมทั้งประเพณีชุมชนมอญและเทศกาล ซึ่งผู้วิจัยจะขยายความ ดังต่อไปนี้

การร่ำมอญและดนตรีมอญ

การอนุรักษ์วัฒนธรรมการร่ำมอญนั้นมีการฝึกสอนคนละนางรำรุ่นเล็กในหมู่บ้านโดยที่ในการฝึกรำในท่าต่าง ๆ นั้นจะมีครูมาจากพม่าเป็นผู้สอนโดยผลัดเปลี่ยนกันไป ซึ่งแต่เดิมมามีคนละนางรำประจำหมู่บ้านตั้งแต่รุ่นของอรัญญา เจริญหงษาและเพื่อน ๆ เป็นคนแรกที่หัดรำมอญจนได้มีโอกาสไปแสดงร่ำมอญในโอกาสต่าง ๆ จนกระทั่งร่ำมอญเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย แต่นางรำคนละนี้ในปัจจุบันอยู่ในวัยออกเรือนกันเป็นส่วนใหญ่จึงเลิกรำมอญกันไปโดยปริยาย (อรัญญา เจริญหงษา, สัมภาษณ์) แต่ขณะนี้มีการฝึกซ้อมคนละนางรำชุดเล็กเพื่อไปแสดงตามงานต่าง ๆ แล้วแต่จะมีผู้ติดต่อให้ไปแสดง โดยมีผู้รับผิดชอบ ดูแลในการฝึกซ้อม การจัดเตรียมเครื่องแต่งกาย สวัสดิการและประสานงานกับผู้ที่ต้องการนำเด็กไปแสดงร่ำมอญในโอกาสสำคัญต่าง ๆ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษา และวันชาติมอญ เป็นต้น ปัจจุบันนี้ก็กิจกรรมดังกล่าวอยู่ในความดูแลรับผิดชอบของครูอรพรรณ โพธิ์เผือกชาวมอญสัญชาติไทยโดยมีจุดมุ่งหมายในการอนุรักษ์วัฒนธรรมมอญ และในขณะเดียวกันก็เป็นการให้เด็ก ๆ ลูกหลานของชาวมอญได้มีรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อจุนเจือครอบครัวในอีกทางหนึ่งเนื่องจากความจำกัดใน

⁷ จากการให้คำจำกัดความของ Elizabeth Higginbotham และ Margaret L. Andersen (2006) อัตลักษณ์ (identity) หมายถึง การนิยามตนเองของบุคคลหรือกลุ่มคน แต่การนิยามนี้มิได้ปราศจากนัยยะแอบแฝงเสียเลยทีเดียว เนื่องจากอัตลักษณ์จะเกาะเกี่ยวอยู่กับบริบททางสังคม ยิ่งกว่านั้นอัตลักษณ์เป็นสิ่งที่มีความหลากหลายมิติ และยึดพื้นที่ทางสังคมอันหลากหลาย ในบางภาวะการณ์อัตลักษณ์บางประเภทมีความสำคัญกว่าอัตลักษณ์อื่น ๆ เช่น อายุมีความสำคัญเมื่อคนมีวัยสูงขึ้น เพศวิถี (sexuality) มีความสำคัญเมื่อเจ้าตัวเกิดความสงสัยในเพศวิถี (Sexuality) แห่งตน เชื้อชาติมีความสำคัญเมื่อเราต้องเผชิญหน้ากับความจริงอันหลากหลายในสังคมแห่งการแบ่งชนชั้น (Higginbotham and Andersen, 2006, p. 123)

ด้านทรัพยากรของชุมชนดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งโครงการรำมอญบ้านวังกะมีรายละเอียดและที่มาโดยสังเขปต่อไปนี้

โครงการรำมอญบ้านวังกะได้เริ่มดำเนินการเมื่อกลางปี พ.ศ. 2546 โดยมีจุดประสงค์ที่จะฟื้นฟูและอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมมอญในหมู่บ้าน และเป็นกิจกรรมเสริมการเรียนการสอนในโรงเรียน สมาชิกประกอบด้วยเด็กหญิงชายจำนวนกว่า 20 คน มาฝึกซ้อมรำมอญและดนตรีมอญดั้งเดิมโดยมีครูฝึกและผู้ปกครองที่มีใจรักในศิลปวัฒนธรรมมอญ การแสดงรำมอญนั้นได้รวมเพลงรำหลายแบบ ซึ่งประกอบด้วยท่ารำต่าง ๆ เพลงหลักมีชื่อเรียกว่า “เยนสะนายน์” หรือเพลงวัฒนธรรมได้เล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ความเชื่อ วิถีชีวิต และประเพณีของคนมอญถึงแม้ว่าทำนองเพลงและท่ารำต่าง ๆ จะคล้ายกับวัฒนธรรมของพม่าแต่เครื่องแต่งกายและเนื้อเพลงที่นำมาร้องเป็นภาษามอญ ประเภทของการรำมอญซึ่งเป็นที่นิยมของผู้ชมได้แก่ รำหงส์ทอง เพลงที่ใช้ประกอบการรำเล่าตำนานเกี่ยวกับกรุงหงสาวดีเมืองหลวงเก่าของชาวมอญ ชาวมอญเชื่อว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงสุวรรณภูมิแล้วทอดพระเนตรเห็นหงส์ทองสองตัวนั่งซ้อนกันอยู่บนแหลมที่ยื่นออกไปในทะเลจึงทรงแสดงพุทธทำนายว่าต่อไปดินแดนนี้จะเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจและพุทธศาสนา รำหงส์ทองนี้นิยมแสดงในงานอันเป็นมงคลและงานพิธีทั่วไป เพลงเจ้าชายแห่งวังทองใช้ประกอบการรำคู่หญิง-ชายทำนองของเพลงมีความอ่อนช้อยซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของการรำเยนสะนายน์มอญ สันนิษฐานว่าการรำนี้เคยแสดงกันในราชสำนักมอญมาก่อน นอกจากนี้ ยังมีเพลงที่ใช้ประกอบการแสดงรำเทียน ซึ่งสร้างบรรยากาศอันลึกลับด้วยแสงเทียนในมือของผู้แสดง (อรพรรณ โพธิ์เผือก, สัมภาษณ์)

ในส่วนของคนตรึมมอญนั้นมีผู้รับผิดชอบเป็นเจ้าของวงดนตรีมอญซึ่งเพิ่งจะฟื้นฟูกันขึ้นมาในระยะเวลาไม่กี่ปีที่ผ่านมาซึ่งพัฒนาไปพร้อม ๆ กับการแสดงรำมอญดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ปัจจุบันนี้ดนตรีมอญและคณะรำมอญที่เป็นที่รู้จักกันของคนโดยทั่วไปมีอยู่สามคณะด้วยกัน คือ คณะของนางอรพรรณ โพธิ์เผือก คณะของผู้ช่วยสมบูรณ์ สุขเจริญและคณะใหม่ล่าสุดเป็นคณะมอญในหมู่บ้านดงสักที่มีความสามารถส่วนตัวในการประดิษฐ์เครื่องดนตรีมอญด้วยการดัดแปลงวัสดุเหลือใช้ต่าง ๆ เท่าที่มีอยู่ แล้วนำมาทำเป็นกลอง จะเข้มอญ และระนาดมอญ เป็นต้น

การแต่งกาย

ผู้หญิงมอญต่างวัย ไม่ว่าสาวหรือแก่นิยมนุ่งผ้าซิ่นยาวที่เรียกว่า “อะนิน” ซึ่งมีการต่อขอบเอวด้วยแถบผ้าสีดำความกว้างประมาณ 2-2.5 นิ้ว และจับเกร็ดที่ด้านหลังของสะโพก เวลาจะนุ่งจะไม่ใช้เข็มขัดแต่ใช้การพันเหน็บไว้ที่เอว ส่วนเสื้อของผู้หญิงสาวอาจจะเป็นเสื้อยืด หรือเสื้อลำเจียรรูปที่หาซื้อได้ทั่วไปในตลาดหลายแห่ง แต่ถ้าเป็นการไปทำบุญที่วัดในเทศกาลที่สำคัญ ๆ

บรรดาหญิงสาวจะสวมเสื้อเข้ารูป เหวลอย ผ่าหน้าติดกระดุม เข้าชุดกันกับผ้าซิ่น และมีโบสีสัน สดใสพาดำ ส่วนเสื้อของผู้สูงอายุเป็นเสื้อตัวสั้นเข้ารูป ตัดจากผ้าปานเนื้อบางทั้งที่เป็นผ้าพื้น หรือผ้าพิมพ์ลายสีสุภาพ มีกระดุมปายช้างซึ่งทำด้วยผ้า นอกจากนี้ ผู้หญิงสูงอายุส่วนหนึ่งยัง นิยมนุ่งผ้าซิ่นสีน้ำตาล เสื้อขาว พาดผ้าสไบสีเดียวกับผ้าซิ่นเมื่อไปทำบุญและไปถือศีลภาวนาที่วัด

ส่วนการแต่งกายของผู้ชายชาวมอญในชีวิตประจำวันโดยทั่วไป เฉพาะอย่างชายในวัยกลางคนหรือสูงอายุจะนุ่งโจงและสวมเสื้อยัด เสื้อเชิร์ตทั้งแขนสั้นหรือแขนยาวตามอัธยาศัย บรรดาชายหนุ่มมักนิยมแต่งกายตามแบบของวัยรุ่นไทยโดยทั่วไป คือ กางเกงขาสั้นหรือขายาว และเสื้อยัด แต่ในวันสำคัญ ๆ ทางศาสนาซึ่งมีการไปทำบุญที่วัดชายชาวมอญทั้งหนุ่มและแก่จะ นุ่งโจงสีสุภาพทับเสื้อแขนสั้นหรือแขนยาวตามความเหมาะสม

ในความพยายามที่จะอนุรักษ์วัฒนธรรมมอญการแต่งกายถือได้ว่าเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่ง เช่น ในการไปร่วมงานวันชาติมอญชาวมอญหญิงชายทั้งจากเขตไทยและเขตพม่าจะแต่งกายด้วยชุดประจำชาติมอญซึ่งทางโรงเรียนวัดวังก็ถือเป็นชุดประจำท้องถิ่น ทุกวันศุกร์ของทุกสัปดาห์ นักเรียนทั้งหญิงและชายจะแต่งกายด้วยชุดประจำชาติมอญ กล่าวคือ เด็กชายนุ่งโจงสีแดงและเสื้อแขนยาวสีขาวเป็นลายตารางสีแดง เช่นเดียวกับเด็กผู้หญิงที่นุ่งผ้าซิ่นมอญสีแดงมีเชิงและสวมเสื้อแขนยาวเข้ารูปสีขาว ซึ่งที่มาของชุดประจำชาติมอญนี้ผู้ศึกษาจะกล่าวถึงในบทที่ 5

อนึ่ง ยังมีความนิยมในการใช้ชุดประจำชาติมอญเป็นชุดแต่งงานของคู่บ่าวสาวชาวมอญในชุมชนอีกด้วย การเลือกใช้ผ้าซิ่นมอญสีแดงที่ทอผสมดินสีทองสำหรับเจ้าสาวกับเสื้อแขนยาวเข้ารูปสีขาวหรือสีชมพู ตัดจากผ้าเนื้อดีพร้อมกับหม่ผ้าสไบสีเข้ากันกับผ้าซิ่น

ลักษณะร่วมทางชาติพันธุ์ที่นอกเหนือไปจากอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เพื่อป้องกันความแตกต่างระหว่างกลุ่ม ซึ่งแสดงออกมาในรูปลักษณะของสัญลักษณ์และเครื่องหมายที่ชัดเจน ได้แก่ ภาษา และการแต่งกาย เป็นต้น ประเทศไทยแต่ครั้งอดีตได้ใช้สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมในการควบคุมคนในสังคมไพร่ เช่น คนจีนได้รับการอนุญาตให้รักษาสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม ในรูปการแต่งกาย และทรงผมถือเป็นการยอมรับความแตกต่างทางชาติพันธุ์ของรัฐ ซึ่งรูปลักษณะของปัจเจกต้องเป็นพฤติกรรมที่สื่อถึงฐานะทางชนชั้นและชาติพันธุ์ ทั้งสองสิ่งนี้สามารถแสดงออกได้พร้อมกันโดยมีร่างกายเป็นศูนย์กลาง รหัสทางสังคมที่สำคัญคือ วัฒนธรรมร่างกาย ที่ปัจเจกสามารถแสดงและสื่อความหมายได้พร้อมกัน เช่นการสักเพื่อจดบันทึกสถานภาพในระบบไพร่และมูลนายและการสักเพื่อตกแต่งร่างกายของชาวล้านนา การแต่งกายเป็นวิธีสื่อและแสดงรหัสทางสังคมที่สำคัญ ที่เปิดเผยฐานะของปัจเจกได้อย่างชัดเจน (ชนิดา ตั้งถาวรสิริกุล, 2541, น. 34-35)

ในกรณีของชาวมอญพลัดถิ่นวังกะถึงแม้ว่าในปัจจุบันนี้จะไม่มียกกฎหมายบังคับเกี่ยวกับการแต่งกายและการไว้ทรงผม แต่เป็นความพร้อมใจกันของคนในชุมชนที่จะรักษาพรมแดนชาติพันธุ์ เพื่อการดำรงอยู่ของความเป็นมอญโดยเน้นความสำคัญของการพูดภาษามอญ การแต่งกายในชีวิตประจำวันและเทศกาลที่สำคัญ ๆ ของชุมชน และยังคงคล้องกับเจตนารมณ์ของพรรคมอญใหม่ในเรื่องการส่งเสริมภาษาและวัฒนธรรมมอญ เฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการแต่งกายด้วยชุดประจำชาติก็เป็นผลงานของสมาชิกในพรรคฯ ดังจะกล่าวถึงต่อไปในบทที่ 5

วัฒนธรรมการกิน

วัฒนธรรมในการรับประทานอาหารในชีวิตประจำวันของชาวมอญวังกะนับได้ว่ามีเอกลักษณ์ซึ่งเป็นแบบฉบับที่ดี กล่าวคือ ถ้าปู่ย่าตายายยังไม่รับประทานอาหารพร้อมกับลูกหลาน ต้องแบ่งข้าวและอาหารเก็บไว้ส่วนหนึ่ง เพื่อว่าปู่ย่าตายายจะได้ไม่รับประทานของเหลือหรือเมื่อมีผู้ใหญ่ร่วมรับประทานอาหารอยู่ในวงเดียวกันกับผู้อ่อนอาวุโส ๆ ต้องตักอาหารแบ่งใส่จานข้าวของผู้ใหญ่ก่อนที่จะลงมือรับประทานอาหารในจานของตน การรับประทานอาหารตามธรรมเนียมมอญดั้งเดิมคือใช้มือเปิบข้าวและอาหารเข้าปาก โดยมีน้ำใส่จานไว้สำหรับล้างมือวางคู่กับจานข้าว และชาวมอญวังกะรับประทานอาหารเพียงวันละ 2 มื้อเท่านั้น คือ มื้อเช้าซึ่งรับประทานกันระหว่างเวลา 10.00 -11.00 น. และมื้อเย็นระหว่างเวลา 17.00- 18.00 น. อาหารหลักประจำวัน ได้แก่ น้ำพริกกะปิมอญจิ้มผักสดทั้งผักป่าและผักบ้าน แกงใบกระเจียบ ต้มใบส้มป่อย และอาหารที่มีรสมัน ได้แก่ แกงฮังเล ซึ่งมีทั้งที่ปรุงด้วยเนื้อหมู เนื้อไก่และเนื้อปลา

อย่างไรก็ดี ก่อนไปโรงเรียนในตอนเช้าเด็ก ๆ มักจะนิยมรับประทานอาหารเช้าประเภทอาหารจานเดียวซึ่งมีขายที่ตลาดเช้าและตามที่ต่าง ๆ ในหมู่บ้าน ได้แก่ขนมจีนน้ำแกงหยวกกล้วยใส่ปลากะมังและขมิ้น โดยมีเครื่องเคียงได้แก่ ถั่วฝักยาวดิบหั่นฝอย และ “อาจาด” ในภาษามอญซึ่งประกอบด้วยผัก เช่น พักทอง หรือน้ำเต้า และถั่วแห้งเมล็ดกลม ๆ ชุบแป้งทอดวางขายคู่กันกับขนมจีนน้ำยาหยวกกล้วย

ขนมและของว่างที่ชาวมอญนิยมรับประทานและหาซื้อได้ในตลาดเช้า ได้แก่ ขนมเป็๋ยมอญหรือ “กวานอะเวียก” ขนมถั่วแฉกหรือ “กวานปีเม็ก” ข้าวเหนียวแดง ขนมครก ขนมหม้อแกงพม่าหรือหั่นละหว่า และขนมทอดมีไส้คล้ายกะหรี่ปั๊บที่เรียกว่าสะมุซา เป็นต้น

วัฒนธรรมการกินหมาก

ชาวมอญวังกะซึ่งเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ทั้งหญิงและชาย รวมทั้งคนในวัยกลางคนลงมาจนถึงอายุประมาณ 30 ปีเศษมีความนิยมในการกินหมาก ซึ่งหมากที่คนมอญนิยมรับประทานมีอยู่ 2 ชนิด คือ หมากเมา และหมากหวาน และธรรมเนียมในการต้อนรับแขกของชาวมอญแต่

ดั้งเดิมก็คือมีเขียนมากไว้สำหรับรับรองแขกที่มาเยี่ยมถึงเรือนชานของตน รวมไปถึงการเลี้ยงแขกที่มาร่วมงานบุญ งานมงคล งานศพ หรือการประกอบพิธีกรรม เช่น ในการไหว้ผีบรรพชน ส่วนประกอบที่ขาดไม่ได้คือหมาก พลู และปูน เป็นต้น (ข้อมูลวิจัยสนามระหว่างปี พ.ศ. 2546-2548)

คติชนมอญ

ครอบครัวชาวมอญมีวิธีปลูกคุณธรรม ค่านิยม บุคลิกลักษณะอันพึงประสงค์ให้แก่ลูกหลานของตนเองโดยผ่านคติชนมอญในลักษณะของนิทานสอนใจ เช่น “นิทานสอนหญิง-ชาย” ซึ่งสะท้อนถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คน เฉพาะอย่างยิ่ง บทบาทหญิงชายในครอบครัว ถึงแม้ว่าจะมีลักษณะอนุรักษนิยมอยู่บ้างก็ตาม นิทานเรื่องนี้มีจุดประสงค์ที่จะสั่งสอนสตรีผู้ครองเรือนถึงวิธีปรนนิบัติสามีอย่างไม่ขาดตกบกพร่อง การสะท้อนให้เห็นข้อเท็จจริงที่ว่าไม่จำเป็นเสมอไปที่ผู้ชายจะมีความรู้ ความเข้าใจในแก่นแท้พุทธศาสนา มากกว่าผู้หญิง เช่น ในนิทานเรื่อง “ศีลห้าเป็นเหตุ” ความเชื่อเกี่ยวกับการถวายเป็นผลผลิตทางการเกษตรที่ออกใหม่ เช่น ข้าวใหม่ หรือผลไม้ต่าง ๆ ให้แก่พระสงฆ์ถือว่าได้านิสงส์มากในนิทานเรื่อง “หูตึงทั้งสี่” การใช้ปัญญาย่อมดีกว่าการใช้กำลังเช่นในนิทานเรื่อง “กบน้อยกับราชสีห์” การเบียดบัง ชูดริตผลประโยชน์ของประชาชนโดยข้าราชการที่ขาดจริยธรรม เช่น การกระทำของนายทวารบาลต่อชายชานา ซึ่งถึงแม้ว่าจะยากจนแต่ก็เห็นว่าอัฐมณีนี้อาจมีค่าที่ตนพบในขณะที่ไถนาเป็นสิ่งที่คู่ควรกับพระราชามากกว่าตนผู้เป็นข้าแผ่นดิน จึงนำไปถวายแก่พระราชา และในขณะที่เดียวกันชานาก็เป็นคนเจ้าปัญญาที่ใหบทเรียนราคาแพงแก่นายทวารบาลผู้นี้ในที่สุด ดังที่ปรากฏในนิทานเรื่อง “นายทวารบาลผู้พิสมัยสินบน” (ภาคผนวก ข: นิทานมอญ, น. 310-316)

ประเพณีที่เกี่ยวกับชีวิต

ประเพณีที่เกี่ยวกับชีวิตของชาวมอญวังกะประกอบด้วย ประเพณีที่เกี่ยวกับการเกิด อันประกอบด้วย การอยู่ไฟและการทำขวัญเด็กเกิดใหม่ที่เรียกว่าพิธี “จอบู” การบรรพชาและอุปสมบท การแต่งงาน และการตาย โดยมีรายละเอียดโดยสังเขปดังนี้

ประเพณีการเกิด

ประเพณีการเกิดของคนมอญเมื่อพิจารณาโดยรวมแล้วไม่แตกต่างจากประเพณีของคนไทยเท่าใดนัก ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากการปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรม แต่คนมอญจะเน้นในเรื่องผี ดังจะเห็นได้ว่า คนมอญมีข้อห้ามมากมายสำหรับสตรีมีครรภ์ เช่น ห้ามนั่งพิงเสาบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเสาเอกซึ่งก็คือเสาผีของบ้าน ห้ามนั่งห้อยเท้าที่หัวบันไดบ้าน ห้ามเก็บผัก ห้ามไปสงคพ ถ้าจำเป็นต้องไปต้องเอาเข็มปักที่ผมไว้เล่มหนึ่ง ห้ามอาบน้ำกลางคืน หรือห้ามเดินทางข้ามแม่น้ำ ลำคลอง ด้วยเชื่อว่ามีผีอาศัยอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ ที่กล่าวมา (สุเอ็ด คชเสนี, 2547, น.71) ในด้านการบำรุงครรภ์ก็จะรับประทานอาหารตามปกติ แต่ถ้าครอบครัวมีฐานะก็จะเลือกรับประทานอาหารที่มีประโยชน์ อย่างไรก็ตาม ชาวมอญก็ยังมีข้อห้ามเรื่องอาหารแสดงสำหรับสตรีหลังคลอดหรือในช่วงอยู่ไฟอีกด้วย

อนึ่ง จากการสังเกตและสอบถามเกี่ยวกับการตั้งชื่อเด็กในหมู่บ้านแห่งนี้ พบว่านิยมตั้งชื่อลูกทั้งในภาษามอญและภาษาไทย เมื่อเด็กโตขึ้นชื่อภาษามอญกลายเป็นชื่อที่เรียกขานกันในครอบครัวหรือเป็นชื่อเล่น ส่วนชื่อภาษาไทยนั้นจะนิยมตั้งชื่อตามชื่อดาราราชของไทย เด็กส่วนหนึ่งก็ใช้ชื่อมอญไปจนกระทั่งอายุถึงเกณฑ์เข้าเรียน เมื่อไปโรงเรียนครูผู้สอนก็จะตั้งชื่อไทยให้ คำที่ใช้เรียกขานลูกของคนมอญโดยทั่วไปจะมีอยู่สอง คือคำว่า “โกนวู้ด” ซึ่งแปลว่าลูกสาว และ “โกนปลาย” ซึ่งแปลว่าลูกชาย ซึ่งเป็นที่มาของคำว่า “พลาย” ในภาษาไทยนั่นเอง

ในลำดับต่อไปผู้ศึกษาจะกล่าวถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกิดของชาวมอญ อันได้แก่การอยู่ไฟหลังคลอด และการทำพิธีรับขวัญเด็กเกิดใหม่ที่เรียกว่าพิธีจอปู

การอยู่ไฟ

ผู้หญิงมอญในชุมชนมอญพลัดถิ่นวังกะที่มีอายุกว่าห้าสิบปีขึ้นไป ส่วนหนึ่งเคยคลอดลูกกับหมอดำแย และอยู่ไฟหลังคลอดตามกรรมวิธีที่เป็นภูมิปัญญาโบราณของชาวมอญ ซึ่งในอนาคตก็อาจจะสูญหายไปพร้อมกับการเข้ามาแทนที่ของวิถีแบบสมัยใหม่ จากการสอบถามถึงขั้นตอนของการอยู่ไฟ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญคือพ่อของเด็ก ซึ่งจะเป็นผู้ที่ไปเตรียมไค่นั่นไม้ที่มีชื่ออันเป็นมงคลเพื่อให้ทำพิน ตามอายุครรภ์ของภรรยา หลังจากนั้น เมื่อภรรยาคลอดแล้วก็ต้องดูแลในเรื่องการอยู่ไฟของภรรยาอีกด้วย นับตั้งแต่นำก้อนหินขนาดใหญ่ไปเผาไฟ นำไปแช่น้ำแล้วเอาผ้ามาพันให้ภรรยานอนทับก้อนหินนั้น การอยู่ไฟจะต้องมีขั้นตอนอื่น ๆ อีกมาก ได้แก่ การตำขมิ้นผสมกับปูนที่กินกับหมากแล้วนำไปทาให้ทั่วตัวของผู้อยู่ไฟ การประคบตามส่วนต่าง ๆ ของ

ร่างกายด้วยก้อนหินร้อนเผาไฟแล้วนำไปแช่น้ำที่กล่ำมาแล้วข้างต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เต้านมด้วยความเชื่อที่ว่าถ้าให้น้ำนมของแม่ไม่สุก เมื่อทารกรับประทานเข้าไปแล้วท้องจะเสีย การอยู่ไฟใช้เวลาสามวัน เมื่อถึงวันสุดท้าย ซึ่งเป็นวันออกไฟมารดาหรือสามีจะนำน้ำต้มใบชะมวงมาวนวดให้ทั่วทั้งตัวของหญิงที่อยู่ไฟ ต่อจากนั้น จึงนำเอาไฟลและขมิ้นสดมาตำให้เข้ากันแล้วนำไปผสมกับน้ำมันมะพร้าวแล้วนำไปนวดอีกครั้งหนึ่ง ขั้นตอนสุดท้าย คือการให้ผู้อยู่ไฟเข้ากระโจมแล้วรวมด้วยควันอันเกิดจากการใช้น้ำเย็นราดหินที่ถูกเผาไฟให้ร้อนจัดจนกลายเป็นสีแดง ซึ่งตามธรรมเนียมของชาวมอญนั้นจำนวนของก้อนหินที่ใช้เผาไฟขึ้นอยู่กับเพศสรีระ(biological sex) ของลูก กล่าวคือ ถ้าเป็นเด็กผู้หญิงใช้ก้อนหินเก้าก้อน แต่ถ้าเป็นเด็กผู้ชายต้องใช้ก้อนหินถึงเก้าก้อนด้วยกัน (มาลี ปุณณะการี, สัมภาษณ์)

สังเกตการณ์พิธีจอบุ⁸

เนื่องจากชาวมอญมีความเชื่อในเรื่องขวัญเช่นเดียวกับคนไทยในภาคต่าง ๆ ของประเทศไม่ว่าจะเป็นภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของชาวมอญถ้ามีความพร้อมมารดาบิดาของเด็กมักจะจัดพิธีทำขวัญเมื่อทารกมีอายุครบสามวันขึ้นไป พิธีดังกล่าวนี้เรียกว่า “พิธีจอบุ” หรือที่คนมอญบางคนเรียกตามลักษณะของวัสดุที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมว่า “พิธีจับน้ำมัน สัมปอย”

ภายในบริเวณพิธีซึ่งเป็นห้องโถงในบ้านมีผู้เฒ่าผู้แก่มาชุมนุมอยู่อย่างพร้อมเพรียงกัน พิธีเริ่มขึ้นตั้งแต่เวลา 8.00 นาฬิกา แขกที่มาร่วมงานประกอบด้วยเพื่อนบ้าน เครือญาติหรือมิตรสหายที่สนิทสนมกัน เท่าที่สังเกตผู้มาร่วมงานเป็นผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย มีทั้งผู้หญิงในวัยที่เป็นย่าเป็นยาย และผู้หญิงวัยเจริญพันธุ์ซึ่งมักจะมีลูกเล็ก ๆ ติดตามมาด้วย ผู้ที่มาเป็นแขกมีทั้งผู้ที่นำของเงินหรือของขวัญประเภทข้าวของเครื่องใช้สำหรับเด็กอ่อนมามอบให้แก่เจ้าภาพ ผู้ดำเนินพิธีกรรมเป็นหญิงสูงอายุในชุมชน เครื่องทำพิธีประกอบด้วยถาดใส่กล้วยทั้งหวีและข้าวเหนียวคลุกมะพร้าวขูดป็นเป็นก้อนขนาดเท่ากับขาละเปาขนาดใหญ่จำนวนสาม-สี่ก้อน เรียกว่าขนมมงคลจำนวนเจ็ดถาดวางเรียงคู่กันสองแถว มีขามใส่ข้าวสวยสามใบวางคู่กันกับขามใส่แกงสามใบ รวมเป็นสามคู่ มีถาดใส่ชุดของขวัญสำหรับเด็กอ่อนประกอบด้วย สมุด ดินสอ ไม้บรรทัด กรรไกร แป้งฝุ่นสำหรับเด็กจำนวนหนึ่งถาด และมีขันอะลูมิเนียมใบใหญ่จำนวนใบ

⁸ สังเกตการณ์ในพิธีรับขวัญเด็กแรกเกิดหรือ “พิธีจอบุ” ที่ชุมชนมอญวังกะเมื่อวันที่ 24

นอกจากนี้ยังมีจอกน้ำอะลูมิเนียมใส่ใบพลูและดัลบันวางอยู่คู่กัน และมีเครื่องบูชาแม่หมอซึ่งประกอบด้วย ดอกไม้ รูป เทียนและเงินสิบสองบาทวางอยู่บนพาน

เมื่อเริ่มพิธีจะมีการรับขวัญผู้เป็นแม่ก่อน แม่หมอจะสวดไหว้ครูด้วยภาษามอญ แล้วนำน้ำมันมะกอกมาขโลมที่ปลายผมกระดูกหนึ่งของแม่เด็กผู้เข้าพิธี หลังจากนั้นจึงนำเทียนมาลนที่ปลายผมนั้นพร้อมกับทำการสวดไปด้วย ต่อจากนั้นผู้เป็นแม่นำใบไม้ไปไหว้สามี ล้างมือ ล้างหน้าให้แก่สามี แม่สามี แม่หมอ และผู้เฒ่าผู้แก่ที่มาร่วมงาน หลังจากนั้นแม่หมอจึงล้างหน้าให้แก่ผู้เป็นแม่ของเด็กบ้าง น้ำดังกล่าวถือเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ซึ่งผู้มาร่วมพิธีนำมาลูบหน้าลูบตาเพื่อความ เป็นสิริมงคล โดยเจ้าภาพจะวางขันทองเหลืองขนาดใหญ่ซึ่งมีส่วนผสมของผงขมิ้นและใบส้มป่อยโดยมีไม้ปักเชียวขึ้นหนึ่งแฉ่น้ำอยู่ด้วยไว้ในที่ที่แขกจะเข้าถึงได้โดยง่าย เช่น ที่บริเวณหัวบันไดบ้าน เป็นต้น

ต่อมาผู้ทำพิธีจะสวดเรียกขวัญ พร้อมกับใช้กำนัไม้ไผ่ซึ่งมีกระดาศีพันอยู่และมีสร้อยคอพร้อมกับพระเครื่องและใบพลูเสียบคล้องอยู่ไปสัมผัสกับเครื่องสังเวย แล้วนำไปสัมผัสเบา ๆ ที่หน้าผากของเด็ก ต่อจากนั้นจึงใช้สร้อยคอเคาะกับปากชันให้เกิดเสียงก้อง ๆ แก้ง ๆ และยกสร้อยคอขึ้นจากปากชัน แหกที่มาช่วยพิธีก็โยนเหรียญเงินลงไปในขันนั้นให้มีเสียงโลหะกระทบกันดัง ๆ แม่หมอทำเช่นนี้อยู่ประมาณเจ็ดครั้ง เนื่องจากเชื่อกันว่าเด็กจะได้เห็นความร่ำรวยเงินทองและจะได้ไม่อยากกลับไปอยู่กับแม่ที่อยู่เบื้องบน ถ้าเงินที่โยนใส่ขันเป็นธนบัตรมูลค่าสูง เช่น ใบละห้าสิบบาท ใบละหนึ่งร้อยบาท หรือใบละห้าร้อยบาท หมอผู้ทำพิธีก็จะใส่ธนบัตรลงไปในจอกอะลูมิเนียมสำหรับใส่ใบพลู ต่อจากนั้น ผู้เป็นแม่จะยื่นลูกที่อุ้มไว้บนตักส่งให้แม่หมอซึ่งย้ายมานั่งอยู่ตรงหน้าของแม่แล้วหยิบข้าวสวยและข้าวเหนียวประมาณสอง-สามเม็ดใส่ปากเด็กพอเป็นพิธี หลังจากนั้นจึงยกตัวเด็กขึ้นเหนือศีรษะของตนแล้วสวดด้วยภาษามอญและผู้อยู่ในพิธีกล่าวพร้อมกันว่าสาธุสามครั้ง แม่หมอส่งเด็กคืนให้แก่แม่แล้วนำสร้อยคอที่ใช้ในการทำพิธีสวมให้แก่เด็กเป็นอันเสร็จพิธี ต่อจากนั้น เจ้าภาพจึงนำขนมมงคลและกล้วยที่เด็ดจากหวีเป็นลูก ๆ ใส่ถุงเพื่อแจกจ่ายให้แก่ผู้มาร่วมงานที่สนิทชิดเชื้อกันเป็นพิเศษ ในระหว่างที่ทำพิธีจะมีการเลี้ยงอาหารว่างประเภท ชา กาแฟ รวมทั้งขนมมณเฑียร และที่จะขาดเสียไม่ได้ คือ หมากพลู หลังจากพิธีสิ้นสุดลงเจ้าภาพก็จะนำอาหารที่จัดเตรียมไว้มาเลี้ยงแขกในงาน

พิธีจอบูนี้อาจจะจัดขึ้นภายในระยะเวลาสามวันหลังเด็กเกิด หรือเมื่อเด็กอายุได้สิบห้าวัน หรือหนึ่งเดือนก็ได้ หรือจะไม่จัดพิธีนี้เลยก็ได้ แต่จากการสอบถามพ่อแม่ส่วนใหญ่ยังคงนิยมจัดพิธีจอบูนี้ให้แก่ลูกซึ่งเกิดใหม่ของตนทุกคน และเจ้าของงานก็มักจะให้ความพิถีพิถันกับของว่างและอาหารที่นำมาเลี้ยงแขก ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งเชิดหน้าชูตาของเจ้าภาพได้อย่างหนึ่ง

หลังจากนั้น เมื่อผู้วิจัยได้มีโอกาสสนทนากับผู้เฒ่าผู้แก่เกี่ยวกับพิธีจอบุและได้ไปร่วมงานจอบุอีกงานหนึ่งจึงสังเกตเห็นว่าในแต่ละงานจำนวนภาคขนมมงคลมีไม่เท่ากัน คือ จะมีเจ็ดภาคบ้าง หรือเก้าภาคบ้าง จากการสอบถามจึงได้รับคำตอบว่าขึ้นอยู่กับเพศของเด็กที่เข้าพิธี กล่าวคือถ้าเป็นเด็กผู้หญิงใช้เจ็ดชุด และเด็กผู้ชายใช้เก้าชุด และจากการสอบถามนักอนุรักษ์ภูมิปัญญามอญ คือ ออค ปาย วงษ์วรมัญถึงความหมายของเลขเจ็ด และเลขเก้า จึงได้รับคำตอบว่าคนมอญเชื่อว่าผู้หญิงมีลำไส้อยู่ประมาณเจ็ดชุด แต่ผู้ชายมีอยู่ถึงเก้าชุดด้วยกัน ดังนั้นคนมอญจึงเชื่อว่าผู้ชายมีใจคอที่เยือกเย็นและหนักแน่นกว่าผู้หญิง⁹

การบรรพชาและอุปสมบท

ชาวมอญที่มีลูกชายนิยมให้ลูกของตนบรรพชาเป็นเณร (บวชเณร) เมื่ออายุประมาณเจ็ด-สิบสี่ปี และเข้าอุปสมบท (บวชพระ) เมื่ออายุครบยี่สิบปีบริบูรณ์ ด้วยสภาวการณทางเศรษฐกิจที่ผันแปรนับตั้งแต่การสูญเสียที่ดินทำกินในการสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ชาวบ้านจึงจัดพิธีบวชเณรและบวชพระตามความสะดวกและฐานะทางด้านการเงินของแต่ละครอบครัว แต่โดยหลัก ๆ แล้ว มีการจัดเตรียมสิ่งของและเครื่องธูปบริวารสำหรับพระบวชใหม่ ได้แก่ สบง จีวร ร่ม ผ้าเหลือง บาตร ผ้าห่ม หมอน เสื่อ เป็นต้น และอาจจะมีการจัดพิธีทำขวัญนาค ซึ่งคล้ายกับพิธีจอบุหรือพิธีรับขวัญเด็กเกิดใหม่ ซึ่งจะมีการโกนผมให้แก่ผู้ที่บวชพระหรือบวชเณรหรือ “พ่อนาค” 1 วันก่อนบวช

ก่อนพิธีบวชหนึ่งคืนจะมีการทำขวัญนาค โดยใช้เครื่องสังเวทยประเภท ขนม กล้วย มะพร้าวอ่อน อาหารคาวสามอย่าง หมากพลู คันเบ็ดซึ่งปลายเชือกผูกด้วยสร้อยและแหวนทองคำ รวมทั้งพานดอกไม้ ธูปเทียน เงินบูชาครูสิบสองบาท และน้ำสะอาดหนึ่งขัน เมื่อหมอผู้ทำพิธีชุมนุมเทวดาจบแล้วจะแหล่สอนนาค ใจความสำคัญของเนื้อหาจะว่าด้วยความสำคัญของมารดาบิดาและการปฏิบัติตนในขณะที่ถือเพศบรรพชิตและอนิสงส์ของการบวช เมื่อสอนนาคจบบทข้อ

⁹ จากการศึกษาของ Melford E. Spiro (1969) เกี่ยวกับบทบาทของหญิงชายในพม่า ในบทความเรื่อง “Gender Hierarchy in Burma: cultural, social and psychological dimensions.” ได้กล่าวถึงอคติที่มีต่อผู้หญิง โดยชาวพม่า(ไม่ได้จำแนกกลุ่มชาติพันธุ์) เชื่อว่าสติปัญญาหรือความเฉลียวฉลาดของมนุษย์ขึ้นอยู่กับความยาวลำไส้ของผู้เป็นเจ้าของ กล่าวคือลำไส้ของผู้ชายมีความยาว 32 เมตร แต่ลำไส้ของผู้หญิงมีความยาวเพียง 28 เมตรเท่านั้น ดังนั้นผู้ชายจึงฉลาดกว่าผู้หญิง

หนึ่งหมอขวัญก็ใช้คันเบ็ดผูกสร้อยและแหวนทองคำจุ่มลงไปในถาดเครื่องสังเวย นำไปจุ่มน้ำแล้ว จึงนำไปใส่มือของนาคและให้นาคถือไว้ ทำเช่นนี้จนครบสิบครั้ง ทุกขั้นตอนของการสวดจะใช้ ภาษามอญเป็นหลัก เมื่อเสร็จพิธีทำขวัญแล้วเจ้าภาพจะนำเครื่องสังเวยในการทำขวัญมาแบ่ง ให้แก่ ผู้มาร่วมงาน (อรรณพ ทับสกุล, 2547, น. 155-156)

และเนื่องจากการทำพิธีบวชพระจะกระทำกันภายในโบสถ์ผู้หญิงจึงเข้าไปร่วมพิธี ไม่ได้ แม้กระทั่งแม่ของนาค ดังนั้น ผู้ที่สามารถเข้าไปร่วมพิธีในโบสถ์ได้คือญาติที่เป็นชายเท่านั้น ข้อห้ามดังกล่าวเป็นสิ่งที่ชาวมอญยึดถือโดยเคร่งครัด (อรรณพ ทับสกุล, 2547, น. 156) มากกว่า พม่าเสียอีกเพราะคนมอญเชื่อกันว่าถ้าปล่อยให้ผู้หญิงและสัตว์ต่าง ๆ เข้าไปในอุโบสถแล้วอาจ ทำให้เกิดเหตุอาเพศขึ้น เนื่องจากโบสถ์นอกจากจะใช้ประกอบพิธีอุปสมบทแล้วยังใช้ในการสวด ปาติโมกข์เดือนละสองครั้ง อีกด้วย (พระครูกาญจนาสีทิสาร, สัมภาษณ์)

การแต่งงาน

ชาวมอญมีอิสระในการเลือกคู่ トラบโดที่มีใช้การหนีตามกันไป และฝ่ายหญิงต้องไม่ ปล่อยตัวจนเกิดการตั้งครรภ์ขึ้นมาก่อนแต่งงาน ในสมัยก่อนหนุ่มสาวมีโอกาสดูพบปะกันในงาน เทศกาลต่าง ๆ ที่จัดขึ้นในวัดตลอดทั้งปี หรือชายหนุ่มอาจจะไปเที่ยวบ้านของผู้หญิงที่ตนชอบพอ ในตอนค่ำ ถ้าชอบพอกันถึงขั้นแต่งงาน แม่พ่อของฝ่ายชายจะเป็นผู้ไปส่งของผู้หญิงให้แก่ลูกชาย ของตน ซึ่งได้บวชเป็นพระภิกษุเพื่อทดแทนบุญคุณให้แก่มารดาบิดาแล้ว โดยปกติแล้วชาวมอญ จะไม่นิยมเรียกค่าสินสอดถ้าหนุ่มสาวรักใคร่กันจริง และเมื่อฝ่ายหญิงมีฐานะดีกว่าฝ่ายชาย แต่ ถ้ามีการเรียกค่าสินสอดก็เป็นการแสดงเป็นนัยว่าฝ่ายหญิงไม่ชอบฝ่ายชาย ตามธรรมเนียมมอญ ฝ่ายชายจะเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายในการแต่งงานทั้งหมด และพิธีแต่งงานจะทำที่บ้านของฝ่ายหญิง แต่ในกรณีที่มีค่าสินสอดก็มักจะยกให้คู่บ่าวสาวไปตั้งตัว

อายุที่เหมาะสมในการแต่งงานของคนมอญนั้นอยู่ในระหว่างยี่สิบ – ยี่สิบห้าปี และจะ แต่งงานกับคนในหมู่บ้านเดียวกัน แต่มีข้อแม้ว่าจะต้องนับถือผีคนละตระกูลกัน มีบางส่วน แต่งงานกับชาวไทย-รามัญเฉพาะอย่างยิ่งชาวมอญบางกระดี่ แขวงแสมดำ กรุงเทพมหานคร ซึ่ง ครอบครัวมีอาชีพค้าขายชายแดน แต่งงานกับชาวมอญจากพม่า แต่งงานกับชาวพม่า รวมทั้ง แต่งงานกับชาวกะเหรี่ยงในท้องถิ่น และต่อมาเมื่อมีการปฏิสัมพันธ์กับคนไทยมากขึ้นจึงมีการ แต่งงานข้ามกลุ่มกับคนไทย หรือแม้แต่กระทั่งคนไทยเชื้อสายจีน

ในการเลือกที่อยู่หลังแต่งงานของชาวมอญในหมู่บ้านแห่งนี้แต่เดิมมาฝ่ายชายต้องไป อยู่ที่บ้านของฝ่ายหญิง (Matrilocal) เป็นเวลาสาม-สี่ปีขึ้นไป จึงจะแยกครอบครัวออกไป ซึ่ง

ธรรมเนียมนี้มีที่มาจากการที่ชายหนุ่มชาวมอญในสมัยก่อนต้องอยู่รับใช้งานที่บ้านของมารดาบิดาของหญิงที่ตนผูกสมักรักใคร่มีกำหนดสามปีขึ้นไป จึงจะได้รับอนุญาตให้แต่งงานกับฝ่ายหญิง และสามารถแยกตัวออกไปสร้างบ้านอยู่ตามลำพังกับภรรยาของตนได้ (Halliday, 2000, pp. 68-69) ในปัจจุบันนี้ ถ้าฝ่ายชายไปอยู่บ้านฝ่ายหญิงและบิดาของฝ่ายหญิงยังมีชีวิตอยู่และมีฝีมือรพชนอยู่แล้วฝ่ายชายไม่ต้องนำผีของตนไปด้วย อีกทั้งยังมีข้อห้ามอย่างเคร่งครัดไม่ให้ลูกเขยเข้าไปในห้องนอนของแม่ยายพ่อตา เพราะมีเสาะผี หรือหิ้งผีอยู่ในนั้น ผู้นับถือผีต่างกันจึงเข้าไปไม่ได้

อย่างไรก็ดี ในปัจจุบันนี้การเลือกที่อยู่หลังแต่งงานก็สุดแล้วแต่ว่าทั้งสองฝ่ายได้ตกลงกันไว้อย่างไรในตอนสู่ขอ ซึ่งในปัจจุบันนี้หนุ่มสาวบางคู่อาจจะอยู่ที่บ้านฝ่ายหญิงเพื่อเอาเคล็ดเป็นเวลา 7 วัน หลังจากนั้นจึงย้ายไปอยู่ที่บ้านมารดาบิดาของฝ่ายชาย หรือแยกบ้านออกไปอยู่ตามลำพังก็สุดแล้วแต่ความจำเป็นของแต่ละคู่ (ออง โทน, สัมภาษณ์)

พิธีแต่งงานแบบมอญนั้นไม่ได้แตกต่างจากพิธีแบบไทยแต่อย่างใด กล่าวคือ มีการแห่ขันหมาก กันประตู และรดน้ำสังข์ ด้วยการเชิญแขกผู้ใหญ่ที่นับถือ ผู้เฒ่าผู้แก่ คู่สามีภรรยาที่ครอบครัวสมบูรณ์ ผู้หญิงจะจับมือคู่แต่งงาน ให้มือผู้ชายอยู่บน ต่อจากนั้นชายผู้ไม่เคยแยกทางกับคู่ครองเป็นผู้ทำพิธี โดยการประสานมือ แล้วล้างมือด้วยน้ำสังข์ หลังจากนั้นจึงนำดอกไม้ที่เตรียมไว้ไหว้พระพุทธรูป ไหว้ผีและไหว้แม่พ่อ แล้วฝ่ายหญิงไหว้ฝ่ายชาย ชายยกสินสอดทั้งหมดให้ฝ่ายหญิงและจูงเข้าเรือนหอ

ในเรือนหอ คู่ภรรยาสามีที่ครอบครัวสมบูรณ์จะนอนรอออยู่บนเตียงเพื่อให้คู่บ่าวสาวเอาเงินไปถ่ายเตียง ซึ่งจะใช้เงินจำนวนเท่าใดก็ได้แล้วแต่การต่อรอง ได้รับแล้วก็ออกมา แล้วคืนเงินทั้งหมดให้แก่คู่บ่าวสาว เพื่อเป็นการสอนในทางอ้อมว่าก่อนเข้าเรือนหอลำบาก หลังจากนั้นคู่บ่าวสาวต้องไปทำพิธีไหว้ผีประจำหมู่บ้าน

ตามธรรมเนียมมอญ เมื่อแต่งงานแล้วภรรยาต้องเปลี่ยนไปนับถือผีตามสามี แต่ถ้าเป็นการแต่งงานข้ามกลุ่ม เช่น ผู้หญิงมอญแต่งงานกับผู้ชายชาวกะเหรี่ยงถือผีตามฝ่ายชาย ถ้าหญิงกะเหรี่ยงกับชายมอญถือผีตามฝ่ายชาย หรือหญิงมอญกับชายไทยฝ่ายหญิงถือผีเดิมของตน นอกจากนี้ ยังมีข้อห้ามไม่ให้ลูกสาวที่แต่งงานแล้วปลูกบ้านอยู่ทางด้านทิศเหนือของบ้านบิดา

อนึ่ง ถ้าฝ่ายหญิงแต่งงานเข้าบ้านฝ่ายชาย ต้องทำพิธีไหว้ผี ซึ่งแม่พ่อฝ่ายชายจะเรียกผู้หญิงเข้าไปในห้องผีแล้วแจ้งแก่ผีว่าได้รับสมาชิกใหม่เข้ามาอยู่ในบ้าน ขอให้ผีคุ้มครอง ฝ่ายสะไภ้ใหม่ก็จะใช้รูป เทียน และน้ำหอมไหว้ผีบ้าน

ต่อมาในภายหลังถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสียชีวิตลง และอีกฝ่ายหนึ่งจะแต่งงานใหม่จะไม่สามารถจัดพิธีเหมือนครั้งแรกได้อีก ถ้าสามีคนแรกตาย ฝ่ายหญิงมีสามีใหม่จะนอนในห้องสามีเก่าไม่ได้ เพราะผีจะไม่รับ จะนอนได้ก็ต่อเมื่อได้เปลี่ยนเสาะผีของสามีคนแรกออกไป แล้วปลูก

ศาลเล็ก ๆ ไว้กลางแจ้ง และรับผีของสามีใหม่เข้ามาแทน จึงจะเข้าไปนอนได้ (อรรถวณ ทับสกุล , 2547, น.151-153)

การตาย

ชาวมอญมีวิธีในการจัดการศพของคฤหัสถ์กับพระสงฆ์แตกต่างกัน ดังนี้ คือคฤหัสถ์ที่ตายดีคือตายด้วยโรคชรา ป่วยตายในบ้าน ทำพิธีสวดเช่นเดียวกับคนไทย ส่วนคนที่ตายด้วยสาเหตุอันไม่ปกติ เช่น ฟ้าผ่าตาย หรือแขวนคอตาย ผู้ที่ถูกฟ้าผ่าตายหลังจากที่นำศพใส่ลงในจุดที่ถูกฟ้าผ่าแล้วชาวบ้านก็จะช่วยกันลากโลงศพไปยังสถานที่ฝังศพ โดยมีคนลากคราดและถือไม้กวาดกวาดตามหลังไปตลอดทาง และต้องฝังศพนั้นภายในระยะเวลาสี่สิบสี่ชั่วโมง เวลาฝังให้ฝังในทำนุและใช้ผ้าหม้อดินหรือกระเบื้องเคลือบห่อศพไว้บนศีรษะของผู้ตาย อนึ่ง แม้กระทั่งผู้ที่ถูกฟ้าผ่าตายก็ต้องทำพิธีเช่นเดียวกับคนที่ตายด้วยสาเหตุเดียวกันนี้ และยังมีเคล็ดในการจัดการศพของคนที่ถูกคอตาย กล่าวคือ ถ้ามีคนใช้เชือกผูกคอตาย จะต้องไม่แก้เชือกออกจากศพ แต่จะให้นำคนแต่งชุดสีแดงแบบเพศธมาตใช้ดาบตัดเชือกในลักษณะเดียวกันกับการประหารชีวิตนักโทษในสมัยโบราณ (มะเขิญ ปุณณะการี; สวรร เสียงทองคำ, สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ ยังมีเคล็ดเกี่ยวกับการฃาปนกิจศพในกรณีที่มีคนตายในเวลาที่ไม่ได้เสียกัน อย่างน้อยสองศพในหมู่บ้าน กล่าวคือ ให้เผาศพที่ตายทีหลังเสียก่อนจึงค่อยเผาศพที่ตายที่แรก เชื่อกันว่ามิฉะนั้นแล้วจะเป็นการ “ต่อไฟ” ซึ่งหมายความว่าอาจจะมีการเพิ่มจำนวนคนตายขึ้นในหมู่บ้าน

ธรรมเนียมปฏิบัติทั่วไปของการตายด้วยเหตุปกติของชาวมอญวังกะ ได้แก่ ถ้าตายที่โรงพยาบาลจะนำศพไปตั้งที่ศาลาและสวดพระอภิธรรมเป็นเวลาสามวัน ลูกหลานของผู้วายชนม์จะบวชอุทิศส่วนกุศลให้เป็นเวลาเจ็ดวัน นอกจากนี้ ยังมีระบบฃาปนกิจสงเคราะห์ของหมู่บ้าน ได้แก่ การจ่ายค่าทำศพบ้านละสามสิบบาทให้แก่เจ้าภาพ ซึ่งหัวหน้าของแต่ละคุ้มจะมาตั้งโต๊ะรับเงินที่ศาลา และชาวบ้านยังมีธรรมเนียมการนอนเป็นเพื่อนเจ้าภาพที่ศาลาตั้งศพ รวมทั้งช่วยกันทำอาหารเลี้ยงผู้มาร่วมงานตลอดวันตลอดคืนอีกด้วย

ศพพระสงฆ์

คนมอญโดยทั่วไปถือว่าการจัดงานศพของพระมอญ เฉพาะอย่างยิ่ง ศพของพระผู้ใหญ่ควรจะเป็นงานที่จัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ เพราะถือว่าได้บุญ เป็นการส่งพระที่มรณภาพขึ้น

สวรรค์ โดยทั่วไปแล้วคนมอญจะสร้างปราสาทเก้ายอดอย่างสวยงาม ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับทุนทรัพย์ และเนื่องจากถือว่าพระภิกษุเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์จึงควรจัดทำเชิงตะกอนให้สวยงาม และไม่ปะปนกับคนธรรมดา รวมทั้งการจุดไฟเผาศพพระก็จะไม่เผาด้วยมือ แต่ใช้วิธีจุดไฟด้วยลูกหนูแทน¹⁰ ซึ่งการเผาศพพระภิกษุนั้นจะเผาในเวลาประมาณ 24.00 น. เป็นต้นไป

ก่อนวันเผาศพพระสงฆ์ชาวมอญในชุมชนจะนำศพไปตั้งบนปราสาทที่จัดทำโดยผู้ที่มีฝีมือในเชิงช่าง โดยใช้โครงไม้ตกแต่งด้วยกระดาดสีต่าง ๆ ซึ่งทำเป็นลวดลายของศิลปะมอญอย่างสวยงาม ฐานทำด้วยไม้ไผ่ ความยาวพอประมาณ จำนวนสิบแปดลำผูกติดกับปราสาทอย่างแน่นหนา แล้วนำโลงศพตั้งบนปราสาทนั้น ต่อมาในเวลาประมาณ 19.00 น. เป็นต้นไป กลุ่มหนุ่มสาวพร้อมทั้งชาวบ้านจะไปรวมตัวกันที่บริเวณตั้งศพ โดยกลุ่มหนุ่มสาวแต่งตัวในชุดประจำท้องถิ่นหรือชุดประจำชาติมอญ โดยที่ฝ่ายหญิงจะทำผม แต่งหน้า และสวมเครื่องประดับอย่างสวยงาม

ผู้ชายจำนวนสามสิบหกคน จะเป็นผู้แบกไม้ไผ่ซึ่งผูกติดกับปราสาทแล้วยกขึ้นพร้อมกัน ส่วนผู้หญิงจะยืนอยู่รอบนอกล้อมผู้ชายไว้เป็นวงกลม และเมื่อเห็นว่ามีความพร้อมเพรียงกันดี แล้วหญิงชายจะขับร้องเพลง ฝ่ายชายเดินตามจังหวะ ฝ่ายหญิงก็จะรำรำตามจังหวะเพลงที่ค่อนข้างเร็ว ผู้ชายที่แบกปราสาททั้งหมดจะโยกปราสาทอย่างแรงจนปราสาทโยกไปโยกมา แต่สิ่งที่ต้องระวังคือต้องไม่ทำให้ยอดของปราสาทหัก มิฉะนั้นแล้วจะมีความอับมงคลเกิดขึ้น การร้องรำทำเพลงดังกล่าวคนมอญเชื่อว่าเป็นการส่งวิญญาณของพระภิกษุให้ไปสู่สวรรค์ ซึ่งกลุ่มหนุ่มสาวจะสลับกันแบกปราสาท และรำรำไปจนกระทั่งถึงเวลาประมาณ 24.00 น. ทำเช่นนี้ติดต่อกันเป็นเวลาสามคืน หรือสาม-เจ็ดคืน ขึ้นอยู่กับทุนทรัพย์ของผู้ประสงค์เป็นเจ้าภาพ และในคืนสุดท้ายก็จะเป็นการเผาศพตามประเพณี (อรรณพ ทับสกุล, 2547, น. 158-159)

¹⁰ ลูกหนูเป็นไม้กระบอกข้างหนึ่งยาวประมาณหนึ่งศอก หน้ากว้างประมาณหนึ่งคืบ ภายในกระบอกบรรจุดินไฟ ปลายกระบอกอีกข้างหนึ่งเจาะรูให้ประกายไฟออกเพื่อผลัดคันให้ลูกหนูวิ่งไปข้างหน้า โดยนำกระบอกนี้ห้อยไว้กับโครงลวดเหล็กเพียงหลวม ๆ เมื่อลูกหนูวิ่งไปจนสุดลวดเหล็กแล้วจะหลุดจากปลายสายลวดและลอยไปกระทบประสาธและโลงอีกต่อหนึ่ง (อรรณพ ทับสกุล, 2547, น. 157) ซึ่งการใช้ไฟจากลูกหนูเผาศพพระนั้นชุมชนไทย-รามัญหลายแห่งได้ล้มเลิกไป เนื่องจากขณะที่ลูกหนูวิ่งชนโลงอย่างรุนแรงนั้น บางครั้งโลงถึงกับแตกออกมาเกิดภาพที่น่าดู ดังนั้น ปัจจุบันนี้ในชุมชนไทย-รามัญการจุดลูกหนูจึงกลายเป็นการแข่งขัน โดยการสร้างปราสาทจำลองขึ้น ถ้าลูกหนูของผู้ใดชนปราสาทยอดหักผู้นั้นก็จะได้รับรางวัลใหญ่ ส่วนศพของพระนั้นก็แยกเผาต่างหากไม่เกี่ยวข้องกัน (อ้อด ดอกพิกุล, สัมภาษณ์)

ตามทฤษฎีของ Arnold Van Gennep (1969) ประเพณีเกี่ยวกับชีวิตตั้งแต่ การตั้งครรภ์และการคลอดลูก (Pregnancy and childbirth) การเกิดและชีวิตในวัยเด็ก (Birth and Childhood) การนำวัยรุ่นเข้าสู่สังคม (Initiation Rites) การหมั้นหมายและการแต่งงาน (Betrothal and Marriage) และการทำพิธีศพ (Funerals) ซึ่งเป็นไปตามลำดับแห่งพัฒนาการในชีวิตของมนุษย์ทุกเพศ ทุกวัย ถือว่าเป็นพิธีกรรมแห่งการเปลี่ยนผ่านสถานะ (Rites of Passage) ของคนในทุกสังคมวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความเป็นอยู่แบบดั้งเดิมหรือในสังคมที่เจริญแล้ว และพิธีกรรมเหล่านี้แบ่งออกได้สามขั้นตอน คือ การแยกจากกัน (Separation) การเปลี่ยนผ่าน (Transition) และการกลับเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่มตามเดิม (Incorporation)

พิธีกรรมที่ Van Gennep นำมายกเป็นตัวอย่าง คือ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการตั้งครรภ์ และการคลอดลูกว่าประกอบไปด้วยสามขั้นตอน เริ่มจากการแยกหญิงมีครรภ์ออกจากสังคม จากกลุ่มครอบครัว และแม้กระทั่งจากการมีเพศสัมพันธ์ ต่อจากนั้น จึงเป็นพิธีกรรมที่ว่าด้วยการตั้งครรภ์โดยเฉพาะ ซึ่งถือว่าเป็นช่วงแห่งการเปลี่ยนผ่านตั้งแต่มีอายุครรภ์ครบสาม, ห้า, เจ็ด และเก้าเดือนตามลำดับ ในขั้นตอนสุดท้าย คือ พิธีกรรมเกี่ยวกับการคลอดลูก ซึ่งมีจุดมุ่งหมายที่จะนำผู้หญิงกลับเข้ามาเป็นสมาชิกของกลุ่มตามเดิม หรือสถาปนาตำแหน่งใหม่ของผู้หญิงในสังคม ในฐานะของแม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อคลอดลูกคนแรก หรือเมื่อคลอดลูกชาย โดยที่เขาได้ยกตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมในพิธีกรรมเกี่ยวกับการตั้งครรภ์และการคลอดลูกของชาวโหดาส (Totas) ในอินเดีย (Van Gennep, 1969, pp. 41-42)

ประเพณีและเทศกาล

งานเดือนอ้ายและเดือนยี่

ธรรมเนียมปฏิบัติที่หลวงพ่อบุตรตะกั่วกำหนดขึ้นในช่วงเดือนอ้ายและเดือนยี่ของทุกปี คือทางวัดวังกวิเวการามจะเป็นสนามสอยนักรรรม โดยจัดสอยภาษาบาลีให้แก่พระสงฆ์ในเขตอำเภอสังขละบุรีหรือในที่อื่น ๆ เช่น กาญจนบุรี ราชบุรี กรุงเทพฯ ฯ และสหภาพพม่าซึ่งเดินทางมาสอยนักรรรมที่วัดวังกวิเวการามและมาพักค้างคืนที่วัด คณะกรรมการหมู่บ้านและกรรมการวัดทำหน้าประสานงานให้ชาวบ้านจัดเวรกันทำอาหารคาวหวานมาเลี้ยงพระทุกรูปที่มาสอย ชาวบ้านที่มีจิตศรัทธาจะนำอาหารทั้งคาวและหวานมาเลี้ยงพระทุกวันจนกว่าการสอยนักรรรมจะสิ้นสุดลง

วันมาฆบูชา

ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 ชาวมอญจะทำขนมเทียนและกวนข้าวยาคุ (เป็ง ยาคุ) เพื่อถวายแก่พระสงฆ์ แจกจ่ายให้แก่ญาติพี่น้อง หรือคนที่ตนเคารพนับถือ เครื่องปรุงของข้าวยาคุ ประกอบด้วยธัญพืชต่าง ๆ ได้แก่ ข้าวเหนียว พริกไทย ชিং น้ำตาล ถั่ว งา เกลือ น้ำมันงา กระเทียมและมะพร้าวซึ่งบางบ้านก็นิยมปรุงข้าวยาคุให้มีรสเค็มปะแล่ม ๆ บางบ้านก็ปรุงให้ออก รสหวาน นอกจากนี้ วิธีการกวนข้าวยาคุก็มีทั้งแบบปรุงแล้วรับประทานทันทีซึ่งข้าวที่ได้เมื่อดีด จะค่อนข้างนิ่ม และปรุงเพื่อเก็บไว้รับประทานในภายหลังซึ่งจะกวนข้าวจนแห้ง แข็งมีลักษณะ คล้ายข้าวตังของไทย

วันคล้ายวันเกิดหลวงพ่อดุดมะ

วันคล้ายวันเกิดของหลวงพ่อดุดมะตรงกับวันขึ้นหกค่ำของเดือนมีนาคม ในปีนี้ (2549) ระหว่างวันที่ในระหว่างวันที่ 3-7 มีนาคม 2549 ผู้วิจัยได้ไปเดินทางไปหมู่บ้านมอญวังกะ เพื่อไปร่วมงานวันคล้ายวันเกิดหลวงพ่อดุดมะที่วัดวังกวีเวการามซึ่งจัดการเฉลิมฉลองขึ้นเป็นเวลา 5 คืน 5 วันมีทั้งพิธีสงฆ์ เช่น พระสงฆ์จากวัดต่าง ๆ เดินทางมาร่วมทำบุญ สวดมนต์ ให้แก่หลวงพ่อดุดมะซึ่งกำลังพักรักษาตัวด้วยโรคชราที่ศิริราชพยาบาล กรุงเทพมหานคร ดังนั้น ผู้ที่ต้องมารับหน้าที่แทนหลวงพ่อดุดมะในการเสกเป่าเส้นประคำแล้วโยนคล้องคอให้แก่ผู้มี จิตศรัทธานำปัจจัยมาร่วมทำบุญ ก็คือพระครูภาณุจนาสิทธิสาร (หลวงพ่ोजันธิมา) ผู้รักษาการใน ตำแหน่งเจ้าอาวาสซึ่งนั่งอยู่หน้าพระประธานในวิหารคือพุทธรูปหินอ่อนหรือหลวงพ่อขาว

ในส่วนของการวัดก็จัดให้มีการชมมวยคาดเชือกแบบไม่สวมหมวกในตอนกลางวัน และในตอนกลางคืนมีการละเล่น การแสดงของนักเรียนชาวมอญและการแสดงรำมอญของ ศูนย์วัฒนธรรมไทยรามัญ หนึ่งกลางแปลง เครื่องเล่น การออกร้านของหน่วยราชการและ หน่วยงานที่ไม่ใช่ภาครัฐบาล (NGO) เช่น โรงเรียนวัดวังกวีเวการาม ที่ทำการไปรษณีย์สังขละบุรี มูลนิธิศุภนิมิตและมูลนิธิพัฒนรักษ์ซึ่งเน้นให้ความรู้แก่ชาวมอญชายแดนและแรงงานมอญอพยพ ในเรื่องการป้องกันโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโรคภูมิคุ้มกันบกพร่องหรือ โรคเอดส์ โดยแจกแผ่นพับเป็นภาษาพม่า ออกร้านขายสินค้า และการแสดงลิเกมอญที่ คณะกรรมการจัดงานจ้างมาจากพม่าซึ่งเป็นการแสดงแบบโต้รุ่ง เริ่มต้นด้วยการร้องเพลง สลับฉากกับการแสดงตลก ต่อจากนั้นจึงจะเริ่มแสดงลิเกตั้งแต่เวลา 02.00-06.00 น. ของเช้าวัน เดียวกัน วัฒนธรรมในการชมลิเกของชาวมอญคือจะมีการนำเสื่อหรือกระดาษหนังสือพิมพ์มาปู เป็นที่นั่งหรือที่นอนชมลิเกตามอัธยาศัยโดยจองที่ไว้ตั้งแต่หัวค่ำ จากการสังเกตผู้ชมจะเป็นผู้ที่มี

อายุอยู่ในวัยกลางคนไปจนกระทั่งถึงวัยสูงอายุ ซึ่งหลายคนทำหน้าที่เฝ้าหลานเล็ก ๆ ซึ่งนอนหลับให้พ่อแม่ไปเดินเที่ยวภายในงาน

ในช่วงวันเกิดหลวงพ่อดุตตะมะเจ้าหน้าฝ่ายไทยและฝ่ายพม่าได้เปิดด่านที่ชายแดนให้ชาวมอญจากฝั่งพม่าเดินทางเข้ามาร่วมงานเป็นกรณีพิเศษ บรรยากาศของงานในยามค่ำคืนจึงเป็นไปอย่างคึกคัก มีทั้งชาวมอญ ชาวไทย และชาวกะเหรี่ยงมาเดินเที่ยวชมมหรสพในงานทั้งพลเรือน หรือแม้แต่กระทั่งทหาร ตำรวจไทยและทหารของพมคมอญใหม่ ในส่วนของคณะนักท่องเที่ยวชาวไทยที่เดินทางมาจากต่างจังหวัดทั่วสารทิศโดยรถตู้หรือรถโดยสารปรับอากาศมาแวะพักค้างคืนที่วิหารของวัดซึ่งทางวัดจัดบริการที่พักแรมและห้องน้ำโดยไม่คิดมูลค่าแต่อย่างใด แต่ถ้าผู้ใดจะบริจาคเงินเป็นค่าน้ำ ค่าไฟฟ้าให้แก่ทางวัดก็แล้วแต่จิตศรัทธา¹¹

วันสงกรานต์

ประเพณีสงกรานต์สำหรับชาวมอญแล้วถือว่าเป็นวัฒนธรรมที่ยึดถือปฏิบัติอย่างสืบเนื่องกันมาแต่โบราณ กิจกรรมในวันสงกรานต์ของชาวมอญวังกะประกอบด้วย การทำบุญตักบาตร ถือน้ำสรงที่วัด และสรงน้ำพระ นอกจากนี้ ยังมีการแสดงความกตัญญู กตเวทิต์ ต่อบรรพชนและบุพการี ด้วยการอาบน้ำปูย่าตายาย แม่พ่อ การละเล่นรื่นเริงต่าง ๆ การสาดน้ำสงกรานต์ การละเล่นพื้นเมือง เช่น การเล่นสะบ้า เป็นต้น และในช่วงกลางคืนจะมีการแสดงต่าง ๆ เช่น รำมอญและทะเลมอญ เป็นต้น การเตรียมการในงานสงกรานต์ประกอบด้วยกิจกรรมโดยสังเขปต่อไปนี้

การทำความสะดวกสบายบ้านเรือนและวัดวาอาราม ก่อนถึงวันมหาสงกรานต์หนึ่งวันชาวบ้านจะเตรียมงานด้วยการทำความสะอาด รวมทั้งจัดบ้านเรือนและหิ้งพระให้เป็นระเบียบเรียบร้อยและสวยงาม หลังจากนั้นจึงไปรวมตัวกันที่วัดเพื่อเก็บกวาดบริเวณวัด ปิดกวาด เช็ดกุศาลาเพื่อต้อนรับเทศกาลดังกล่าว

การทำข้าวแช่ บรรดาแม่บ้านชาวมอญจะเตรียมการทำข้าวแช่หรือเป็งสงกรานต์เพื่อถวายแก่พระภิกษุสามเณร หลังจากนั้นนำไปส่งให้แก่ญาติผู้ใหญ่และบุคคลที่เคารพนับถือ รวมทั้งเชิญเพื่อนบ้านให้ไปรับประทานข้าวแช่ที่บ้านเพื่อเป็นการสังสรรค์กันในเทศกาลสงกรานต์

¹¹ ผู้วิจัยได้เข้าร่วมสังเกตการณ์ในงานวันเกิดหลวงพ่อดุตตะมะ ณ วัดวังกวีเวการาม ระหว่างวันที่ 3-6 มีนาคม 2549

การเตรียมของไหว้แม่พ่อและญาติผู้ใหญ่ ธรรมเนียมที่ชาวมอญวังกะปฏิบัติกันมาแต่ดั้งเดิม คือ การเตรียม ขนมและเครื่องดื่ม ประเภท นมข้น โอวัลติน กาแฟ เสื่อ ผ้าถุง เครื่องไทยทานเพื่อนำไปไหว้แม่พ่อหรือญาติผู้ใหญ่ที่นับถือ

การเตรียมหม้อมงคล หรือภาษามอญเรียกว่า เนิงมะเงอ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ประกอบด้วย ใบมะพร้าว ใบหว้า ด้าย 1 หลอด เทียน ไม้ขีด กรวด หวายและข้าวสาร นอกจากนี้ บางบ้านยังนิยมประดับหม้อมงคลด้วยธงหรือร่มกระดาษคันเล็ก ๆ ที่ประดิษฐ์ขึ้นอย่างสวยงาม ชาวมอญจะนำหม้อมงคลนี้ไปเข้าพิธีสวดที่วัด 1 คืนก่อนวันสงกรานต์ หลังจากนั้นจึงนำหม้อมงคลดังกล่าวมาวางไว้ที่หน้าบ้านพร้อมกับจุดเทียนไว้ด้วยโดยเชื่อว่าเป็นทางลงของเทวดา ส่วนข้าวสาร กรวด หวายจะนำไปสาธยายบริเวณบ้านเพื่อความเป็นสิริมงคล

ส่วนธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติกันในวันสงกรานต์ของชาวมอญวังกะมีดังต่อไปนี้

การทำบุญ ในวันมหาสงกรานต์หรือวันรับ ชาวมอญจะตื่นแต่เช้าตรู่เพื่อเตรียมประกอบอาหารคาว หวาน เพื่อทำบุญตักบาตรตอนเช้า ส่วนผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะเตรียมดอกไม้ รูปเทียน ชุดสังฆทาน และแต่งกายในชุดไปวัด คือ ผู้หญิงอาจจะนุ่งผ้าถุงสีน้ำตาล เสื้อสีขาวหรือสีน้ำตาล สไบขาวหรือน้ำตาล มีลูกประคำสวมรอบคอ ผู้ชายนุ่งโสร่งสีเข้ม เสื้อสีขาว ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านจะไปถือศีลภาวนาที่วัดตลอดเทศกาลสงกรานต์เป็นเวลา 3 คืน 3 วัน ดังนั้นลูกหลานจึงมีหน้าที่ในการปรนนิบัติปูย่าตายาย มารดาบิดาด้วยการนำอาหารคาวหวาน ดอกไม้ รูปเทียน จัดไว้ในสำรับ พร้อมกับเครื่องนอน อันได้แก่ เสื่อ หมอน ผ้าห่ม ทูนศรีษะไปส่งให้ญาติผู้ใหญ่ที่วัดในเวลาพลคือระหว่างเวลา 10.00-11.00 น. ส่วนในตอนเย็นระหว่างเวลา 16.00 -17.00 น. ลูกหลานจะนำน้ำชา น้ำผลไม้ หรือน้ำอัดลมไปส่งให้แก่มารดาบิดา ญาติผู้ใหญ่ซึ่งถืออุโบสถศีล ต้องงดอาหารมื้อเย็น พร้อมทั้งนำน้ำไปอาบให้แก่ผู้อาวุโสเหล่านั้น

การค้าต้นไม้โพธิ์ (ท้อกซ้อย) ชาวมอญมีความเชื่อในเรื่องโชคชะตา ในเทศกาลสงกรานต์ ถ้าผู้ใดดวงไม่ดีก็จะนำต้นไม้โพธิ์ไปค้าที่ต้นไม้โพธิ์เพื่อต่ออายุและเสริมดวงชะตา นอกจากนี้ การค้าต้นไม้โพธิ์ยังเปรียบเสมือนการค้าพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสืบไปอีกด้วย

การก่อเจดีย์ทราย การก่อเจดีย์ทรายของชาววังกะจะทำก่อนวันสงกรานต์นำพระสงฆ์ที่วัดวังกะจะมีร่องรอยของเจดีย์ทรายเก่าของเทศกาลสงกรานต์ในปีที่ผ่านมา ซึ่งคณะกรรมการวัดจัดทำโครงเจดีย์ทรายโดยใช้ไม้ไผ่ทำเป็น 9 ชั้น เมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์ในปีต่อมาพอดกตอนเย็นชาวบ้านก็นำทราย ดอกไม้รูปเทียนมาไหว้เจดีย์ทรายและบางคนก็อาจจะนำธงตะขาบบ้างก็เป็นการสักการบูชา หลังจากนั้นจึงจะมีพิธียกยอดเจดีย์ทรายในวันมหาสงกรานต์

การสงฆ์น้ำพระ ประเพณีสงฆ์น้ำพระของชาววังกะจัดขึ้นหลังจากทำบุญสงกรานต์แล้ว พิธีสงฆ์น้ำของคณมอญต่างจากของไทยมาก กล่าวคือ คณมอญทุกแห่งจะจัดเตรียมสถานที่สงฆ์น้ำ

พระโดยใช้รางน้ำทำจากไม้ไผ่ผ่าซีกแล้ววางเรียงซ้อนกันไปมาเพื่อทำให้น้ำไหลมารวมกันในจุดที่พระสงฆ์นั่งอยู่ เมื่อถึงเวลาทรงน้ำชาวบ้านก็จะนำน้ำที่ผสมน้ำหอม แป้ง ดอกไม้แล้วไปยืนเรียงกันตามรางน้ำที่จัดเตรียมไว้เพื่อรองรับน้ำพระ ในสมัยที่หลวงพ่อดุดมะยังมีสุขภาพแข็งแรง คณะกรรมการวัดและชายฉกรรจ์จำนวนหนึ่งจะนอนราบลงกับพื้นดิน เรียงต่อกันไปเป็นแถวยาวจนถึงจุดที่พระสงฆ์นั่งรับน้ำทรงจากชาวบ้านผ่านลำรางไม้ไผ่ ให้หลวงพ่อดุดมะเดินเหยียบไปบนหลังของชายฉกรรจ์เหล่านั้น ซึ่งถือว่าเป็นสิริมงคลแก่เจ้าตัว

การละเล่นในวันสงกรานต์ ของชาวมอญวังกะ ได้แก่ การแข่งขันกีฬาพื้นบ้าน ได้แก่ การแข่งเตะบ้า ขนไก่ขนุ แข่งขันทูลสิ่งของไว้บนศีรษะ และการประกวดนางสงกรานต์ ส่วนความบันเทิงในยามค่ำคืนเพื่อฉลองเทศกาลสงกรานต์ ได้แก่ การแสดงรำมอญจากคณะนางรำเฉพาะกิจในหมู่บ้านซึ่งเป็นลีลาการรำเฉพาะตัวของแต่ละคณะ แต่ทำรำพื้นฐานจะคล้ายคลึงกัน คือเน้นการสับมือและเท้า และในเทศกาลสงกรานต์ในบางปีก็อาจจะมีคณะนางรำจากประเทศเพื่อนบ้าน คือ พม่ามาร่วมแสดงอีกด้วย นอกจากนี้ การแสดงที่จะขาดเสียไม่ได้ ก็คือ “ทะแยมมอญ”

วันวิสาขบูชา

ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 เป็นวันวิสาขบูชา กิจกรรมทางศาสนาของชาวมอญในวันสำคัญดังกล่าว ได้แก่ การทำบุญตักบาตรในตอนเช้า ผู้เฒ่าผู้แก่ไปถือศีลภาวนาที่วัด มีการเวียนเทียนในตอนเย็นที่เจดีย์พุทธคยาจำลอง ก่อนที่จะร่วมพิธีเวียนเทียนกับทางวัดชาวมอญจะนำน้ำไปรดที่ต้นโพธิ์ ซึ่งหลวงพ่อดุดมะนำมาจากศรีลังกาพร้อมพระบรมสารีริกธาตุ การรดน้ำต้นโพธิ์ (โคตาค ขอปูทิ) นี้แทนการสงน้ำถวายพระบรมศพของพระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จขึ้นรับนิพพานที่โคนต้นโพธิ์ การรดน้ำต้นโพธิ์เมื่อวันวิสาขบูชา ในปีที่ผ่านมามีการวางรางไม้ไผ่โดยมีจุดตั้งต้นที่ลานหน้าต้นโพธิ์ต่อกันไปจนถึงโคนต้นโพธิ์ ชาวมอญจะนำน้ำใส่ขันมาจากบ้านแล้วเทลงในรางไม้ไผ่ดังกล่าว ต่อจากนั้นจึงไปรวมตัวกันที่เจดีย์พุทธคยาเพื่อเวียนเทียนร่วมกัน

กิจกรรมที่สำคัญอีกกิจกรรมหนึ่งคือการจัด “ตลาดนิพพาน”หรือ“ตลาดสวรรค์” ซึ่งชาวบ้านส่วนหนึ่งจะนำขนมโบราณ เช่น ขนมกล้วยแบบมอญ ขนมต้ม ขนมกรุบกรอบบรรจุถุงผลไม้ เช่น เงาะ และมะไฟ รวมทั้งเครื่องดื่มประเภทน้ำอัดลมมาวางไว้ตามจุดต่าง ๆ รอบเจดีย์ให้ผู้คนที่มาทั้งชาวมอญในหมู่บ้านและนักท่องเที่ยวมารับประทานโดยไม่ต้องจ่ายเงิน หรือถ้าใครจะจ่ายเงินก็ได้ แต่เจ้าของจะนำเงินไปทำบุญที่วัด หลังจากนั้น จึงมีพิธีเวียนเทียนรอบเจดีย์พุทธคยา 3 รอบ โดยที่การเวียนเทียนนั้นจะแบ่งเป็น 2 วง วงแรกอยู่ที่ชั้นบนของเจดีย์ซึ่งมี

พระสงฆ์เดินนำขบวน และวงที่ 2 เป็นการเดินเวียนเทียนรอบฐานเจดีย์พุทธคยาที่อยู่ชั้นล่าง เมื่อการเวียนเทียนสิ้นสุดลงผู้มาร่วมงานจะนำเทียนไปวางไว้รอบ ๆ โคนต้นไม้ ซึ่งปลูกไว้รอบ ๆ ฐานเจดีย์ทำให้เกิดความสว่างไสวในยามค่ำคืนด้วยบรรยากาศแห่งความศักดิ์สิทธิ์ของวันสำคัญดังกล่าว¹²

วันอาสาฬหบูชา

ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 มีการทำบุญตักบาตร ผู้เฒ่าผู้แก่จะไปถือศีลภาวนาที่วัด 1 คืน ลูกหลานจะทุนสำหรับอาหารพร้อมทั้งเครื่องนอนมาส่งให้ในเวลาเพล หลังจากนั้น ในเวลาประมาณ 14.00 น. ชาวบ้านและผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งเป็นผู้หญิงมากกว่าผู้ชายนำดอกไม้ ธูปเทียนมานั่งเรียงแถวระหว่างศาลาและโบสถ์ เพื่อตักบาตรดอกไม้แก่พระสงฆ์ที่จะเข้าโบสถ์เพื่อสวดปาติโมกข์ ตามธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติกันมาชาวบ้านจะให้ลูกหลานที่เป็นเด็กผู้ชายนอนคว่ำหน้าลงที่พื้นทางเดินให้หลวงพ่อดูตมะเขียบเพื่อความเป็นสิริมงคล

พอตกตอนเย็นชาวบ้านจะนำสมาชิกในครอบครัวไปขอขมาญาติผู้ใหญ่หรือบุคคลที่ตนเคารพนับถืออุจฺญาติสนิท ของที่นำไปไหว้ ได้แก่ ของใช้ที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน เช่น สบู่ ผงซักฟอก แชมพู กระดาษชำระ ขนมหอม กล้วยดิน รวมทั้งเครื่องไทยทานซึ่งมีวางขายอยู่ในตลาดของหมู่บ้านตลอดทั้งปี เมื่อญาติผู้ใหญ่ได้รับเครื่องขอขมาแล้วก็จะอวยชัยให้พรแก่ลูกหลานเหล่านั้น

วันเข้าพรรษา¹³

ตรงกับวันแรม 1 ค่ำ เดือน 8 ในตอนเช้าชาวมอญจะไปทำบุญตักบาตร พร้อมทั้งนำต้นเทียน ผ้าอาบน้ำฝน เครื่องไทยทานไปถวายพระสงฆ์ที่วัด ในตอนบ่ายเด็ก ๆ จะเข้าป่าเพื่อเก็บใบเฟิร์นชนิดหนึ่งที่เรียกเป็นภาษามอญว่า “กาวมาว” หรือเฟิร์นหิน ซึ่งขึ้นอยู่ตามซอกหินตามริมหน้าผาแล้วนำมาจัดแจกันดอกไม้สดหรือดอกไม้ประดิษฐ์อย่างงดงาม ในตอนพลบค่ำ

¹² ผู้วิจัยร่วมพิธีเวียนเทียนเนื่องในวันวิสาขบูชา ณ วัดวังกวีเวการาม เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2548

¹³ ผู้วิจัยได้เข้าร่วมพิธีถวายแจกันดอกไม้สดเนื่องในวันเข้าพรรษา ณ วัดวังกวีเวการาม เมื่อเดือนกรกฎาคม 2547

ชาวบ้านโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้หญิงทั้งวัยกลางคน วัยสาวและเด็ก ๆ จะแต่งตัวแบบมอญอย่างสวยงามแล้วนำแจกันดอกไม้พร้อมรูปเทียนไปวัดเพื่อทำพิธี พระสงฆ์ทุกรูปที่จำพรรษาอยู่ที่วัดจะมาร่วมพิธีโดยพร้อมเพรียงกัน

งานบุญหม้อเงิน หม้อทอง

ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 9 งานบุญหม้อเงิน หม้อทองเรียกในภาษามอญว่า การทำบุญ “หม้อนिति” หรือคำว่า “นिति” ในภาษาไทยซึ่งมีความหมายว่า “ชุมทรัพย์” มีลักษณะคล้ายกับการถวายสังฆทาน เนื่องจากชาวมอญเชื่อว่าหากทำบุญในลักษณะเช่นนี้แล้วเกิดมาในชาติภพต่อไปจะได้มีกิน มีใช้ไม่อดขัดขัดสน เมื่อถึงงานบุญดังกล่าวชาวมอญในหมู่บ้านจะนำ กาละมังที่บรรจุกล้วย มะพร้าว ใบยาสูบ ข้าวสาร ตลอดจนเครื่องอุปโภค บริโภคต่าง ๆ มากมาย แล้วให้กระดาชเงิน กระดาชทองห่อปิดกาละมัง หลังจากนั้นจึงนำกาละมังดังกล่าวทูลน้อมถวายแด่พระสงฆ์ที่วัด

ประเพณีตักบาตรน้ำผึ้ง

จัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 เป็นประเพณีถวายเภสัช(ยา) แต่พระสงฆ์ การตักบาตรน้ำผึ้งนี้ชาวมอญเชื่อว่ามีอานิสงส์สูง เพราะพระสงฆ์จะเก็บน้ำผึ้งไว้เป็นยาเมื่อยามจำเป็น นอกจากถวายน้ำผึ้งแล้วยังมีการถวายน้ำมันงาและน้ำตาลทรายอีกด้วย น้ำมันงามีประโยชน์ในการปรุงยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งใช้ทำน้ำมันคลายเส้นหรือน้ำมันนวดต่าง ๆ ประเพณีการตักบาตรน้ำผึ้งของชาวมอญนี้ถือว่าเป็นประเพณีที่มีการอนุรักษ์กันมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันนี้

ประเพณีตักบาตรน้ำผึ้งของชาวมอญมีที่มา ดังนี้ แต่ครั้งพุทธกาล มีพระปัจเจกโพธิรูปหนึ่งอาพาธ ต้องการได้น้ำผึ้งมาผสมโอสถ เข้าวันหนึ่งได้บิณฑบาตรผ่านไปยังชายป่า ปรากฏว่ามีชายชาวป่าผู้นำน้ำผึ้งมาใส่บาตรด้วยจิตกุศลอันแรงกล้า จึงปรากฏเหตุอัศจรรย์ น้ำผึ้งเพิ่มปริมาณขึ้นจนล้นบาตร ขณะนั้นมีหญิงชาวป่าผู้นึ่งซึ่งกำลังนั่งทอดผ้าอยู่เห็นเหตุการณ์โดยตลอด จึงรีบนำผ้าที่ทอดเสร็จแล้วมาถวายพระ เพื่อใช้ซับน้ำผึ้งที่ล้นบาตรนั้น ด้วยอานิสงค์ดังกล่าว ส่งผลให้ชายหนุ่ม เกิดในภพใหม่เป็นพระราชาที่เข้มแข็งและมั่งคั่ง ส่วนหญิงสาวไปเกิดเป็นพระธิดาของกษัตริย์อีกเมืองหนึ่ง ซึ่งมีความเข้มแข็งและมั่งคั่งด้วยเช่นกัน (องค์ บรรจุน, 2547, น. 216-217)

พิธีลอยเรือสะเดาะเคราะห์

งานลอยเรือสะเดาะเคราะห์จัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 และเป็นประเพณีที่พื้นฟูขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อ ปี พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา ในเทศกาลดังกล่าวชาวบ้านจะช่วยกันจัดทำเรือสะเดาะเคราะห์ด้วยไม้ไผ่ความยาวประมาณ 8-10 เมตร กว้าง 2 เมตร ในตอนเช้ามีดประมาณ 3-4 ขวามอญทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ทั้งหญิงและชายจะใส่ข้าวสุก ข้าวตอก ขนม กล้วย อ้อย มาก พลุ เงิน ร่มกระดาษ ธงตะขบที่ทำจากกระดาษลงไปในลำเรือ และรูปเทียนจำนวนเท่ากับอายุหรือตามวันเกิด รวมทั้งเขียนวัน เดือน ปีเกิดของเจ้าตัวลงไปแล้วตั้งจิตอธิษฐาน โดยมีพระภิกษุนั่งสวดภาวนาเพื่อเป็นการสะเดาะเคราะห์

ต่อมาในวันแรม 1 ค่ำ เวลาประมาณ 7 โมงเช้า ชาวบ้านจะช่วยกันลากเรือสะเดาะเคราะห์ไปยังริมแม่น้ำ นำเรือลงใส่แพ ลากแพไปที่กลางแม่น้ำ แล้วปล่อยเรือลงน้ำเป็นอันเสร็จพิธี อนึ่ง ทางคณะกรรมการของวัดได้จัดเตรียมข้าวของที่ใช้ในพิธีสะเดาะเคราะห์อย่างครบครัน รวมทั้งรูปเทียนตามวันเกิด ได้แก่ วันอาทิตย์ วันจันทร์ วันอังคาร วันพุธกลางวัน วันพุธกลางคืน วันพฤหัสบดี วันศุกร์ และวันเสาร์ เพื่อให้บริการแก่นักท่องเที่ยวโดยอยู่ในลักษณะของการทำบุญตามกำลังศรัทธา รายได้สุทธิหลังจากหักค่าใช้จ่ายแล้วมอบให้แก่วัดวังกวีเวการาม

การประกอบพิธีลอยเรือสะเดาะเคราะห์นี้มีหลักฐานปรากฏในสมัยของพระเจ้าธรรมเจดีย์ แห่งกรุงหงสาวดี ซึ่งมีการส่งพระสงฆ์มอญไปศึกษาพระธรรมวินัยและอุปสมบทใหม่ที่ศรีลังกาจำนวน 44 รูป โดยเดินทางไปกับเรือจำนวน 2 ลำ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 1711 ใช้เวลาในการเดินทางประมาณ 1 เดือนจึงถึงศรีลังกา ในปีรุ่งขึ้นเมื่อเสร็จสิ้นภารกิจที่ได้รับมอบหมายแล้วพระสงฆ์ทั้งหมดจึงเดินทางกลับจากศรีลังกาโดยเรือ 2 ลำ ระหว่างการเดินทางประสบภัยพายุฝนฟ้าคะนองและเรือลำหนึ่งได้หายไปในกลางมหาสมุทร เหลือเรือที่เดินทางกลับมาถึงกรุงหงสาวดีเพียงลำเดียวเท่านั้น ด้วยความกังวลพระทัยพระเจ้าธรรมเจดีย์จึงทรงให้ทำพิธีลอยเรือสะเดาะเคราะห์ขึ้น หลังจากทำพิธีต่อมาไม่นานเรือลำดังกล่าวได้เดินทางกลับมาถึงหงสาวดีโดยปลอดภัย

วันออกพรรษาและตักบาตรเทโว

ตรงกับวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปี ประเพณีตักบาตรเทโวเป็นการทำบุญเฉลิมฉลองวันที่พระพุทธองค์เสด็จกลับจากการไปโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีตำนานกล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ 1 พรรษาด้วย ประเพณีตักบาตรเทโวที่สังขละบุรีต่างจากที่อื่น ๆ เพราะเป็นวันเดียวกันกับวันออกพรรษาพอดี

ในช่วงเช้าจะมีการตักบาตรเทโวซึ่งแต่ละปีจะเวียนกันไปในบรรดา 3 วัด ได้แก่ วัดศรีสุวรรณ วัดวังกวิเวการาม และวัดสมเด็จ ต่อมาในเวลาประมาณ 14.00 น. ที่วัดวังกวิเวการามจะมีประเพณีตักบาตรดอกไม้อ้อ (ชอนกาว) ส่วนผู้เฒ่าผู้แก่จะถือศีลภาวนาอยู่ที่วัดเป็นเวลา 1 คืน บรรดาลูกหลานจะคอยไปดูแลส่งอาหารและเครื่องนอนให้ที่วัด

อนึ่ง ในช่วงเทศกาลออกพรรษาของทุกปียังมีประเพณีการแข่งขันฟุตบอลของกลุ่มวัยรุ่นหนุ่มๆ ในชุมชนโดยแต่ละทีมต้องเสียค่าสมัครลงแข่งขันทีมละ 1,000 บาท และต้องหาสปอนเซอร์เพื่อจัดทำเสื้อกีฬาประจำทีมเอง คณะกรรมการของวัดวังกวิเวการามได้จัดหาถ้วยรางวัลให้แก่ทีมที่ชนะเลิศการแข่งขัน นอกจากนี้ ยังได้รับความร่วมมือจากโรงเรียนวัดวังกวิเวการามในการจัดวงดุริยางค์ประจำแต่ละทีมในการเดินพาเหรดอีกด้วย การแข่งขันกีฬาดังกล่าวเกิดจากการสนองนโยบายกิจกรรมกีฬาต้านยาเสพติดในโครงการหมู่บ้านเบอร์ดวน

จากที่กล่าวมาข้างต้นเกี่ยวกับชุมชนมอญพลัดถิ่นวังกะจะเห็นได้ว่าการพัฒนามาอย่างต่อเนื่อง และมีความเข้มข้นในเรื่องการธำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ชาติพันธุ์มอญ แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจจากการทำการเกษตรกรรมแบบพึ่งตนเองมาเป็นระบบเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งพิงระบบตลาด เนื่องจากชุมชนมีข้อจำกัดทางด้านทรัพยากรและที่ดิน ชาวมอญจึงจำต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดด้วยการประกอบอาชีพค้าแรงงานทั้งที่ฝั่งอำเภอและ “ล่องเมือง” เพื่อหาทางไปทำงานยังต่างจังหวัด อีกส่วนหนึ่งมีอาชีพค้าขายโดยอาศัยข้อได้เปรียบในเรื่องที่ตั้ง ณ บริเวณชายแดนไทย-พม่า และผลดีของการสร้างอ่างเก็บน้ำเขื่อนวชิราลงกรณ์ทำให้เกิดสถานที่พักผ่อนหย่อนใจประเภทรีสอร์ต และกิจกรรมทัวร์ป่าที่เรียกว่าชีช้างล่องแก่ง และในขณะเดียวกันก็มีการขนานรับการท่องเที่ยวแบบ “Unseen Thailand” มีจุดขายอยู่ที่วิถีชีวิตอันโดดเด่นของชุมชนวัฒนธรรมไทย-รามัญ ซึ่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยวให้เข้ามายังชุมชน และได้สร้างงานอันก่อให้เกิดรายได้แก่ชาวมอญในชุมชนที่มีอาชีพให้บริการและค้าขาย เช่น การขับเรือรับจ้าง การให้เช่าแพที่พัก การขายอาหาร เครื่องดื่มและขายสินค้าของที่ระลึกจากพม่าให้แก่นักท่องเที่ยว เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ด้วยข้อจำกัดของการที่ไม่ได้เป็นพลเมืองไทยคนมอญจึงมีความโน้มเอียงที่จะถูกกดขี่และเลือกปฏิบัติอย่างเป็นระบบโดยคนในระดับผู้นำซึ่งเป็นตัวแทนของอำนาจรัฐในการควบคุมให้ปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติสิ่งใดเพื่อผลประโยชน์ของตนเองและพวกพ้อง